अडत व्यापारी शिक्षण संस्थेचे

देगलूर महाविद्यालय, देगलूर.

अभिव्यक्ती

१९९६-९७

अडत व्यापारी शिक्षण संस्था, देगलूर, संचलित
देगलूर महाविद्यालय, देगलूर जि. नांदेड.

✲ कॉलेज संचालक मंडळ ✲

१.	श्री पोशट्टी लालन्ना उनग्रतवार	अध्यक्ष
२.	श्री देवेंद्र बालाजी मोतेवार	उपाध्यक्ष
३.	श्री राम राजाराम महाजन	सचिव
४.	श्री जयराम भूमय्या चिद्रावार	सह-सचिव
५.	श्री प्रकाश निवृतीराव पाटील	कोषाध्यक्ष
६.	श्री शशीकांत नारायणराव चिद्रावार	सदस्य
७.	श्री रामेश्वर रामकुंवर बजाज	सदस्य
८.	श्री नारायणराव रामन्ना मैलगिरे	सदस्य
९.	श्री व्यंकटराव लक्ष्मणराव पोलावार	सदस्य
१०.	श्री गोविंदप्रसाद मांगीलालजी झंवर	सदस्य
११.	श्री सूर्यकांत गोविंद नारलावार	सदस्य
१२.	श्री अध्यक्ष, मार्केट कमेटी, देगलूर	सदस्य
१३.	श्री डॉ. कर्मवीर उनग्रतवार	स्विकृत सदस्य
१४.	श्री राजकुमार राम महाजन	स्विकृत सदस्य
१५.	श्री प्राचार्य, देगलूर महाविद्यालय, देगलूर	पदसिध्द सदस्य

✲✲✲

अडत व्यापारी शिक्षण संस्थेचे

देगलूर महाविद्यालय

देगलूर

अभिव्यक्ती

१९९६-९७

प्रकाशक :

देगलूर महाविद्यालय

देगलूर - ४३१ ७१७ (जि. नांदेड)

*

मुद्रक :

मुद्रा ऑफसेट

प्रिंटर्स अँड प्रोसेसर्स

नांदेड-४३१ ६०४.

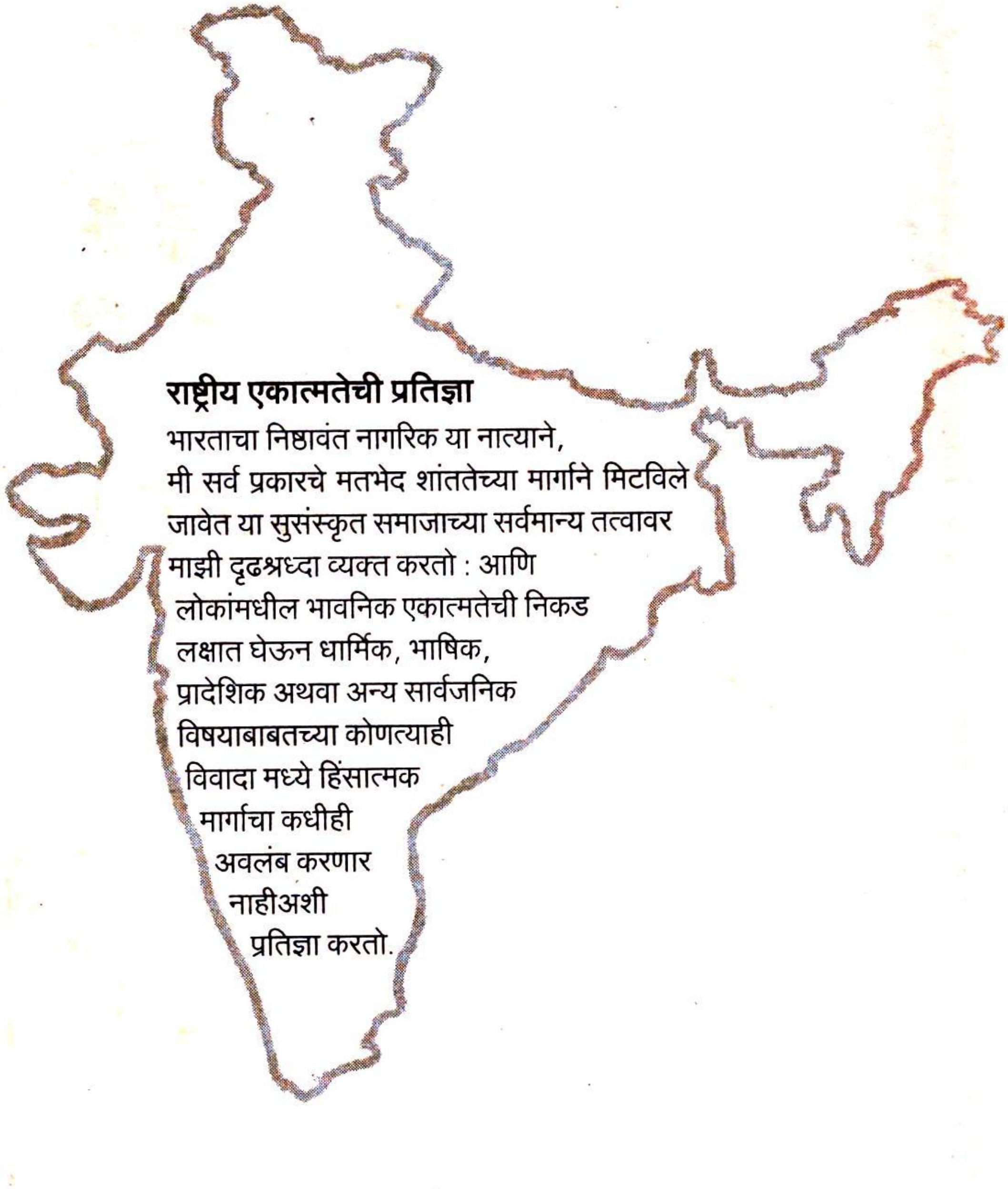

राष्ट्रीय एकात्मतेची प्रतिज्ञा

भारताचा निष्ठावंत नागरिक या नात्याने,
मी सर्व प्रकारचे मतभेद शांततेच्या मार्गाने मिटविले
जावेत या सुसंस्कृत समाजाच्या सर्वमान्य तत्वावर
माझी दृढश्रध्दा व्यक्त करतो : आणि
लोकांमधील भावनिक एकात्मतेची निकड
लक्षात घेऊन धार्मिक, भाषिक,
प्रादेशिक अथवा अन्य सार्वजनिक
विषयाबाबतच्या कोणत्याही
विवादा मध्ये हिंसात्मक
मार्गाचा कधीही
अवलंब करणार
नाहीअशी
प्रतिज्ञा करतो.

संचालक मंडळाचे पदाधिकारी

अध्यक्ष
पोशेट्टीजी उनग्रतवार

सचिव
श्री राम राजाराम महाजन

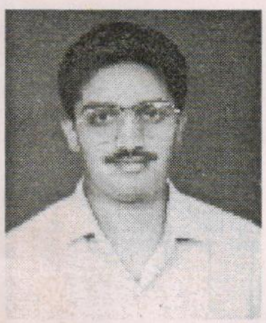

उपाध्यक्ष
श्री देवेंन्द्र मोतेवार

सहसचिव
श्री जयराम भुमय्या चिद्रावार.

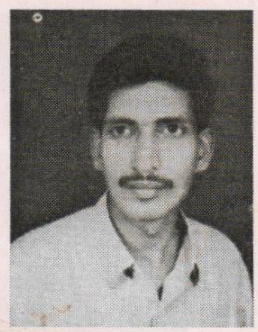

कोषाध्यक्ष
श्री प्रक्रश निवृत्ती पाटील बेंमरेकर

विद्यार्थी संसदेचे उद्घाटन : उद्घाटक न्या. देशमुख, देगलूर

स्नेह-संमेलन उद्घाटन : उद्घाटक प्रा. फ. मुं. शिंदे

स्नेहसंमेलन समारोप प्रमुख पाहुणे प्राचार्य भगवान देशमुख, सोयगाव

महाविद्यालयाचे नवे प्राचार्य

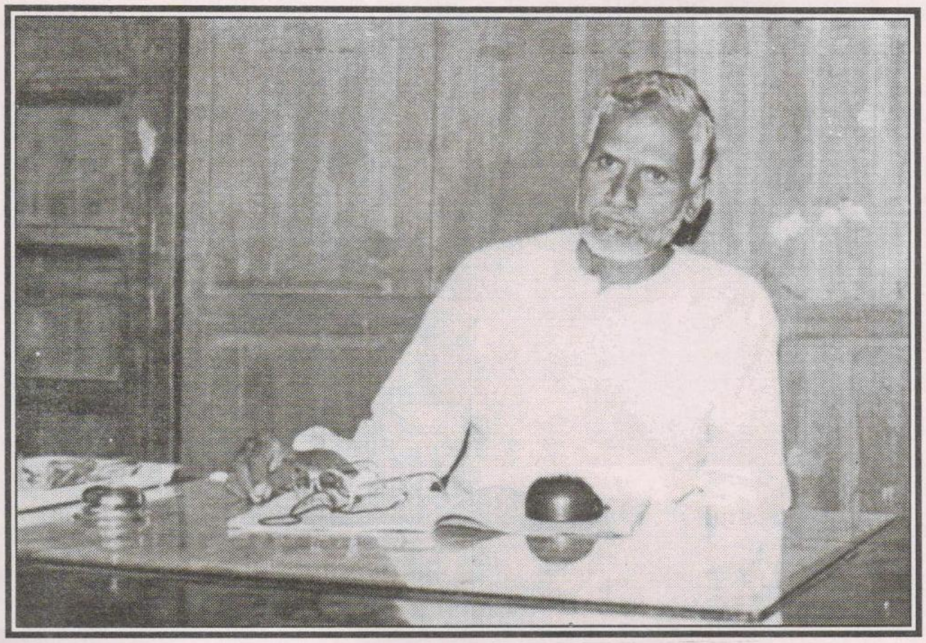

प्राचार्य श्री विनायकराव कठाळे

(गणित विभाग)

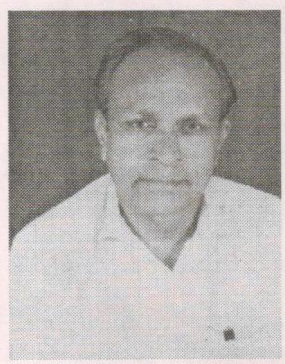

उपप्राचार्य श्री जी. एस. कल्याणपाड

(इतिहास विभाग प्रमुख)

प्रशासकीय धुरा सांभाळणारे प्रबंधक

श्री शेख एम. एच.

एम. ए. (हिन्दी)

- महाविद्यालयाचे माजी विद्यार्थी.
- सध्या याच महाविद्यालयाचे प्रबंधक म्हणून कार्यरत.
- कामाचा उरक व सर्वप्रकारचे अवधान हा त्यांचा कार्यपध्दतीचा खास विशेष.
- शिक्षण कार्यात रूची.
- मौलाना अबुल कलाम आझाज शिक्षण संस्थेचे स्थापनाकाळापासून सचिव.
- सामोपचाराने प्रश्न सोडविण्याची शैली म्हणून प्रिय.

विद्यार्थी मित्रांनो –

१९९६-९७ चा 'अभिव्यक्ती'चा हा अंक तुमच्या हातात देताना आनंद होत आहे. या निमित्तानं तुमच्याशी थोडंसं हितगुज करावंसं वाटतं.

शिक्षण घेणं म्हणजे बुध्दीची आणि मनाची क्षितिजं रूंदावणं. पुस्तकातील ज्ञानाबरोबरच जगातील सर्व घटनांकडे डोळे उघडे ठेवून पहाणं आणि त्यातील उपयुक्त गोष्टी स्वीकारणं. अशीच एक घटना म्हणजे आपल्या या विश्वाचं एका विशाल खेड्यात (Global Village) रूपांतर दळण-वळणाची अद्‌भुत साधनं निर्माण झाल्यामुळं हे होऊ शकलं. भारतातही हे सगळं येऊ घातलं आहे. आणखी एक नवी गोष्ट म्हणजे, भारतानं इतर अनेक राष्ट्रांप्रमाणं मुक्त अर्थ व्यवस्था स्वीकारली आहे. सरकारी नोकऱ्यांचं प्रमाण कमी होऊन स्वावलंबनावर, स्वतःच्या उद्योजकतेवर लक्ष केंद्रित करून स्वतःचा आणि राष्ट्राचा विकास घडवून आणणं हा मुक्त अर्थव्यवस्थेचा एक अर्थ आणि स्वावलंबन म्हणजे स्वतःची गुणवत्ता वैध मार्गांनी वाढवणं. यासाठी नव्या पिढीला, म्हणजे तुम्हा सर्वांना कठोर परिश्रम करणं आवश्यक आहे. आयुष्यात सर्व दृष्टींनी यशस्वी व्हायचं असेल तर ध्यास आणि कठोर परिश्रमांना पर्याय नाही. आम्ही महाविद्यालयात शिस्त आणि सुसंस्कृतपणा आणण्यासाठी जे काही प्रयत्न करीत आहोत, करणार आहोत, त्यांना तुम्ही आवश्यक प्रतिसाद देणे आणि सर्व प्रकारचं सहकार्य करणं आवश्यक आहे. कुठल्याही प्रकारची बेशिस्त, अनियमितता आणि गैरवर्तणूक करणाऱ्याला योग्य ते शासन झाल्याशिवाय राहणार नाही, याचीही नोंद तुम्ही घ्यावी.

तुम्हा सर्वांना माझ्या शुभेच्छा.

व्ही. पी. कठाळे
(प्राचार्य)

संपादकीय

आमच्या महाविद्यालयात शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या मधून सुजाण, सुविध्य आणि सुसंस्कृत मनाचे नागरिक निर्माण व्हावेत या उद्देशातून, प्रत्यक्ष शिक्षणाबरोबरच त्यांच्या मध्ये वाङमयीण अभिरूचि, निर्माण करण्याचे प्रयत्न केले जातात.

विविध प्रकारचे साहित्य विषयक कला विषयक गुण अंकूरले जावेत, त्यांची अभिवृध्दी व्हावी म्हणून साहित्य आणि सांस्कृतिक समितीच्या माध्यमातून मराठी वाङमय विषयक मार्गदर्शन केले जाते. विविध प्रकारच्या स्पर्धा घेतल्या जातात. मराठी वाङमय विषयक रसिकता व अभिरूचि, असलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी वार्षिक अभिव्यक्ति, हा वार्षिक अंक काढला जातो. विद्यार्थ्यांच्या मनातील साहित्य विषयक व मराठी वाङमय विषयक कला गुण अभिव्यक्त करण्याची संधी उपलब्ध करून दिली जाते. शैक्षणिक सामाजिक आणि सांस्कृतिक दृष्टी निर्माण करण्याचा हा एक छोटासा प्रयत्न आहे.

या अंकातील विविध लेख, कविता या मधून विद्यार्थ्यांच्या मनाची प्रारंभिक अवस्था दिसून येते. वाङ्मयीन जाण, अथवा समीक्षकाच्या दृष्टीकोणातून पाहिल्यास त्यात कांही दोष आढळून येतील. उत्तरोत्तर त्यांच्या विचारात सुस्पष्टता आणि नेटकेपणा आणण्याचा आम्ही प्रयत्न करू येव्हढेच सांगून विभागाचे हे संपादकीय आटोपते घेतो आणि आमच्या सर्व विद्यार्थी वाचकांना सुयश चिंतितो....

या अंकातील सर्व लेख आणि कविता मधील विचारांना विभागाचे मार्गदर्शक प्राध्यापक, मुख्य संपादक-आणि प्रकाशक प्राचार्य देगलूर कॉलेज, देगलूर हे सहमत असतीलच असे नाही. लेख आणि कवितांमधील विचार हे त्या त्या विद्यार्थी लेखकांचे व्यक्तिगत-स्वरूपाचे आहेत.

प्रा. प्रकाश देशमुख
(मार्गदर्शक प्राध्यापक मराठी-विभाग)

स्नेह संमेलन १९९६-९७

१९९५-९६ या शैक्षणिक वर्षातील वर्गातून गुणानुक्रमे सर्व प्रथम आलेल्या वरिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांतून विद्यार्थी संसदेचे वर्ग प्रतिनिधी म्हणून निवड केलेल्यांची तात्पुरती यादी दि. ७-८-९६ रोजी सूचना फलकावर लावण्यात आली, व त्यास आक्षेप असल्यास दि. ९-८-९६ पर्यंत मुदत देण्यात आली. दि. १०-८-९६ ला वर्ग प्रतिनिधींची अंतिम निवड करण्यात आली. दि. १२-८-९६ ला सर्व वर्ग प्रतिनिधींची बैठक घेण्यात आली, त्यात श्री लक्ष्मण अरूण तोटावार यांची बिनविरोध सचिव म्हणून निवड झाडी.

दि. १२-१०-९६ ला विद्यार्थी संसदेचे उद्घाटन न्या. एहतेशाम देशमुख, दिवाणी व फौजदारी न्यायालय, देगलूर यांच्या शुभहस्ते व न्या. गोटे साहेब यांच्या उपस्थितीत संपन्न झाले.

विद्यार्थी संसदेचे प्रभारी प्राध्यापक टी. वाय. कोठेकर यांनी प्रास्ताविक भाषणात विद्यार्थी संसदेने आखलेल्या वर्षभरातील कार्यक्रमांची रूपरेषा विशद केली व पाहुण्यांचा परिचय करून दिला. प्राचार्यांचे समयोचित भाषण झाले. न्या. देशमुख यांनी 'धर्म व समाज ' या विषयावर अभ्यासपूर्ण व्याख्यान दिले. अ. व्या. शि. संस्थेचे अध्यक्ष मा. श्री. पोशट्टीदादा उनग्रतवार यांनी अध्यक्षीय समारोप केला. वर्ग प्रतिनिधी कु. वंदना वाघमारे हिने आभार मानले.

स्नेहसंमेलनाचे उद्घाटन दि. १८-१२-९६ ला महाराष्ट्रातील प्रसिध्द कवि प्रा. फ. मुं. शिंदे यांचे हस्ते संपन्न झाले. प्रा. टी. वाय कोठेकर यांनी कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन केले व प्रमुख पाहुण्यांचा परिचय करून दिला. कविवर्य फ. मु. शिंदे यानी त्यांच कवितेने विद्यार्थ्यांना खिळवून ठेवले. त्यांनी केवळ मनोरंजनच केले नाही तर विद्यार्थ्यांना अंतर्मुख होऊन विचार करायला प्रवृत्त केले.

स्नेहसंमेलना निमित्त विविध क्रीडास्पर्धा, साहित्य, स्पर्धा, सांस्कृतिक स्पर्धा, स्वयंशासन दिन यामध्ये विद्यार्थ्यांनी सक्रीय सहभाग घेऊन स्पर्धेत रंगत आणली. दि. २०-१२-९६ ला स्नेहसंमेलनानिमित्त स्वरूची स्नेहभोजन आयोजित करण्यात आले. दुपारच्या सत्रात स्नेह संमेलनाचा समारोप सोहळा साजरा झाला. त्यात श्री डॉ. अमिताभ, मुंबई यांनी त्यांच्या विद्यार्थी दशेतील कांही मनोरंजक गोष्टी सांगितल्या.

प्राचार्य भगवान देशमुख, सोयगाव यांनी ग्रामीण कथा सादर केल्या. विशेषत: 'देशमुखांचा पोल्ट्रीफॉर्म' 'माझे निद्रा प्रेम' या कथांनी श्रोत्यांना मंत्रमुग्ध केले. श्री. अनिल आलूरकर जिल्हा माहिती अधिकारी, नांदेड यांनी अध्यक्षीय समारोप केला. प्रमुख पाहुण्यांच्या हस्ते यशस्वी विद्यार्थ्यांना पारितोषक व प्रमाणपत्र देऊन गौरविण्यात आले. प्रा. आर. के. कुलकर्णी व प्रा. अशोक वाकोडकर यांनी शेला-पागोटे कार्यक्रमाचे उत्कृष्ट संचालन केले.

प्रा. टी. वाय. कोठेकर
प्रभारीप्राध्यापक, विद्यार्थी संसद.
देगलूर महाविद्यालय, देगलूर.

❋ वर्ग प्रतिनिधी ❋

तोटावार लक्ष्मण
विद्यार्थी संसद सचिव

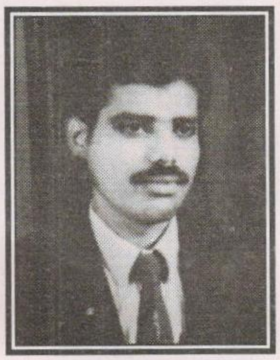

आकुलवार संजय
सांस्कृतीक विभाग
एम. ए. प्रथम वर्ष

कु. धनगे निर्मला
विद्यार्थीनी प्रतिनिधी,
बी.एस्सी. तृतीय वर्ष

वाघमारे वंदना
एल. आर.
बी. ए. तृतीय वर्ष

खटके बालाजी
वर्ग प्रतिनिधी
बी. ए. तृतीय वर्ष

प्रीती काब्रा
विद्यार्थीनी प्रतिनीधी
बी.'कॉम द्वितीय वर्ष

❊ वर्ग प्रतिनिधी ❊

ममता काब्रा
विद्यार्थीनी प्रतिनीधी
बी. कॉम तृतीय वर्ष

पांचाळ एच. एन.-
बी. एस्सी. तृतीय वर्ष

कु. नामावार वसुंधरा
एम. ए. प्रथम वर्ष हिंदी

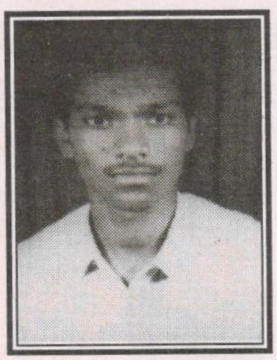

बोंलापल्ले जयकुमार
बी. एस्सी. प्रथम वर्ष
मॅथ

गवंडगांवकर उस्मान
क्रिडा प्रतिनिधी
बी. ए. तृतीय वर्ष

मार्गदर्शक

प्रा. प्रकाश देशमुख – जेवळीकर

*

संपादिका

कु. सुरेखा अमृतवार

बी. ए. (द्वितीय – वर्ष)

मराठी-विभाग

अनुक्रमणिका

✲	शिवाजी मराजांचे हिंदवी स्वराज्य	: शहाजी पाटील
✲	शेतकऱ्याचे आजचे जिवन	: बालाजी खाटके
✲	तू (कविता)	: रूपाली लिंबूरकर
✲	मन (कविता)	: नारायण वाडियार
✲	निसर्ग माझा सोबती	: निर्मला धनगे
✲	छत्रपती शाहु महाराजांचे शैक्षणिक कार्य	: रामचंद्र कांबळे
✲	नाते (कविता)	: सुरेखा अमृतवार
✲	अजूनही तो दिवस (कविता)	: योगेश वझलवार
✲	भारत माझा देश आहे	: दिनकर कांबळे
✲	जीवन एक संघर्ष	: अनिल कांबळे
✲	एड्स रोगाची व्यवस्था	: शशिकांत काडगे
✲	विश्वासघात	: बालाजी उपलंचवार
✲	प्रिये तुझ्यासाठी (कविता)	: जी. वाय. कळसकर
✲	आठवण (कविता)	: राजू स्वामी
✲	राष्ट्रीय सेवा योजना	: संतोष माधवराव धर्माजी
✲	शोध	: माधव कनशेटवार
✲	ब्रिटिशांचा भारतावरील प्रभाव	: वसुंधरा नामावार
✲	२१ व्या शतकातील लोकसंख्येचा स्फोट	: अरूणा सुगावे
✲	अस्तित्व (कविता)	: हणमंत सोनकांबळे
✲	एक अविस्मरणीय क्षण	: सुरेखा अमृतवार

शिवाजीमहाराजांचे हिंदवी स्वराज्य

शहाजी गणपतराव पाटील,
बी. ए. द्वितीय वर्ष

हिंदवी स्वराज्याचे संस्थापक छत्रपती शिवाजी महाराज यांची थोरवी सांगावी तेवडी थोडीच. शिवाजी महाराजांनी स्वराज्य स्थापन केले ते दुसऱ्यावर अधिकार गाजवन्यासाठी नसून गुलामी, औरंगजेबाची परकीय सत्ता नष्ट करन्यासाठी व स्वकीयांचे राज्यनिर्माण करण्यासाठी सर्वांना समान हक्क देण्यासाठी त्यानी हिंदवी स्वराज्याची स्थापना केली.

मुसलमानानी हिंदूची देवळे पाडून त्या जागी मशिदी बनविन्याचा कार्यक्रमच हाती घेतला होता. साऱ्या देशात एक मंदीर सुरक्षित नव्हते की कोणी स्त्री सुरक्षित नव्हती. अबला हिन्दु स्त्रियाची इज्जत लुटली जायाची, हिंन्दुच्या स्त्रीयाना पळवून न्यायचे, त्याचे धर्मातर करून त्यांना जबर-दस्ती मुसलीम बनवायचे या परकिय सत्तेला लोक बळी पडले होते. परकीय सत्तेच्या प्रलोभनाला बळी पडून लोक आपले आस्तित्व विसरले होते. सारा समाज या परकिय लुटारूच्या हुकूमशाहीचे दास्यत्व पत्कारलेला होता. शिवाजी महाराजांनी जनतेला जागा केला. त्यांच्यात स्वाभीमान जागे केले व स्वराज्याची कल्पना मांडली.

शिवाजी महाराजांच्या स्वराज्याच्या कल्पनेला माता जिजाबाईची प्रेरणा, भवानी मातेची कृपा आणि समर्थ रामदास महाराजाचे आशीर्वाद होते. यातूनच स्वराज्य निर्माण झाले. ६ जून १६७४ या दिवशी त्यांनी हिंदवी स्वराज्याची स्थापना केली.

काशीचे महापंडीत गागाभट्ट यांच्या हस्ते त्यांचा राज्यभिषेक होउन ते छत्रपती झाले. हिंदुस्थानात सन १५२६ पासून मोगलाची सत्ता स्थापन झाली होती. ही सत्ता परकियाची होती व येथील जनतेस अनन्वीत अत्याचाराना तोंड द्यावे लागे. जनतेला सन्मानाने जगता येईल असे हिंदूचे राज्य व्हावे ही शिवाजीची इच्छा आता पूर्ण झाली होती. कारण दक्षिणेतील हा मराठा राजा केवळ मराठ्याचाच राजा नव्हता तर तो हिंदूचा पहिला राजा होता.

शिवाजी महाराजाच्या काळात धर्माच्या नावाखाली विभाजन सहन केले जात नसे. स्त्रिया, मुले, वृध्द यांचे तसेच धार्मिक स्थळांचे रक्षण आणि धार्मिक ग्रंथाचा आदर केला जाई. मशिदीना सुध्दा त्यानी अनुदान दिलेले आहे.

त्या काळी हिंदूना दुसऱ्या धर्मात जाण्याची मुभा असली तरी बाटलेल्या हिंदूना पुन्हा हिंदू धर्मात घेतले जात नव्हते. धर्मांतराची ही एककल्ली प्रथा छत्रपतीनी मोडून काढली. नेताजी पालकर, बजाजी निंबाळकर या सुंता झालेल्या, काही वर्षे मुसलमानांमध्ये राहिलेल्या मराठी सरदारांना त्यांनी पुन्हा हिन्दू धर्मात घेतले.

आज आपल्या भारतीय राज्यघटनेने सर्व नागरिकांना धर्मस्वातंत्र्य दिले आहे. तस पाहिल तर शिवरायाच्या कारकीर्दीत सुध्दा हे धर्म स्वातंत्र्य जनता उपभोगत होती. त्या काळी जाती भेद आणि धर्मभेद अतिशय तीव्र असून सुध्दा महाराजांनी अवलंबिलेल्या राष्ट्रीय अस्मितेमुळे त्यातील तीव्रता कमी झालेली होती. राष्ट्रीय एकात्मता आणि राष्ट्रप्रेम यावर महाराजांचा विशेष जोर होता. जो जी व्यक्ति राष्ट्रीय एकात्मतेची आणि राष्ट्र एकसंघ ठेवण्याची शपथ घेई त्या प्रतेकाला त्यानी जवळ केले. स्वराज्यासाठी झुंझनारा प्रत्येकजन तो ख्रिश्चन-मुसलमान कोणी आसला तरी त्याला ते आपला मानत आणि त्याचबरोबर स्वराज्याला विरोध करनारा, मोगलाना मदत करनारा ''मराठा'' आसला तरी त्याच्या दृष्टीने तो मोगलच होता.

शिवाजी महाराजाच्या राज्यभिषेक समारंभामुळे त्याच्या सत्तेला नैतिक अधिष्ठान प्राप्त झाले. शिवाजीच्या राज्यात धर्माचे रक्षण, ब्राह्मणाचे रक्षण व संस्कृतीचे रक्षण ही आद्य कर्तव्य समजली जात तत्कालीन राजकीय विचारवंत रामदास यांनी शिवाजीला पाठविलेल्या पत्रात म्हटले आहे.

तीर्थक्षेत्र ती मोडली।
ब्राह्मणस्थाने भ्रष्ट झाली।।
सगळी पृथ्वी आंदोळली।
धर्म गेला।

आशा बुडणाऱ्या धर्माला तारणारा आणि त्याचे रक्षण

करणारा राजा शिवाजी आसून त्याने हे स्वराज्य ईश्वराच्या प्रेरणेने स्थापन केले. शिवाजी धर्म रक्षक होता. तो धर्म वेडा नव्हता असे अनेकानी म्हटले आहे.

इस्लामने जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रात आक्रमण केले होते. या आक्रमणाच्या लाटे पुढे यादवाचे राज्य टिकू शकले नाही. विजयनगरचे साम्राज्य सुध्दा त्यासमोर हतबल झाले. त्यामुळे एकूण सर्व हिंदु समाजास मोठी अवकळा प्राप्त झाली. शिवाजीचा राज्यभिषेक समारंभ म्हणजे हा हिंदूचा एक मोठा विजयच ठरला. स्थापन केलेल्या आपल्या राज्यात महाराष्ट्र संस्कृती म्हणजे हिंदु संस्कृतीचे प्राबल्य राहणार ही गोष्ट महाराजांनी स्पष्ट केली.

शिवाजी राजे हे स्वत: एक शूर योध्दे, उत्कृष्ट सेनापती आणि धोरणी राज्यकर्ते होते. छत्रपतीचा कारभार हा थोड्याफार फरकाने लोकशाही पध्दतीनेच चालत असे. राज्यकारभारासाठी त्यानी अष्टप्रधान मंडळ नेमले होते. समाजातील विविध क्षेत्रातील हुशार आणि तज्ज्ञ लोकाना मंडळात घेऊन त्यांनी त्यांचा स्वराज्या साठी उपयोग करून घेतला पंडीत, कलाकार, शास्त्रज्ञ यांचा त्यानी गौरव केला. लाच घेणाऱ्यांना त्यांनी जबर शिक्षा केली.

किनारी संरक्षणाचे महत्व ओळखून त्यांनी आरमाराची स्थापना केली. त्यानी सिंधूदुर्ग किल्याची निर्मीती केली अनेक असे मोठे किल्ले बांधले सैनिकांना त्यांनी आदराने वागविले.

शिवाजी महाराजांचे हिंदवी स्वराज्य म्हणजे रामराज्यच होते. महाराजांनी समाजात नव्या जानीवा निर्माण केल्या. स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व ही भावना समाजात रूझविली. निद्रिस्त समाजाला त्याग करून त्यानी स्वधर्माचे महत्व पटवून दिल. शिवाजी, महाराज म्हणतं ''हे राज्य व्हावे ही श्री ची इच्छा''.

●●●

शेतकऱ्याचे आजचे जीवन

बालाजी विठ्ठलराव खटके
बी. ए. तृतीय वर्ष

भारत देश हा कृषीप्रधान देश आहे. भारताची लोकसंख्या जगात फार मोठ्या प्रमाणात आहे. पण ह्याची आकडेवारी काढली असता सर्वात जास्त लोकसंख्या हे शेतकरी व मजूर यांची फार मोठ्या प्रमाणात असलेली दिसते. भारतात मोठ्या प्रमाणात लोक हे शेती करतात व तसेच शेतीवर आधारीत शेतमजूरी असे काम करतात. पण असे हे कांही लोक की, प्रशासकीय सेवेत कार्य करतात.

भारत देशामध्ये वर्षानीवर्षे व परंपरावादी असा हा मुख्य व्यवसाय म्हणजे शेती हा होय. हा फार प्राचीन काळापासून म्हणजे मानवाची उत्पत्ती झाल्यानंतर अल्पावधीपासून शेती व्यवसायास चालना मिळाली.

शेतकऱ्यांचे जीवन हे हाल अपेस्टाचेच दिसते. कारण पूर्वीपासूनच्या इतिहासात त्याची ख्याती असलेले दिसते. शेतकऱ्याच्या जीवनामध्ये सर्वात जास्त जमीन प्रिय असते. जमिनीची मशागत करणारा हा कुणीही नसून हा एकटा शेतकरी असतो. व त्याच्या जीवनातील दैनंदिन संबंध हा निगडीत असतो. व त्याचे स्नेही मित्र म्हणजे बैल म्हणावे लागेल.

पूर्वीपासूनच पारंपारिक पध्दतीने शेती काम करणारा शेतकरी हा रात्रन दिवस काबाड कष्ट करत असतो. पण त्याच्या पदरात मात्र काळी माती अशी परिस्थिती निर्माण झाली.

शेतकरी आणि मजूर –

शेतकरी हा रात्रन दिवस काम करित असतो. त्याला वर्षाची बाराही महिने काम असते व त्याला उन, पाऊस-थंडी याचा तडाका रवाना लागते, पण त्याच्या जीवनामध्ये त्याला अन्न न मिळण्याची परिस्थिती आजच्या काळात आलेली दिसते. कारण मजूरदार हा पैशाचा मालक झालेला आपणास दिसतो. कामाचा योगय मोबदला हा मजूर घेत असतो. व आपले जीवन चरित्र

चांगल्या प्रकारे भागवू शकतो. पण शेतकरी हा वर्षभर औत (नांगर) हाकून मात्र त्याला त्या मजूराइतकी दैनिय पैसा मिळत नाही अशी ही शेतकऱ्याची स्थिती झालेली आपणास दिसते.

शेतकऱ्यावर सर्वच कांही कोलमडून पडल्याचे झाले. मजूर ''दिन जाव पैसा आव'' या म्हणी प्रमाणे वागत चाललेला आहे. त्यामुळे या निसर्ग कोपामुळे व अतिवृष्टीमूळे शेतकऱ्याचे जीवन हे अतोनात हाल अपेक्षेचे झाले. त्याचा फायदा मजूर घेत. त्यामुळे ह्या अतिवृष्टिमुळे पावसाच्या धारा कमी काळात थांबतात त्यावेळेस काम मात्र मोठ्या प्रमाणात असतात. त्या पावसाच्या धारा यांढणाऱ्या वेळात मजुरकरी हे शेतकऱ्याचे मालक झाल्याचे होत चालले आहे. मग मात्र शेतकरी गुलामीचे जीवन जगण्याची वेळ आलेली आहे.

शेतकरी हा पेरणीपूर्व शेतीची मशागत फार मोठ्या प्रमाणात करतो. आणि मृग नक्षत्राच्या काळापर्यंत शेतीची कामे पूर्ण करतो आणि पावसाची वाट वात असतो. तर सावकार (व्यापारी) मात्र शेतकऱ्याची वाट पाहत असतो. शेतकऱ्याचे शोषन मात्र फार मोठ्या प्रमाणात व्यापारी करतांना दिसतात. सावकार (व्यापारी) स्वत:च्या मर्जीप्रमाणे खत-बि-बियाणाचे भाव देत असतो. शंभर (१००) रूपयाचे बियाणे पाचशे (५००) रूपयाला देत असतो त्याचे मुख्य कारण म्हणजे प्रशासकीय अधिकारी व राजकीय नेते होय. प्रशासकीय अधिकारी आणि व्यापारी यांच्या स्पर्धेमध्ये शेतकऱ्याचे जीवन उध्दवस्त करत असल्याचे दिसते.

शेतकरी हा कसाबसा व्याजी (कर्जी) पैसा उभा करून शेतीसाठी लागणारी लागवड उभा करून तो शेतीत बी-बियाणाचे व खताचे वापर करून शेतीची पेरणी करत असतो पण त्याला वाचविणारा निसर्ग (आकाश) हा असतो.

पण सध्याच्या या कलीयुगाप्रमाणे व विज्ञानाच्या प्रदुषणाच्या प्रादुर्भावामूळे व राजकारणाच्या व्यक्तिमुळे शेतकरी हा दैनिय झालेला आहे.

राजकारणी नेते सत्ता बदलता न बदलता शेतकऱ्यावर शेतीवर महसूल वाढवितात. कारण क्रांती न करणारा जगात हा फक्त शेतकरीच उरलेली आपणास दिसतो. त्यामूळे जसे जीकडे मऊ असते तिकडे पाणी घासत (घासत) खाचत असते. अशा प्रकारे दैनिय अवस्था करून सोडणारे हे राजकारणी नेतेच होय. त्यामुळे ह्या वेगवेगळ्या कारणामुळे उत्पादन निम्म्यात खर्च दुप्पटीने करही करामत राजकारणांन चालविलेली आहे. हे व्यापारी व राजकारूणी स्व:ताची पोळी शेतकऱ्याची होळी करून भाजून खात चालले आहेत.

अशा गरीब शेतकऱ्याच्या जीवनामध्ये सर्वच कांही संपून, दुष्काळ पडूनही, तो आपल्या संततीवर समाधान मानित असतो. ते म्हणजे पुत्र हे होय.

शेतकऱ्याच्या मुलांचे जीवनही शेतकऱ्यासारखेच म्हणावयास हरकत नाही. कारण गावापासून गल्लीपासून ते दिल्लीपर्यंत राजकारणच झालेले आहे. त्यामुळे शेतकरी जेंव्हा आपल्या मुलाला शाळेत पाठवतो तेंव्हा आपला मुलगा शिकावे व चारडोळ्याचा व्हावा अशी अपेक्षा असते. पण तो आपल्या गरीब परिस्थितीमुळे मुलांना शिक्षण शिकवत असतांना त्याला मराईख मकाई अशा प्रकारचे देव आडवे यावे तसे झाले. जर त्याचा मुलगा शिक्षण घेतल्यास पाटलांचे, देशमुखाचे जणावरे कोण राखणार ? व त्यांचे नांगर औत कोण हाकालणार? असा प्रश्न उद्‌भवतो त्यामुळे त्यांनी शेतकऱ्यांच्या मुलांना शिक्षणासाठी वेगवेगळे दृष्टांत देवून शिक्षणापासून वंचित करण्याचे काम कलेले आहे. तसेच हेच पाटील देशमुख गल्लीपासून दिल्लीपर्यंत यांचेच शिक्षण संस्था झाले अशा परिस्थितीत त्याला शाळेत पाठवत असतांना वशिला द्यावे लागते त्यासाठी शेतकऱ्याचे नाडी बंद करण्याचे काम केलेले आहे. त्यामुळे शेतकऱ्याचे जीवन व त्यांच्या मुलांचे जीवन हे शिक्षणापासून वंचित झालेले आहे.

अशा ह्या वेगवेगळ्या कारणामुळे शेतकऱ्याचे जीवन हे ऊसाचे रस काढून टाकल्यानंतर जसे असते तसे झालेले आहे.

आज जगामध्ये प्रत्येक क्षेत्रामध्ये क्रांती झाली. मजूरी, शिक्षणक्षेत्रात, कामगार व वेगवेगळ्या क्रांत्या झाल्या. पण शेतकऱ्यांची क्रांती आज जगापासून अलिप्त ठेवण्यांत आलेली आहे. सर्व क्रांत्यांमुळे सर्वाचे जीवन हे त्यांच्या

सोयीप्रमाणे करून घेतलेले दिसते. पण जेंव्हा एखादा शेतकरी क्रांती करण्यास उठतो तेंव्हा त्याच्यावर राजकरणाचा पडदा पडत असतो. त्यामुळे राजकारण लुप्त पावते.

शेतकरी हा सर्व बाबीमध्ये अडचणीत असतो व त्यामुळे त्याच्या जीवनामध्ये सुख नाही म्हणल्यासारखेच म्हणावे लागेल. अन्न, धान्य मिळवतो सर्व जगाच्या मानवांना वाचवतो जगवितो तो मात्र उपाशी राहतो. कारण कर्ज हे त्याचे मूळ कारण होय व दुसरा निसर्ग हा होय. विज्ञान हा चंद्रावर चालली पण शेतकरी हा जमिनीत चालला असा हा विसंगत प्रभाव आहे. ह्याचा पाठपुरावा करणारे राजकारणी नेते व व्यापारी यालाच लागून हा मजूर झालेला आहे. यासाठी हातात रूमनं एकच मागणं आहे असे जोपर्यंत होणार नाही तो पर्यंत शेतकऱ्याची सुधारण होणार नाही. मगच राजकारणी व्यक्तिचे डोळे उघडणार नाही तरच व्यापारी रस्त्यावर चालणार नाही असा हा प्रवाह चालला पाहिजे तरच शेतकऱ्याची आजार दूर होणार नाही.

●●●

नात

प्रत्येकाशी माझं
जिव्हाळ्याचं नातं असतं
तरीही त्यात मतभेदाचं
नाजूकसं पातं असतं

जगासमोर वावरताना
अश्रू कधी मी ढाळत नाही
याचा अर्थ असा नाही की,
जग मला जखमी करीत नाही.

वरवर हसत राहणं
दुसऱ्याला फसवणं नाही का ?
सगळं मनाविरूध्द घडताना
दुसरा उपाय तरी आहे का ?

–अमृतवार सुरेखा

बी. ए. द्वितीय वर्ष

'तू'

या शीतल चांदण्यांची
दीर्घ, 'तू' रात्र व्हावीस
सकाळच्या सूर्यकिरणात
चिंब, 'तू' न्हावून यावीस
चंचल वाऱ्याच्या स्पर्शाने
मस्त, 'तू' झुलावीस
चंदनाच्या सुगंधाने
धुंद, 'तू' भुलावीस
कोमल फुलासारखी
कळी, 'तू' खुलावीस
प्रेमाच्या सागरातील
थेंब, 'तू' बनवीस.

कु. लिंबुरकर रूपाली पुरूषोत्तमराव

मन

मन आपले मन असतं
गाभाऱ्यात ठेवलेलं धन असतं
मन लहान नाही महान असतं
त्यालां लहान करावसं वाटतं.

मन खळबळतं असतं
ज्योतीसम थरथरत असतं
त्याला समुद्र मंथन
करायचं नसतं.

मन पाकळीसम फुलत असतं
त्यात दोन दिवसाचं जगणं असतं
पुन्हा मन पुलकित होतं
मनातलं स्वप्न राहूनच जातं.

मन भावनिक असतं
मन प्रेमळ असतं
कुणाचं कुणाला
काहीच कळत नसतं.

–वाडीयार नारायण एन.

निसर्ग माझा सोबती

निर्मला धनगे,
बी. एस्.सी. तृतीय वर्ष

***"I have attended only one school and that is life
I have had only one Teacher and that is experience."***

मुसोलिनी- इटालीचा शासनकर्ता. वरील प्रमाणे आपले मत व्यक्त करताना आढळतो त्याच्या म्हणण्याप्रमाणे जीवन ही एक शाळा असून अनुभव हा खरा शिक्षक आहे. त्याकरिता अनुभवाची निवड योग्य असावी लागते. जीवनातून येणारा अनुभव माणसाला नवे ज्ञान देण्यास समर्थ असतो. निसर्ग आणि मानव याचं नातं अतूट आहे. निसर्गातील पंचमहाभूतापासूनच आपलं शरीर बनलं आहे. त्यामुळे निसर्गाविषयी आकर्षक असणं स्वाभाविकच आहे. निसर्गाचा आधार घेऊनच माणूस जगतो. निसर्ग उदार हस्ताने मानवास अनेक गोष्टी देतो. जंगलात मिळणारी संपत्ती, डोंगरावरील झाडाझुडपात सापडणारी संपत्ती ही आपणास उपकारकच असते.

निसर्गाच्या सान्निध्यात ज्ञानाचा लाभ हसत-खेळत मिळत असतो. आनंदाबरोबर निसर्गापासून ज्ञानवाही लाभ हाडत असतो. त्याकरिता काही फी मोजावी लागत नाही. पण त्याच्याशी हितगुल करणं भाग आहे. निसर्गाच्या सान्निध्यात मनुष्य अंतर्मुख होतो. प्राचीनकाळी सुंदर निसर्गरमणीय वातावरणातच ऋषींना वेद वचने, काव्य स्फुरली जी अजरामर झाली. सुंदर निळे आकाश, हिरवे डोंगर, झुळझुळ वाहणारा झरा अथवा नदी, थंड वारा यांच्या सान्निध्यात मन प्रफुल्लित होते. चित्रकारांचे कुंचले किंवा कवीची प्रतिभा येथेच स्फुरण पावतात. निसर्ग हा एक अजब जादुगार आहे. आपल्या पोतडीतील एक-एक रूप जगास तो दाखवून थक्क करतो. सकाळच्या प्रसन्न हवेत आपल्या रंगाने मनावर मोहिनी टाकतात. सूर्यास्ताचा देखावा किंवा निशेच्या कृष्णपट्यावर चमकणारी नक्षत्रांची दुनिया हा चमत्कार निसर्गाचा आहे.

वेगवेगळ्या प्रदेशात निसर्गाने माणसाला वेगळं देणं दिलेलं दिसून येतं. प्रत्येक माणूस हा सुध्दा निसर्गाचा वेगळा चमत्कार आहे. निसर्गातील वेगवेगळ्या शास्त्रांचा माणसाने अभ्यास करून निरनिराळे शोध लावले आहेत. निसर्गाचं विविध रंगी सौंदर्य, प्रशांत शांतता, तेजस्वी भव्यता, तारकांची तेजस्विता, चांदण्याची शीतलता आणि प्रभातकाळाची प्रसन्नता मानवी मनाच्या उद्दीपीकरणाला मदत करतात आणि त्यामुळे व्यक्तीमत्वाचा विकास साधला जातो.

आजच्या धावपळीच्या जगात माणसाला निसर्गाशी हितगुज करायला सवडच नाही. तो दररोजच्या जगण्यासाठी चालविलेल्या झगड्यानेच दमून जातो. वसंत बापटांची 'दख्खनची राणी' मानवाने निसर्गाकडे दुर्लक्ष केल्याची तक्रार करते आहे. निसर्गाने सौंदर्याचं भांडार खूलं करून टाकलेलं असताना माणसाला तिकडे डोळे भरून पाहण्याची बुध्दीही होऊ नये. यामुळे ती खंत करते आहे. निसर्गाकडून आपणाला आपलं मन आनंदित करून घ्यायचं असेल तर आपण "Child Like" व्हायला हवे. "Childish" नव्हे. लहान मुलाच्या मनाप्रमाणे निसर्ग निर्मल, निकोप, निष्पाप असतो. लहान मुलं अनुभवानेच शहाणे होते. प्रत्येक ठिकाणी त्याची जिज्ञासा जागृत असते. जिज्ञासापूर्तीसाठी धडपड चालू असते.

निसर्गाचा वरदहस्त जसा मानवावर आहे, तसाच निसर्ग जेव्हा कोपतो तेव्हा रूद्र, भीषण संहारक रूप धारण करतो. भूकंप, ज्वालामुखी, महापूर, दुष्काल यासारख्या नैसर्गीक, आपत्ती जेंव्हा हल्ला करतात, तेव्हा प्रचंड हानी होते. त्याठिकाणी गरीब श्रीमंत, लहान-मोठा वगैरे भेदभाव तो पहात नाही, अशा नैसर्गीक आपत्ती आल्या की मनुष्य खचून जातो. एका फटकाऱ्यात तो होते तेथे नाही असे करून टाकतो. अशा प्रकारे निसर्गाची ही दोन्ही रूपे मानवापुढे उभी असतात.

आपण निसर्गाच्या सान्निध्यात जाण्यासाठी मिळणाऱ्या

प्रत्येक संधीचा लाभ घेतला पाहिजे. त्याच्यापासून जे जे शिकता येण्यासारखं आहे ते शिकून घेतलं पाहिजे. निसर्ग आपणांस ज्ञान द्यायला तयार आहे. पण त्या ज्ञानाचा स्वीकार करण्याची तयारी असायला पाहिजे. नैसर्गीक आपत्तीशी टक्कर देत हा माणूस पुढे जाण्याचा प्रयत्न करतो. निसर्गावर मात करून नवीन सुधारणा घडवून आणतो. डोंगरातून बोगदे खणतो, नद्यांवर पूल बांधतो आकाशात उड्डाण करतो. जमिनीखालून वाहतुक यंत्रणा राबवू शकतो. निसर्गाचा जितका उपयोग करून घेता येईल तितका घेतो. मानवी जीवन सुखकारक करण्याचा प्रयत्न करतो. निसर्गाचे वेगवेगळे अनुभव जेमेत घेऊन कुतुहलाने जीवन विकसित करण्याचा प्रयत्न करतो.

●●●

छत्रपती शाहू महाराजांचे शैक्षणिक कार्य

कांबळे रामचंद्र पांडुरंगराव
बी. ए. प्रथम वर्ष

भारतीय घटना २६ जानेवारी १९५० ला आमलांत आली. घटनेच्या ४५ व्या कलमानूसार असे नितीनिर्देशक तत्व स्विकारण्यांत आले की, घटना आमलात आल्यापासून दहा वर्षाच्या आत १४ वर्ष वयाखालील मुलांना प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत करण्यात येईल परंतू घटना अमलात येऊन ४६ वर्ष लोटली तरी प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत झाले नाही. हेच कार्य स्वातंत्र्यार्वी कोल्हापूर संस्थानचे मराठे राजे छ. शाहू महाराजांनी केले होते. १८९४ ला वयाच्या २० व्या वर्षी ते राजपदावर विराजमान झाले तेव्हा इंग्रजांचे राज्य होते. समाजात अज्ञान पसरल्याचे त्यांच्या लक्षात आले व त्यावर जालिम उपाय 'विद्या' आहे. हे त्यांना कळले. म्हणून २४ जुलै १९१७ ला आदेश काढून प्राथमिक शिक्षण मोफत व सक्तिचे करण्याचा कायदा केला. तो आदेश असा ''शिक्षणास योग्य वयाच्या मुलांची यादी प्रसिध्द झाल्यापासून तिस दिवसाच्या आत मुलांच्या आई-बापांनी आपआपली मुळे शाळेत पाठवावी अशा यादी विरूध्द कोणास अपिल करावयाचे असल्यास त्याने तिस दिवसाच्या आत ती मुले जर शाळेत आली नाही तर अशा मुलांची नावो व त्यांच्या पालकांची नांवे त्या शाळेच्या हेडमास्तराने मामलेदार यांना कळवावित. मामलेदारांनी समन्स काढावे, त्यांचे म्हणणे ऐकून घ्यावे म्हणजे संयुक्ति न दिल्यास प्रत्येक मुलाबद्दल १ रू. दंड करावा.'' छ. शाहु महाराजांचा हा आदेश त्यांच्या अंत:करणातील लोकशिक्षणाची तळमळ व्यक्त करते. लोकांना राज्यकारभार चालविता येईल एवढे शिक्षण द्यायचा त्यांचा मानस होता. ते म्हणायचे ''प्राथमिक शिक्षणावर माझा भर आहे तरी दुय्यम व उच्च शिक्षणाकडे माझे लक्ष आहे, शक्य तितक्या लवकर रयतेस स्वराज्य देण्याचे माझे धोरण आहे हे आपल्या ध्यानी येईल. माझी सर्व प्रजा मराठी तिसरी इयत्ता तरी शिकून तयार झाली असती तरी त्यांना राज्यकारभाराचे हक्क आनंदाने देवून मी आजच विश्रांती घेतली असती.''

२४ जुलै १९१७ ला आदेश काढून अधिकाऱ्यांना पाचशे ते हजार लोकसंख्या असणाऱ्या गावात ताबडतोब शाळा सुरू करण्याचे सांगीतले होते. इतक्या तडकाफडकी शाळा कुठे सुरू करायच्या असा प्रश्न अधिकाऱ्यांपुढे पडला तेव्हा महाराजांनी आदेश दिला की, जेथे इमारत नाही त्या गावात देवळात उजव्या बाजूला शाळा काढाव्या. लोकांच्या पूजाकार्यास अडथळा होवू नये याचीही दखल त्यांनी घेतली व म्हणून उजव्या बाजुला शाळा काढण्याचा स्पष्ट आदेश दिला. स्वातंत्र्याला ४९ वर्ष झाली तरी इमारत नसेल तर पर्यायी व्यवस्था करून प्राथमिक शाळा चालवा असा सरकारी आदेश निघाला नाही ही खेदाची बाब होय.

शाळा स्थापन करूनच ते थांबले नाही तर स्वच्छतेकडेही जातीने द्यायचे त्यांनी आदेश काढला, ''शाळाच्या इमारतीची झाडलोट व सारव सुरव चावडीच्या इमारती प्रमानेच गाव कामगारांकडून व्हावी. शाळांचा उपयोग गावासाठीच होतो. म्हणून त्याकडे गावकऱ्याचे लक्ष असणे जरूर आहे.''

महाराजांच्या या प्रयत्नामुळे १९२१-२२ पर्यंत कोल्हापूर संस्थानात ५५५ शाळा निघाल्या व त्यामध्ये २२००७ विद्यार्थी शिक्षण घेत होते. त्याकाळी महाराजांनी तीन लाख रूपये शिक्षणावर खर्च केले.

अनेक होतकरू विद्यार्थ्यांना शिक्षणाची इच्छा असून ही आर्थिक परिस्थिती अनुकूल नसल्याने शिक्षण घेता येत नाही ही बाब महाराजांच्या लक्षात आली व त्यानी १८९६ पासून विद्यार्थ्यांसाठी वसतीगृहात सर्व जाती-जमातीचे विद्यार्थी दिसत नव्हते. जाती भेदामुळे केवळ उच्चवर्गीय विद्यार्थीच प्रवेश घ्यायचे ही परिस्थिती त्याच्या लक्षात येताच १९०१ पासून त्यांनी विविध जातीसाठी वेगवेगळे वसतीगृह स्थापन केले. १८ एप्रिल १९०१ ला मराठा एज्युकेशन असोसिएशन या संस्थेची स्थापना करून व्हिक्टोरिया मराठा बोर्डींग हे वसतीगृह सुरू केले. या वसतीगृहात सर्व जाती धर्माच्या विद्यार्थ्यांना प्रवेश दिला. या वसतीगृहाला महाराजांनी ५५० रू. वार्षीक अनुदान मंजूर केले. २५ हजार रूपये किंमतीची इमारत दिली. वसतीगृहाच्या ठेवी संस्थानांच्या तिजोरित स्विकारून त्यावर ८ टक्के व्याजही दिले. या वसतीगृहाला हल्ली ''श्री शाहु छत्रपती विद्यार्थी वसतीगृह'' या नावाने ओळखल्या जाते. वसतीगृहाची ठेवी स्विकारण्याची पध्दत नसतानाही. वसतीगृहाला उत्पन्नाचे साधन असावे म्हणून ही पध्दत त्यांनी स्विकारली.

१९०१ ला जैन धर्मियांसाठी दिगंबर जैन बोर्डींग स्थापन केले. तथापी इतर धर्मियानांही या वसतीगृहात प्रवेश दिला जायचा. १९०६ ला विर शैव लिंगायत विद्यार्थी वसतीगृह स्थापन केले.

मुस्लीमांच्या शैक्षणिक मागासलेपणाचीही त्यांना जाणिव होती. आपल्या राज्यात त्यांनी हिंदु-मुस्लीम असा भेद कधिही केला नाही मोमेडन एज्युकेशन सोसायटीचे ते पद्सिध्द अध्यक्ष होते. १९०६ लाच मुस्लीम बोर्डींगची स्थापना करून ५५०० रूपयाची देणगी दिली.

१९०८ ला त्यांनी 'मिसक्लार्क होस्टेल' स्थापन केले. या वसतीगृहात अस्पृश्य मुलांची संख्या अधिक असायची. मुंबईचे त्यावेळचे गव्हर्नर जनरल सर जॉर्ज क्लार्क यांची ती मुलगी तिने अस्पृश्यांच्या सेवेसाठी सामाजीक कार्य केले व नृत्याचा प्रयोग करून ५५०० रूपयांची मदत वसतीगृहाला दिली म्हणून महाराजांनी तिचे नाव वसतीगृहाला दिले होते. १९११ ला दैवज्ञ शिक्षण समाज बोर्डिंग, १९१५ ला श्रीमती सरस्वतीबाई गोंड सारस्वत ब्राह्मण विद्यार्थी वसतीगृह, १९१५ लाच इंडियन खिचन होस्टेल व राव बहादूर सबनीस प्रभू बोर्डिंग, १९१८ ला आर्य समाज गुरूकुल, वैश्य बोर्डिंग, १९१९ ला ढोरचांभार बोर्डिंग, १९२० ला सोमवंशीय आर्य क्षत्रिय बोर्डिंग अशी एकून २० वसतीगृहे स्थापन केली. यावरून लक्षात येते की, महाराजांनी सर्व जाती बांधवांसाठी शिक्षणाचे कार्य केले.

महाराजांनी स्थापन केलेल्या वसतीगृहातील विद्यार्थ्यांसाठी जेवन व राहण्याच्या व्यवस्थे सोबत त्यांना पुस्तके, पोषाख, कपडे धुण्यासाठी धोबी, केस कर्तनासाठी न्हावी ह्या सुविधा सुध्दा पुरविल्या उत्तम शरिरात उत्तम वास करते हे महाराजांना माहीत होते. म्हणून पौष्टीक व चांगल्या दर्जाचे जेवन देण्यावर त्यांचा कटाक्ष असायचा प्राथमिक शाळेत शिकणाऱ्या सर्व विद्यार्थ्यांसाठी पुस्तक पेढी योजना राबविली वाचनालयांना प्रोत्साहन दिले. ''फ्रेरिस मेडिकल लायब्ररी'' व ''लॉ लायब्ररीला'' त्यांनी अनुदान दिले. १९१७ ला संस्कृत शिक्षणासाठी ठरवीर येथिल श्री शंकराचार्याच्या मठात सर्वजातीसाठी व्यवस्था केली. मल्लविद्या सुध्दा शिक्षणाचाच भाग समजून त्याकडे विशेष लक्ष दिले. आपल्या राज्यात उत्तम पहेलवान तयार व्हावे यासाठी अधिकारिच नियुक्त केला होता. त्याच्या खुराकाची व मालीशची चोख व्यवस्था होती.

आपल्या राज्यातील गावांमध्ये काम करणाऱ्या पोलिस पाटलास व गावळी करणाऱ्या कामगारास कायद्याची माहिती व्हावी व जमा खर्चही लिहीता यावा. म्हणून ''पाहिल स्कुल'' स्थापन केले.

तांत्रीक शिक्षणासाठी 'जयसिंग घाटगे टेक्नीकल इन्स्टीट्यूट' स्थापन करून त्या संस्थेमध्ये विद्यार्थ्यांना लोहार काम, सुतार काम इत्यादी तांत्रीक शिक्षण दिले. अस्पृश्य विद्यार्थ्यांसाठी कोल्हापूरच्या रविवार पेठेत एकविश देविच्या देवळात स्वतःच प्राथमिक शिक्षण देणे सुरू केले. कोल्हापूर जवळील सोनतली कँपच्या आश्रम शाळेत इतर विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत अस्पृश्य विद्यार्थी मागे

पडू नये म्हणून शाळे व्यतिरिक्त शिकवणी वर्ग सुरू केले.

कोल्हापूर संस्थानाबाहेर सुध्दा महाराजांनी फार मोठे शैक्षणिक कार्य केले आहे. पुण्याच्या डेक्कन शिक्षण संस्थेचे ते अध्यक्ष होते. या संस्थेला त्यानी देनग्या देवून मोठे केले म्हणूनच पुण्याच्या परिसरात ही संस्था शैक्षणिक कार्य करू शकली. या संस्थेच्या वतीने १८९५ ला पुण्यात फर्ग्युसन कॉलेज साठी भव्यइमारत बांधली तेव्हामहाराज अध्यक्ष होते. या वास्तुच्या उद्घाटनाला त्यांनी मुंबईचे गव्हर्नर सढस्त यांना निमंत्रीत केले होते. या प्रसंगी गव्हर्नर व कॉलेजचे प्रिंसीपाल यांनी महाराजांच्या कार्याची प्रशंसा केली. पुण्याच्या शिवाजी प्रिपरेटरी मिलीटरी स्कुलला आर्थिक मदत केली. या स्कुलच्या परिसरात जेंव्हा शिवाजी महाराजांचा पुतळा बसविण्यासाठी कोनशिला समारंभ झाला त्यासाठी त्यांनी इंग्लंडच्या युवराजास निमंत्रीत केले होते. नासीकच्या उदाजी मराठा वसतीगृहाला व वंजारी समाज वसतीगृहाला भरपुर देनगी देवून त्याभागात शैक्षणिक कार्य केले.

नागपूरच्या चोखामेळा वसती गृहालाही पाच हजार रूपयाची देनगी दिली. स्त्रि शिक्षणाकडे त्यांनी लक्ष दिले त्यासाठी एक सुर्वे नावाचे अधिकारीचं नियुक्त केले होते. त्यांनी आदेश काढुन म्हटले होते की, ज्या स्त्रियांना शिक्षण घ्यायचे आहे त्यानी सूर्वे यांचेकडे आपले नांव नोंदवावे. चांगले गुणमिळवून उत्तीर्ण होणाऱ्या विद्यार्थीनीला त्यानी बक्षीस दिली. मुलींसाठी शिष्यवृत्ती योजना लागू केली. त्याकाळात स्त्रियांच्या शिक्षणाला फार विरोध व्हायचा रूढीग्रस्त कुटुंब आपल्या घरातील स्त्रिला शिक्षणास पाठवित नसतं म्हणून महाराजांनी आपल्या सुनेला इंदुमती साहेब यांना अधिशिक्षण देवून समाजापुढे आदर्श उभा केला.

राज्यातील व राज्याबाहेरिल विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षणासाठी विदेशात जाण्याला आर्थिक मदत केली. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर त्यापैकी एक होते. महाराजांच्या शैक्षणीक कार्याचा व्याप एवढा मोठा झालाकी, पुण्याला विद्येचे 'माहेर घर ' म्हणून ओळखल्या जावू लागले. पुढे तर दोन विद्यापीठ स्थापन करावी लागली. 'कोल्हापूर विद्यापीठ' हे दुसरे विद्यापीठ होय. छ. शाहू महाराजांच्या शैक्षणीक कार्यांमुळेच बहुजन समाजात शैक्षणीक वातावरण निर्माण झाले.

महाराजांच्या या महान कार्यांकडे या देशातील प्रतिगामी उच्चवर्णीय वक्रदृष्टीने बघायचे लो. टिळकांच्या कंपुने त्यांना खुनाची धमकी दिली होती. तुमचा 'रँमडकरू' अशी ती धमकी होती. शिक्षणाचे महत्व जाणणाऱ्या इंग्रजानी मात्र त्यांना एल. एल. डी. पदवी देवून सन्मान केला. कॅंब्रीज विद्यापीठाने पदवी दान कार्यक्रमाला निमंत्रीत करून तोफांच्या सलामीसह त्यांना एल.एल.डी. पदवी प्रदान केली.

●●●

अजूनही तो दिवस

तू क्षितिजाकडे पाहतच
संसारचित्र रेखाटायचीस
जवळ घेतलेल्या गुंडघ्यावर हनुवटी ठेवून
वाळूवर माझं नाव लिहायचीस

जीवन कसं 'रंगेल' असतं
ते मी तुझ्याकडून शिकलो.
शिकताना तुला डोळ्यासमोर ठेवायला
कधीच नाही चुकलो

बाहुला बाहुलीचा खेळ खेळायला
आजही मला वाटतं
एकमेकांवर फुलं टाकणं
अजूनही मला आठवत

पूर्वी सारखी अजूनही
तू माझ्या सोबत असावीत
गेटपाशी वाट पाहताना
आजही तू दिसावीस

-योगेश सुधाकरराव वझलवार

एम. ए. प्रथम वर्ष.

भारत माझा देश आहे

दिनकर ग्यानोबाराव कांबळे
बी. ए. तृतीय वर्ष

''भारत माझा देश आहे, सारे भारतीय माझे बांधव आहेत, माझ्या देशावरती माझे प्रेम आहे ''

हे वाक्य केवळ पुस्तकात, शाळेत प्रार्थना म्हणतांना बरं वाटतं, ह्याचा व्यवहारात कुठेच उपयोग, असं कोणी वागत नाही, हे सर्वांना माहित आहे.

आपल्या देशाला फार प्राचीन संस्कृती आहे, त्यामुळेच आपला देश अनेक संकटांना तोंड देत असतो, ह्या देशात बुध्द, वीर, संत, शूर, महान, बुध्दीवान अशा अनेक व्यक्ती होवून गेल्या.

आपल्या देशाची संस्कृती कांही देशानी घेऊन राष्ट्राला प्रगत बनविले आहे, आपण फक्त व्यक्तीचा फायदा पाहतो, आपला स्वार्थ पूर्ण करण्यासाठी आपल्या राष्ट्राला बळी देण्यास पाहत नाही.

आताचे नेते देश कसा घाण होईल, म्हणून अनेक घोटाळ्यांचे प्रकरणं घडत राहिली. आपण इतके हुषार आहोत, अस स्वत:स वाटते, पण होते काय आपल्या पेक्षाही ''शेरला सव्वा शेर'' निघणारे भरपूर आहेत, तरूण अशा गोष्टीचा इतक्या लवकर अनुकरण करतात की, लगेच अनुयायी बनतात. हर्षद मेहता हा किती तरी हजारो रूपयांचा घोटाळा केला, त्यात गरीबी, राष्ट्रचा विकास, थोडस तरी होत होता. हे रूपये जन्मताच हर्षद मेहता त्याच्या बापान त्याच्यासाठी ठेवलं होत, किती भाग्यवान आहेस.

आता तर घोटाळ्यांची स्पर्धा लागली आहे. कोनी यूरीया, कोणी चप्पल, कोणी साखर, तर कोणी सोने, चांदी, घोटाळाच घोटाळा. घोटाळा करत असताना, अनैतिक मार्ग धरून हे सर्व केल जाते आणि ह्यातील अनेक जन मिळाले आहेत, कांहींची चौकशी चालू आहे, कांही मिळतील ह्यात कांही शंका नाही. ह्यांच कोण काय करतो, त्यांच्या हातात सत्ता आहे, धन, मान आहे. कायदा त्यांचाच आहे. कायदा सुध्दा आपलाच फायदा घेत आहे.

हे देशास नग्न करण्याचे कारण होत. अशा पध्दतीने देश विकण्यास निघाले येथे आठवावे ''भारत माझा देश आहे, माझ्या देशावर माझे प्रेम आहे.'' वा.... वा... ! असे घोटाळे आपल्या भारतात चालत असतात, कारण ह्यात नवीन कांही नाही, कोण्या व्यक्तीचा घोटाळा तरी आठवण ठेवणार, हे नित्य चालते, म्हणून आम्ही विसरतो छान !

''सारे भारतीय माझे बांधव आहेत'' लिहिणारी व्यक्ती कोणती कल्पना केली होती की, काय आहे की, त्या व्यक्तीची कल्पना आम्हाला काय माहित, पण आमची कल्पना त्या व्यक्तीला माहित नाही. आम्ही सर्वांची विभागणी फार चांगल्या प्रकारे करतो, धर्माची, जातीची, वंशाची मंदिर, मजिद, गुरूद्वारा, चर्च, ह्यांची ह्या पृथवीवर जीवन जगण्यास आलेल्या माणसाची विभागणी पाडतो, आम्ही खरोखर किती भाग्यवान आहोत. माणंस-माणसाला, जस जनावरांना, पक्षाना, नांव दिले त्या सारखच येथे माणसांची धर्म, जात, वंश, ह्या नावाद्वारे तो ओळखू येतो, अस धर्माच्या जातीच्या नावाने ती व्यक्ती समजली जाते. धर्माच्या, जातीच्या नावावर येथे माणसे मारले जातात, तेंव्हा कुठे जाते बंधुत्व. येथे ''माणसासाठी धर्म नाही, तर धर्मासाठी माणूस आहे.''

रस्त्यावरून चालत असताना, एखादा व्यक्ती पाय घसरून पडला, तर पाहणाऱ्यास हसू येते. आपल्या देशात धर्माच्या नावावर ऐकमेकांचे मुडदे पाडतात, तर जगास काय रडू येणार. आपण जसे घरात एखादा व्यक्ती मृत्यू पावला, तर, किती दु:ख होते आपणास, तसेच त्या दंग्यात जो व्यक्ती मारला जातो, त्याच्या घरात म्हातारे आई-बाप असतील. तर त्यांचे दु:ख कोण पाहतो ? त्याचा काय गुणा होता फक्त तो धर्म वेगळा होता म्हणून, माणूस नव्हे काय ?

आज तो भ्रष्टाचार फार मोठ्या आनंदाने चालू आहे, ह्याला कारण कोण ? लाच घेण्याची पध्दत कशासाठी? घेणाऱ्या तूझ्या काय बापाची त्याने बाकी देणारा आहे काय ? लाच घेणाऱ्यानो कधी विचार केलांत काय, त्या

तरूणाचं, कोण्या प्रकारे तो पैसे गोळा करून देतो, त्याला नौकरीची गरज असते म्हणून तो देतो. कधी केंव्हा तरी तो तुमच्या पदावर येईल, आणि त्या ठिकाणी तुझा मुलगा असेल. लाच देण्यासाठी, हे असंच चालू राहिल तर राष्ट्राचा, विकास काय होईल.

जस लोकमान्य टिळकांनी म्हटले होते ''स्वराज्य हा माझा जन्म सिध्द हक्क आहे,'' तसेच प्रत्येक तरूणास नौकरी मिळणे सिध्द हक्क आहे. पण आपले दानवमानव आपल्या स्वार्थासाठी नीती त्याग करून, अनिती स्वीकारले.

आजचा तरूण बिघडत चालला अस म्हणण किती सोप आहे, पण कधी आपल्या मनाला विचारलात काय ? ह्याला कारण कोण ? त्याच्यासमोर कोणते आदर्श आहेत. त्याला जस रस्त्या दाखविलात तो चालला आहे.

आज २१ व्या शतकाकडे जात आहोत, हे सर्व घेऊन जाऊत काय ? विसरा आता तरी विसरा. जातीचा उपयोग करून, मनाला शुध्द ठेऊन, आपल्या राष्ट्राला जगात चमकावे हे काम आजच्या तरूणांचे आहे, कारण त्याच्या शिवाय कांही होत नाही. फक्त आपल्या मनाला विचारात ठेवाया पाहिजे, की काय अयोग्य, योग्य ह्याबद्दल जर विचार करू लागलात, तर आपला राष्ट्र निश्चितच आदर्श, जगात महासत्ता ठरणार ह्यात शंका नाही. हे सर्व तरूणांना करायचे आहे, कांही करण्याची वेळ आहे. तर या आपण मानवता वाद वाढीस लावून आपल्या राष्ट्राला आपल्या घरा सारखे उज्वल भविष्य देऊ या. सर्व सुखी जीवन जगावे.

२१ व्या शतकात महासत्ता बनावे अशी प्रार्थना, जे जगास युध्द नको, शांती हवी, असे म्हणणाऱ्या बुध्दाला करतो.

●●●

जीवन एक संघर्ष

अनिल दिगंबरराव कांबळे
बी. ए. तृतीय वर्ष

मानवाच्या जीवनामध्ये जीवन जगत असताना अनेक संकटाला सामोरे जाऊन त्यांना तोंड द्यावे लागते. म्हणजेच प्रत्येक व्यक्तीला संघर्ष करावे लागते. तेव्हाच व्यक्ती जीवनात यशस्वी होतो. जो संघर्ष करण्यात अपयशी ठरतो तो जीवनात अपयशी होतो. म्हणून संघर्ष नेहमी मानवी जीवनात येतोच. संघर्षाशिवाय जीवनच जगता येत नाही.

प्रत्येक मानवाला कोणत्याही कामात यशस्वी होण्यासाठी सतत प्रयत्न करतो. म्हणून मराठीत एक, म्हण आहे. ''प्रयत्ना अंती परमेश्वर'' या वरील म्हणी प्रमाणे- अंतकरणापासून भक्ती करतो त्यालाच परमेश्वर प्राप्ती होते. तोच परमप्राप्त होतो. प्रयत्न केल्यानेच परिक्षेत यशस्वी होतो.

व्यक्ती जीवनामध्ये संघर्ष असतो तो त्यापासून दूर होऊ शकत नाही. व्यक्ती जीवन हे एका नाण्याच्या दोन बाजू आहेत. ''एक संघर्ष तर दुसरे प्रयत्न''. ह्या गोष्टी जीवनात येतात तेव्हा त्या संघर्षाला सामोरे जाऊन प्रयत्न करून यशस्वी होतो. तेव्हा त्याचा आत्मविश्वास वाढतो. एकच कार्य केल्याने जीवनात यशस्वी होत नाही म्हणून त्याच्या समोर अनेक प्रश्न निर्माण होतात. तेंव्हा जीवन जगण्यासाठी सतत संघर्ष करावे लागते.

व्यक्ती जन्माच्या पासून ते मृत्यू येई पर्यंत सतत संघर्ष करावं लागतं. आपण शिक्षण घेत असतांना आई वडीलांच्या कांही अपेक्षा असतात. ती अपेक्षा पूर्ण करण्यासाठी सतत प्रयत्न, संघर्ष करावे लागते. आई वडिलाची अपेक्षा पूर्ण झाली नाही तर त्यांनी एवढी मेहनत घेऊन ज्या कष्टाने शिक्षण आपल्या मुलाला देतात ते ही संघर्ष करतच ! म्हणून विद्यार्थी हा कोणत्याही अनैतिक मार्गाला लागू नये. सतत संघर्ष करून आई वडीलांच्या अपेक्षा पूर्ण केल्या पाहिजेत. म्हणून व्यक्ती जीवनात संघर्ष केल्यानेच फळ मिळते.

संघर्षाला सामोरे जाण्यासाठी आत्मविश्वास असला

पाहिजे. आत्म विश्वास असला तरच तो संघर्षाला तोंड देतो व आपल्या जीवनाचे सार्थ करून घेतो. म्हणून कुठल्याही कामामध्ये आत्मविश्वास असला पाहिजे. आत्म विश्वास नाही गेला तर व्यक्ती जीवनात यशस्वी होऊ शकत नाही.

विद्यार्थी परिक्षेत का नापास होतो तर तो अभ्यास केला नाही. तो तेंव्हा नापास होतो तो तेंव्हा आपल्या मनात आत्मविश्वास बाळगला नाही तो अभ्यास केला नाही. त्याच्या मध्ये संघर्ष करण्याची तयारी नव्हती म्हणून तो जीवनात अपयशी ठरतो. एड्स रोग व्यक्तीला आल्यानंतर तो त्याला मृत्यू पर्यंत नेवून पोहचवतो. तोकमी होत नाही. म्हणून संघर्ष हा एक रोगच आहे. तो व्यक्तीला सोडतच नाही. प्रत्येक कामासाठी सतत प्रयत्नच करावे लागतात. सतत संकटाला तोंड द्यावे लागते. म्हणून आपल्या जीवनातल्या समस्या सोडवाव्यात यशस्वी झाले पाहिजे.

जीवन जगत असतांना मानवाच्या मनात न्यूनगंडत्व असता कामा नये. न्यूनगंडत्व असेल तर मानव संघर्ष करू शकत नाही. तर त्याच्या मध्ये कांही तरी कमी असते. त्याला ते जाणवत नसते. म्हणून त्याला त्या कमीत्वाची जाणीव निर्माण होते. तेंव्हा कांही मानव आपण अयशस्वी झालो आहोत. म्हणून आत्महत्त्या करत असतात. संघर्षाला तोंड देताना ते आत्मविश्वास गळतो. न्यूनगंडत्व निर्माण होतो. म्हणून व्यक्ती जीवनात आत्म विश्वास असला पाहिजे. न्यूगंडत्व असता कामा नये.

एखादा व्यक्ती आपल्याकडे चूका दाखवतो तो आपल्याकडे एक बोट दाखवतो. पण त्याच्याकडे चार बोटे असतात. तेंव्हा त्याला माहित नसते की, आपल्याकडे चार चूका आहेत. तेंव्हा आपल्याकडे काय दोष आहेत ते आपण जाणून घेतले पाहिजे. आपण परिपूर्ण आहोत काय ? आपण संघर्ष करू शकतो काय? या जीवनात यशस्वी होतो काय ? समाज कार्य करू शकतो काय ? अशा प्रकारे अनेक समस्या आहेत. त्याला आत्मविश्वासाने सामोरे जाऊन आपण संघर्ष करून यशस्वी होऊ. असा आत्मविश्वास असला पाहिजे. तरच व्यक्ती मानव जीवनात यशस्वी होतो. म्हणून दुसऱ्याकडे दोष दाखवतांना आपणच आपले दोष कोठे आहेत. हे जाणवून घेतले पाहिजे तरच यशस्वी होतो. म्हणून व्यक्तीच्या मनात न्यूनगंडत्व असता कामा नये, तो पुढे चालला आहे म्हणून त्याचे पाय खाली खेचता कामा नये. संघर्ष सर्वच व्यक्तीच्या कपाळी असते. ही जाणीव असायला पाहिजे हे संघर्ष सर्वानाच करावे लागते ते मृत्यू पर्यंत.

कांही नेते संघर्ष करूनच भारताला स्वांतत्र्य मिळवून दिले. तेव्हा त्याच्या मनात आत्मविश्वास होता. ते संकटाला कधीही हटले नाहीत. ते संघर्ष करतच होते. त्यांच्यात निश्चय, दृढ आत्मविश्वास होता. उदा. महात्मा गांधी, महात्मा फुले, पंडित नेहरू आंबेडकर. अशा अनेक व्यक्तीची नावे सांगता येतील. हे जीवनात कधिही अपयशी ठरलेले नाहीत.

संघर्ष हा व्यक्तीला सोडत नसतो संघर्ष जन्मापासून सुरू होतो तर मृत्यू पर्यंत संघर्ष सुटत नाही. त्यामुळे समस्या निर्माण होतात. म्हणून व्यक्ती जीवनात यशस्वीपणे संघर्षाला समस्यांना आत्मविश्वासाने तोंड दिले तरच जीवनात यशस्वी होतो म्हणून संघर्ष मनुष्याला सोडत नाही. त्यामुळे जीवन एक संघर्षमय आहे.

●●●

आठवण

जगतो आहे तुझ्याच आठवणीने
झिजतो आहे तुझ्याच आठवणीने
तुजविण जीवन हे शून्य
त्या आठवणीने मन अजूनही होते खिन्न ।
धन्य तो एक क्षण प्रेमाचा
मग वर्षाव पडो मरणाचा
मरण हे क्षुद्र तुझ्या आठवणी समोर
तुझविण जीवन हे कवडीमोल
तुझी आठवण हीच अनमोल
आठवण तुझी हीच पावती प्रेमाची
नको साक्ष यास कोणाची

-राजू शंकरअप्पा स्वामी
बी. ए. द्वितीय वर्ष

एड्स रोगाची समस्या

शशिकांत काडगे हणेगावकर
बी. ए. तृतीय वर्ष

भारतातील विविध सामाजिक समस्यात एड्स रोगाची समस्या नव्यानेंच दाखल झालेली आहे. एड्स हा एक आधुनिक काळातील महाभयंकर रोग निर्माण झालेला आहे. हा रोग समाजातील गरीब-श्रीमंत, सुशिक्षीत-अशिक्षीत, ग्रामीन-शहरी, इ. सर्व ठिकाणी प्रामुख्याने आढळतो. जगातील १९३ देशापैकी १७३ देशात एड्स रोगाची लागण झालेली आहे. या एड्स रोगाला तरून पीढी बळी जात आहे. भारतात मुंबई येथे इ. स. १९८६ साली एड्स रूग्ण आढळून आला.

सन १९८३ साली फ्रान्सचे नामांकित शास्त्रज्ञ डॉ. ल्यूक मॉटॅग्रीयर तर अमेरिकन पेंटॅगॉन येथे डॉ. रॉबर्ट गॅलो यांनी या विषाणूंचा शोध लावला. ऑफ्रिका, लॅटिन, अमेरिका, थारालंड, भारत या देशात प्रामुख्याने या विषाणूंचा प्रसाद झालेला आहे म्हणून ''एड्स'' हा कौटुंबिक, सामाजिक व जागतिक समस्या बनली आहे.

संयुक्त राष्ट्र विकास प्रकल्प अहवालानुसार जुलै (१९९५) भारतात एकूण १९ हजार ५३२ व्यक्तीमध्ये एड्सचे विषाणू आढळले होते. यापैकी ५,९२८ म्हणजे ३०.४७ टक्के व्यक्ती एकट्या महाराष्ट्रातील आहेत. असे दिसून आले आहे. या एड्सच्या रोगजंतूचे शरीरात संक्रमण कसे होते याचे कोणतेही लक्षण आजून सापडले नसल्यामुळे एड्स रोगाची अधिकच भिती वाटतआहे. हा रोग जर व्यक्तींच्या शरीरात प्रवेश केला तर तो मृत्यू नंतरच पिच्छा सोडतो. या विषाणूंची व एड्सआजाराची व्याप्ती भयानक आहे. आजपर्यंत या रोगावर उपचार करणारे औषध शास्त्रज्ञांना सापडलेले नाही. या रोगापूढे शास्त्रज्ञ अपूरे पडलेले आहेत. त्यामुळे एड्स पासून सावध राहणे हे अत्यंत जरूरीचे आहे. या रोगाला बळी पडलेला मोठा गट म्हणजे १५ ते ३५ या वयोगटातील आहे व हाच गट उत्पादन क्षम गट आहे. या गटावरच कुटुंबाचा, समाजाचा व राष्ट्राचा भार आहे.

एड्स म्हणजे काय :

एड्स हा शब्द AIDS या चार इंग्रजी अक्षरांनी बनला आहे.

A. म्हणजे मिळालेला Acquired.
I. म्हणजे प्रतिकारशक्ती Immune.
D. म्हणजे अभाव, कमतरता Dificiency.
S. म्हणजे लक्षने Syndrame.

''नैसर्गिक प्रतिकार शक्तीचा अभाव निर्माण झाल्यामुळे अनेक लक्षने दाखविणारा रोग म्हणजे एड्स रोग होय.''

एच. आय. व्ही. नावाच्या विषाणुचा शरीरात प्रवेश झाला की, एड्सची सुरूवात होते प्रारंभी या रोगाची लागण होते आणि नंतर काही काळांनी एड्स रोगाची लक्षणे दिसतात.

※ एड्स रोगाची लक्षणे :

सुरूवातीस ताप येने, खोकला येने, डोळे दुखणे, वजन कमी होने, तोंड येने, गळ्याभोवती मानेवर किंवा काखेतील गाठी सुजने, रात्री भरपूर घाम येणे, व्यक्तीच्या अंगावरील गाठी साधारण एक से. मी. पेक्षा जास्त असतील तर, वारंवार जुलाब, एक महिन्यापेक्षा अधिक काळ येणारा ताप व खोकला, शारीरिक व मानसिक थकवा येने, तोंडात व अन्ननलिकेत चट्टे उमटने, कातडीचा दाह किंवा खाज होने इ.

※ एड्स संसर्गदोष कसा ओळखावा :

एच. आय. व्ही. संसर्गदूषित व्यक्तिमध्ये बाहेरून कोणतेही लक्षणे सुरूवातीस दिसत नाहीत. ही लक्षने कळण्यास फार दिवस लागतात. संशयीत व्यक्तींना रोगनिदान आहे किंवा नाही हे ओळखण्यासाठी आधुनिक काळात इलायझा चाचणी व वेस्टर्न ब्लॉट चाचणी याची निर्मिती झालेली आहे.

※ इलायझा चाचणी :

एच. आय. व्ही. संसर्गाचे प्राथमिक निदान करण्यासाठी इलायझा चाचणीचा वापर करतात ही चाचणी तीन वेळा होकारार्थी आल्यास रूग्णास एड्सची लागण झाल्याचे समजते.

※ वेस्टर्न ब्लॉट चाचणी :

इलायझा चाचणीचा होकारार्थी निष्कर्स

असल्यास वरील खात्रीशीर परंतु महागडी चाचणी करतात. ही दोन्ही चाचण्या राष्ट्रीय विषाणू संस्था (पूणे) इम्युनो-हिमॅटोलॉजी संस्था (मुंबई) येथे करतात.

⁂ व्यक्तिला एड्स होण्याची कारणे :

१. लैंगिक संबंध :

विषमलिंगी व समलिंगी (पुरूषाचे अनेक स्त्रियाबरोबर किंवा स्त्रीचे अनेक पुरूषाबरोबर तसेच पुरूषाचा पुरूषाबरोबरच किंवा स्त्रीचा स्त्रीबरोबरच संभोग आल्यास) व्यक्तित एच. आय. व्ही. जंतू निर्माण होतात.

२. एड्स अबादीत व्यक्तीने रक्तदान, वीर्यदान, अवयवदान केल्याने या विषाणूचा प्रसार होतो.

३. इंजेक्शन देणाऱ्या सुया ह्या न धुता वापरल्यास, एका व्यक्तीला देऊन तेच सुई दुसऱ्या व्यक्तीस दिल्यास (एड्स) एच. आय. व्ही. जंतू निर्मान होतात व त्या व्यक्तीसही एड्स होतो.

४. गर्भवती मातेकडून नवजात अर्भकास संसर्ग होऊ शकतो बीज तेची फळ येईल शेवटी । लाभहानी तुटे ज्याची तया ॥

५. एड्स अबाधित व्यक्तीचे दाढीचे सामान व दात घासण्याचा ब्रश वापरल्याने हा आजार होऊ शकतो.

सर्वसाधारणपणे एड्सचा ८० टक्के प्रादुर्भाव असुरक्षित लौंगिक संबंधातून, ५ टक्के एच. आय. व्ही. बाधित रक्त किंवा रक्त घटक दिल्याने १० टक्के गर्भवती मातेकडून गर्भाला, ४ टक्के शिरेतून मादक द्रव्य घेतल्याने, १ टक्के दूषित सुया / सिरीजेस वापरल्याने होते.

⁂ एड्सवर प्रतिबंधक उपाय :

आजच्या विज्ञानयुगात सध्या तरी या आजारावर कोणतेही रामबाण औषध किंवा लस उपलब्ध नाही. तरी या रोगाला बरा करण्यापेक्षा त्यावर प्रतिबंध घालणे अधिक महत्वाचे आहे म्हणून प्रत्येकाने खालील गोष्टी (मुद्दे) लक्षात ठेवणे आवश्यक आहे.

१. जीवनात शक्य तो अनोळखी व्यक्तीशी लौंगिक संबंध टाळावा. परस्त्री किंवा परपुरूष यांच्याशी शरीर संबंध ठेवू नये. प्रत्येकाने सीतेचे एक-पतीव्रत किंवा श्रीरामाचे एक पत्नीव्रताचे पालन करावे म्हणजे एड्स हा रोग आपोआपच कमी होईल.

२. ऑपरेशन किंवा अवघाताच्या वेळी रक्ताची आवश्यकता असेल तर नातेवाईकाने रक्त देत असेल तर नातेवाईकाला एड्स नाही का व त्याचे रक्त व याचे रक्त समान आहेत का हे पाहूनच रक्त द्यावे.

३. इंजेक्शन होतेवेळेस जुन्या सुईने इंजेक्शन होऊ नये. प्रत्येकाला नव्या सुईनेच इंजेक्शन द्यावे.

४. संभोग करतेवेळेस सुरूवातीपासून अखेरपर्यंत नेहमी प्री - लुब्रिकेटेड कंडोम वापरावे. कंडोम एच. आय. व्ही. पासून संरक्षण करते.

⁂ एड्स रोगावरील इतर उपाय :

एड्स रोग टाळण्यासाठी अन्य उपायात्मक योजना केल्या पाहिजेत. एड्स प्रसाराला आळा घालण्यासाठी तरूण व्यक्तींना, मुलींना एड्सबद्दल माहिती देने आवश्यक आहे. तरूणांना शाळा, कॉलेज, रेडीओ, दूरदर्शन, वर्तमानपत्रातून लौंगिक शिक्षण व एड्स पासून होणारे रोग व एड्स कश्यामुळे होते त्याच्या पासून सावध राहण्यासाठी उपाय याचे शिक्षण दिले पाहिजे.

अश्लील मासिके, सिनेमा, सिरियल यावर बंदी घातली पाहिजे. अश्या सिनेमामुळे तरूणांना संभोगाची इच्छा निर्माण होते व त्यामुळेच रेफ, इज्जत लुटणे, बलात्काराची घटना ह्या क्रिया होतात. त्यामुळे अश्या सिनेमा सिरीयलवर बंदी घातले पाहिजे. युवा पिढीचे लक्ष लौंगिक प्रवृत्तीकडे वळणार नाही याची दक्षता घ्यायला पाहिजे.

वेश्या व्यवसाय करणाऱ्या स्त्रियांना एड्स नाही याची काळजी घ्यायला पाहिजे व दर महिन्याला त्यांना तपासले पाहिजे.

⁂ एड्स रोगाबद्दल कांही गैरसमजुती :

एड्स झालेल्या व्यक्तीबरोबर राहील्यास, उपचार करणाऱ्या अक्टरास, एकाच थाळीत जेवन केल्यास एड्स ची लागन होत नाही. एड्स हे फक्त रक्त, वीर्य, संभोगाद्वारेच मानसाच्या शरीरात प्रवेश करतात.

एड्स ग्रस्ताचे कपडे वापरल्यास, त्याची बाधा होत नाही कारण एड्सचे विषाणू शरीराबाहेर राहूच शकत

नाहीत.

चुंबनातूनही एड्स होत नाही. पण प्रदीर्घ व खोल चुंबन टाळले पाहिजे.

हस्तांदोलनाने व एड्सग्रस्थाजवळ बसल्याने, उभे राहिल्याने एड्स होत नाही.

एड्स पासून आपले व समाजाचे रक्षण करने ही काळाची गरज आहे हे विसरून चालणार नाही.

●●●

विश्वासघात

बालाजी उपलंचवार
बी. ए. तृतीय वर्ष

महाविद्यालय जीवनातील विश्व काही औरचं असते. अभ्यास, खेळ, मित्र मैत्रिण, सहलीला जाणे, एकमेकांच्या आनंदात रमूण जाण. सारी मज्जाच मजा. महाविद्यालयामध्ये अनेक मित्र होते. त्यापैकी बालाजी नावाचा एक अगदी जीवाभावाचा हुशार होता. दिसायला चांगला सुंदर राजबिंडा दिसत असे. महाविद्यालय संपल अन् सर्वजण मित्र विखूरल्या गेले. कोण कुठे गेले हे सुध्दा कळाले नाही. मी ही माझ्या जीवनात रमून गेलो.

अन् आज..... साक्षात बालाजीच्या स्वरूपात तो माझ्यासमोर उभा होता. प्रथम मी दचकलो. मनात एक क्षण विचार येवून गेला, खरोखरच हा बालाजी असेल का ? का मलाच भास होतोय. तरी देखील उसनं अवसान आणित मी बळेबळे विचारलचं, ए ! तू बालाजीना ! अवन् असा का दिसतोस तू ? किती उतरलास ! काय करतोस सध्या तू ? लग्न ! संसार ! मुलबाळं ! ए सांगना. किती वर्षांनी भेटलास. अशा अनेक प्रशांनी मी त्याला फार बेजार केले वेड्यासारखा मी त्याला विचारतच गेलो माझे मलाच कळले नव्हते. मी काय बडबडतोय. कारण वेढ लावणारी घटना होती ती. एके काळी सुंदर, लोभस, उंचीपुरा, गोरागोमटा, दोन्ही गाल ठसठसीत भरलेले, तरणाबंड बालाजी सर्वांना हवा हवासा वाटणारा, सर्वामध्ये मनमिसळून राहणारा, कोणाचे मन न मोडणारा, असा तो बालाजी. आज अशा अवस्थेत मला रस्त्यावर भेटला. मन अधिर झाले.

माझी ही अवस्था त्याच्या लगेचच लक्षात आली. तोही चटकन उद्गारला. अरे ! किती प्रश्न विचारशील इतक्या वर्षाचे एकदम सगळं कसं काय सांगू ? थोड धीरनं होशील का नाही ? हे बघ, प्रथम तुच सांग, तुझं कसं चाललंय? अन् हो हे एवढे सामान कशासाठी रे. घरी आज मोठा बेत दिसतोय. कुणी पाहुणे येणार आहेत का ? त्याच्या या प्रश्नांना पूर्णत: उत्तर न देताच मी त्याला म्हणलो, ए ! आपण अस करू चल, त्या समोरच्या हॉटेलात बसून दिलखुलास गप्पा मारूया इतक्या वर्षांनी भेटलोय... रस्त्यावरच का गप्पा मारायच्या !

त्याच्या होकार-नकाराची वाट न पाहता त्याला ओढतच आम्ही समोरच्या हॉटेलात गेलो. नेहमीच्या सवयीप्रमाणे वेटरने पाण्याचे दोन भरलेले ग्लास समोर ठेवताच एका ग्लासमधील पाणी घटाघटा पीत त्याला विचारलो ! आना बोल, काय घेणार तू ? त्यानेही पाण्याचा एक घोट घेत सांगितले, साधच काहीतरी सांग. माझी सगळ्या वरचीच चवच निघून गेलीय बघ. या सगळ्या तरूणीचा अगदी वीट आलाय, दूर.. दूर कुठे तरी निघून जावे असे वाटते! शिवाजी... शिवाजी मी फार थकलोय ! मनात, शरीरात, मोठ्या आशा आकांक्षा उराशी बाळगून जीवनाची स्वप्ने रंगविलो होतो. चक्काचूर झाला त्या स्वप्नाचा! तसाच रक्तबंबाळ होत मी हे अशा अवस्थेत जगतोय.

मनाविरूध्द लग्न केलो म्हणून घरापासून वंचित झालो. ज्याच्या आधारावर घर सोडलो पुढील जीवनाची वाटचाल सुरू केली तीनेही 'विश्वासघात' करून ही अशा मला रस्त्यावर अर्धवट सोडली... ज्यावेळी तू माझ्या दृष्टीस पडलास त्यावेळी एकाक्षणी मला जीवन मिळाल्याचा आनंद झाला. माझया जीवाभावाचा मित्र मला समोर दिसला. अगदी देवासारखा दिसलास बघ तू शिवाजी.... शिवाजी सावर

मला ! तूच मला आधार आहेस ! असे म्हणता तो माझे दोन्ही हात हातात घेत हुंबळे देत रडू लागला. त्याची ही कर्म कहाणी ऐकतांना माझेही डोळे पाणावले होते विचार केला, मीच असा धीर सोडून राहिलो तर ज्याने माझ्यावर एवढा विश्वास टाकला, त्याचे काय होणार या भावनेने त्याला धीर देत म्हटले 'ए ! ए ! हे बघ असा रडू नकोस, प्रथम थोडं खाऊया, चहा घेऊया फार तर तुलाही थोडं बरं वाटेल मग माझ्या घरी जाऊया. घरी आज कार्यक्रम आहे. तुझं मन रमेल. निवांतपणे आपल्याला बोलता येईल. माझे वाक्य संपता संपताच तो म्हणाला, माझ्या गावाकडचा मित्र रूमवर एकटा आहे. मला लवकर जावे लागेल. इथेच थोडा वेळ बसूया. तुझ्या घरचा पत्ता दे. येईन मी नक्कीच मी ही त्याच्या भावनाची कदर करीत [illegible]कडे दोन चहाची आर्डर दिली. तो पर्यंत मी त्याला [illegible]णालो, सारं सारं कांही सांग, मन अगदी मोकळं कर....

मग मी सांगायला सुरूवात केली एका एका कारकुनीच्या नौकरीला होतो. पगार जेम तेम दिड दोन हजार होते. आपण कॉलेजात शिकत असतांना शेवटच्या वर्षात मला एक मुलगी भेटली. तुला म्हणालो होतो ना. कविता फार छान आहे. तिचा स्वभाव फार छान आहे. कॉलेजच्या जीवनामध्ये आम्हा दोघांचे प्रेम जुळले. मी नकळत तिच्याकडे ओढला गेलो. वहात गेलो. माझे मलाच कळाले नाही कि, माझ्याकडून हे असे कसे झाले ? हे सारं घरी कळायच्या आत आम्ही लग्न करायचा निश्चय केला. तिनेही होकार दिला. कारण प्रेम आंधळं असतं असे म्हणतात. तिचे वडिल चांगले सरकारी कर्मचारी, राहणीमान चांगले. घरी शेतीबाडी होती. कविता दुसऱ्या नंबरची मुलगी होती. पहिलीचे लग्न झाले होते. घरी सर्व सुखसोई सोडून तिने माझ्या बरोबर जीवन जगेल का असा मी विचार केला. पण ती कशाची पर्वा न करता माझ्या सोबत लग्नाला तयार झाली. परंतू ती परजातीय असल्याने घरच्यांनी मला माझे घर बंद केले. आकाश कोसळल्यागत तोही आघात सहन करीत तिच्याशी लग्न करून श्रीनगरला एका प्लॉटमध्ये नवीन संसार सुरू केला. काही दिवस चांगले गेले. घरच्यांची आठवण देखील झाली नाही. अगदी रमून गेलो मी नवीन संसारात....

अशातच मला तिन महिण्याच्या ट्रेनिंगसाठी मुंबईला जावे लागले. मी पत्नीला (कविताला) सांगून तिन महिण्याच्या ट्रेनिंगसाठी मुंबईला निघालो. ट्रेनिंग संपवून परत आलो तेव्हा माझी पत्नी (कविता) एका पोलिस अधिकाऱ्याच्या बाहुपाशात झोपलेली दिसली. मी दचकून गेलो. तिला विचारले देखिल, हे काय चाललंय कविता ? कोण आहे हा ? तोच मला ती म्हणाली हे माझे पती आहेत, होणारे पती. मला अशा घरात राहता येणार नाही. मला चैनी, ऐश आरामी जीवन जगायचे आहे, तुझ्याकडे ते नाही. म्हणून मी दुसरा विवाह करणार आहे. आजपासून तू मला विसर. हे एक स्वप्न होते मन. हे घे फारकत मी चाल्ले. चला हो आपण आपल्या घरी जावू. ती गेली. तसाच तिच्या वाटेकडे पाहत राहिलो. काही क्षण. तो म्हणे एका पोलिस चौकित अधिकारी होता. घरी गाडी, बंगला, नौकर, चाकर सर्व सुख सोयी उपलब्ध होत्या. तिला ऐश्व आरामीचे जीवन जगायचेच होते तर तिला हे दिड-दोन हजारावर परवडत नव्हते. तर तिने अगोदर विचार करायची होती. माझे जीवन अर्धवट सोडून गेली.

विश्वासाला पायादळी तुडवतांना तिच्या मनाला दुखापत झाली नसेल का ? अशी माणसे जगात राहतात कशी. अन् समाज तरी कसा काय त्यांना जवळ करतो यावरून कळले की समाज किमी बुरसटलेल्या विचारांनी जगतांना झटपट श्रीमंती याने हा सारा समाज पोखरून गेलाय. एका बालाजीचे जीवन उध्वस्त झाले. अशा किती बालाजी या जगात असतील की, ज्यांना आपल्या जीवनाचे मोल मोजावे लागले.

समोर ठेवलेला चहा थंड झालेला. वेटरला पुन्हाचहाची आर्डर दिली. गरम चहापीत माझा पत्ता देत त्याला म्हणालो. माझेही लग्न झाले, घरीच छोटासा धंदा आहे. दोघे मिळून करतोय, दोन मूले आहेत. मोठा विजय, धाकटी स्नेहा. असे म्हणत सामानाने भरलेली पिशवी सांभाळीत बिल वेटरकडे देत मी त्याचा निरोप घेतला.

●●●

राष्ट्रीय सेवा योजना – प्रारंभ, ध्येय व स्वरूप

संतोष माधवराव धर्माजी
बी. ए. प्रथम वर्ष

आपल्या देशात २४ सप्टेंबर १९६९ पासून केंद्र शासनातर्फे राष्ट्रीय सेवा योजना ही स्थापन करण्यात आली. आपला देश हा १५ ऑगस्ट १९४७ हा स्वतंत्र्य झाला. भारत स्वतंत्र्य झाल्यानंतर अनेक राष्ट्रीय पूढारी, शैक्षणिक विचारवंत व सामाजिक कार्यकर्त्यानी यूवकांचा राष्ट्र उभारणीच्या कार्यात सहभाग असणे आवश्यक आहे असा विचार केला गेला.

यूवकांनी सामाजिक बांधिलकी स्विकारून ग्रामीण जीवनांचा दर्जा उंचावण्यासाठी रचनात्मक स्वरूपाचे कार्य केले पाहिजे. असा विचार राष्ट्रपिता महात्मा गांधी यांनी मांडला. विद्यापीठ आयोगाचे अध्यक्ष डॉ. राधाकृष्णन यांनी विद्यापीठ पातळीवरील यूवकांसाठी राष्ट्रीय सेवा योजना राबविण्याची शिफारस केली. या संबंधी केंद्रिय शिक्षण सल्लागार समितीने जानेवारी १९५० मध्ये व्यापक स्वरूपाची बैठक घेतली. त्यानुसार १९५२ मध्ये भारत सरकारने आपल्या पहिल्या पंचवार्षिक योजनेत यूवकांनी एक वर्षासाठी सामाजिक सेवा करावी यावर विशेष भर देण्यात आला. १९५८ मध्ये पंतप्रधान पंडीत जवाहरलाल नेहरू यांनी १९ ते २२ अशी वयोगटाची अट प्रत्येक स्त्री पूरूषांना सामाजिक सेवा बंधनकारक करण्याचा विचार मांडला.

१९५९ मध्ये शिक्षण मंत्र्याच्या परिषदेमध्ये राष्ट्रीय सेवा योजनेचा आराखडा तयार करण्यात आला. शिक्षणा बरोबरच विद्यार्थ्यांनी सामाजिक सेवा करावी या संबंधी डॉ. सी. डी. देशमुख यांच्या अध्यक्षतेखाली २८ ऑगस्ट १९५९ रोजी राष्ट्रीय सेवा समिती स्थापन करण्यात आली. या समितीने महाविद्यालयीन युवकांनी राष्ट्रसेवा करण्याबद्दलची शिफारस केली.

१९६० मध्ये प्रा. के. जी. सय्यद्दीन यांनी परकीय देशात यूवकांना शिक्षणाशिवा दिल्या जाणाऱ्या सामाजिक शिक्षणाची माहिती दिली. त्यानंतर कोठारी शिक्षण आयोग याने (१९६४-६६) महाविद्यालयीन यूवकासाठी राष्ट्रीय सेवा योजनेस मंजूरी देऊन तरूणांना राष्ट्रसेवेची संधी प्राप्त करून दिली. मे १९६९ मध्ये विद्यापीठ व उच्च शिक्षण संस्थाच्या विद्यार्थी प्रतिनिधींची बैठक शिक्षण मंत्रालय व विद्यापीठ अनूदान मंडळाने घेतली. बैठकीत, राष्ट्रीय एकात्मतेसाठी राष्ट्रीय सेवा योजना अत्यंत आवश्यक असून, यामुळे शहरी व ग्रामीण जीवनातील दरी अरूंद करण्यासाठी हातभार लागू शकेल असा विचार व्यक्त केला.

२४ सप्टेंबर १९६९ रोजी त्यावेळचे केन्द्रीय शिक्षणमंत्री डॉ. व्ही. के. आर. व्ही. राव यांनी देशात ३७ विद्यापीठात राष्ट्रीय सेवा योजना लागू केली.

ध्येय : महात्मा गांधीनी आरतीय युवकांना स्वातंत्र लढ्यात सहभागी होण्यासाठी व गोरगरिब दलितांची सेवा करण्यासाठी प्रेरणा दिली. महात्मा गांधीच्या जन्मशताब्दी वर्षापासून आपल्या देशात राष्ट्रीय सेवा योजनेचा प्रारंभ झाला. स्वयंस्फुर्तीने होणारे काम हे एखाद्या सक्तीच्या कामापेक्षा अधिक होऊ शकते. असा या योजनेच्या मागचा हेतू आहे. समाज सेवा द्वारा शिक्षण हा या योजनेचा गाभा आहे. विद्यार्थी हा या योजनेचा केंद्र बिंदू असून, विद्यार्थ्यांनी आपल्या फावल्या वेळात राष्ट्रसेवा करावी अशी या योजने मागेची भूमिका आहे. आपल्या शिक्षणाचा उपयोग युवकानी समाजसेवा करण्यासाठी केला पाहिजे व त्यातून विद्यार्थ्याच्या व्यक्तीमत्वाचा विकास घडला पाहिजे. शिक्षण व सेवा ही राष्ट्रीय सेवा योजनेची उद्दिष्टे आहेत. या योजनेत समाजसेवेसाठी अनेक उपक्रम राबविले जातात म्हणून या योजनेस 'समाज सेवेची प्रयोगशाळा' असे म्हटले जाते समाजाच्या बदलत्या गरजेनूसार या योजनेचे कार्य हे परिवर्तनशील असून यात सामाजिक समस्यांना अधिक महत्व दिले जाते.

आजचा तरूण हा उद्याचा नागरिक व देशाचा आधार स्तंभ आहे. देशाचे नंदनवन करणे किंवा वैराण वाळवंट बनविणे हे तरूणावरच अवलंबून आहे. त्यामुळे त्याच्या मनोवृत्तीत बदल करून त्यास समाज प्रगतीसाठी क्रियाशील करण्याचे महत्वाचे कार्य या योजनेमुळे शक्य

होते. आपण ज्या समाजात राहतो, त्याचे आपल्यावर काहीतरी ऋण आहे व त्याची पूर्तता केली पाहिजे अशी जाणीव या योजनेच्या माध्यमातून तरूणांना दिली जाते तरूण हे साहसी असतात. सृजनशील साहसाला सीमा नसतात. तरूण हा असाध्य काम साध्य करू शकतो. समाजाच्या अपेक्षा पूर्तीसाठी युवक हा अत्यंत महत्वाचा घटक आहे. आपण जोपर्यंत समाजात जात नाही तो पर्यंत समाजात काय चालले आहे ते कळत नाही. उघड्या डोळ्यांनी समाज पाहण्याची संधी राष्ट्रीय सेवा योजनेमुळे यूवकांना प्राप्त होते. सामाजिक जाणीवेचे सुसंस्कार करणारी राष्ट्रीय सेवा योजना ही अत्यंत प्रभावी योजना आहे.

राष्ट्रीय सेवा योजनेत अनेक जातीचे, धर्माचे, भाषेचे, भागाचे, पंथाचे यूवक सामूदायिकपणे काम करतात. म्हणून त्यांच्यात सहकार्याची भावना निर्माण होते व नवीन आपत्तीला तोंड देण्याचे मनोधैर्य अंगी निर्माण होते. त्यामूळे न्यूनगंडाची भावना कमी होते. विद्यार्थ्याचा शारीरीक व बौध्दीक विकास घडवून त्यांना श्रमाच्या प्रतिष्ठेचे महत्व पटवून देण्याचे महत्वपूर्ण कार्य रा. से. योजनेमुळे शक्य होते व विद्यार्थी यांनी स्वावलंबनाची शिकवण दिली जाते. यूवाशक्ती ही अणूशक्तीसारखी प्रचंड शक्ती आहे. देशासाठी या दोन्ही शक्ती तारक व मारक आहेत. मानवता धर्माचा स्विकार करून समाजपरिवर्तन यूवकांनी केले पाहिजे. समाजातील जुन्यारूढी, जातीयता, परंपरा, अंधश्रध्दा या विरूध्द युवकांनी रान ऊठ ऊन नवसमाज निर्माणात स्वत:ला वाहून घेतले पाहिजे. अशी शिकवण रा. से. यो. द्वारे दिली जाते. समाजपरिवर्तनाचे काम करताना यूवकांनी आत्मपरिक्षण करणे गरजेचे आहे. कारण परिवर्तनाची वाट ही आपल्या वर्तनातून निघत असते प्रत्येकांनी राष्ट्र व समाज याचा विचार करणे जरूरीचे आहे. राष्ट्रीयत्वाची भावना अंगीकारून यूवकांनी राष्ट्रसेवा करावी असा राष्ट्रीय सेवा योजनेचा उद्देश आहे.

राष्ट्रीस सेवा योजनाचे स्वरूप :

१९६९-७० साली भारतातील एकूण ३७ विद्यापीठात राष्ट्रीय सेवा योजना राबविण्यात आली. त्यावेळी एकूण ४० हजार विद्यार्थी या योजनेत काम करीत होते परंतू आज या योजनेने अतिशय व्यापक स्वरूप धारण केले असून देशातील सर्वच विद्यापीठात ही योजना राबविण्यात येत आहे. सध्या या योजनेत यूवकांची संख्या वाढलेली पूर्वी जी ४० हजार होती ती आता सुमारे १२ लाख एवढी झाली आहे. स्वामी रामानंद तीर्थ महाविद्यालय विद्यापीठात सध्या ७४०० युवक राष्ट्रीय सेवा योजनेत काम करत आहेत. राष्ट्रीय सेवा योजनाचे देशात विविध पातळीवर व्यवस्थितपणे काम चालू आहे.

अ) राष्ट्रीय पातळीवर

केंद्र सरकारच्या मनुष्यबळ विकास मंत्रालयातर्फे ही योजना राबविण्यात येत असून यासाठी राष्ट्रीय पातळीवर एक समिती असते. या समितीचे केंद्रिय मनूष्यबळ विकास मंत्री हे अध्यक्ष असतात. तसेच या समितीत सर्व राज्याचे शिक्षण मंत्री, विद्यापीठ अनुदान, मंडळाचे अध्यक्ष, आंतर विद्यापीठ बोर्डाचे अध्यक्ष वेगवेगळ्या विभागातील आठ कुलगूरू, कार्यक्रम सल्लागार, सहाय्यक कार्यक्रम सल्लागार बोर्ड, असते ही समिती या योजनेचे राष्ट्रीय पातळीवरील धोरण ठरविते. या समितीचे मुख्य कार्यालय दिल्ली येथे आहे. रा. से. यो. च्या विविध कार्यक्रमासंबंधी मार्गदर्शन व सहकार्य देणे. आंतर राज्य पातळीवर रा. से. यो. चे कार्यक्रम घडवून आणणे. योजनेच्या कामाचे मूल्यांकन करणे. विविध कार्यक्रमासंबंधी साहित्य तयार करणे या योजनेचे वार्षिक अंदाजपत्रक तयार करणे इत्यादी कामे ही समिती करत असते.

१. केंद्र सरकार व राज्यातील विविध विद्यापीठ याच्यातील दुवा साधण्याचे कार्य करणे.

२. रा. से. योजनेसाठी विविध विद्यापीठाना अंदाज पत्रकाची मंजुरी देणे.

३. आंतर विद्यापीठ पातळीवर रा. से. योजनेचे विविध कार्यक्रम राबविणे.

४. राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या विविध कार्यक्रमासंबंधी विद्यापीठाकडून वार्षिक अहवाल स्विकृत करणे.

५. रा. से. योजने संबंधी साहित्याची पूर्तता करणे.

या समितीची मूदत तीन वर्षाची असते.

ब) विद्यापीठ पातळीवर :

या समितीत विद्यापीठाचे कुलगुरू हे अध्यक्ष असून, विद्यापीठाचे कार्यक्रम समन्वयक हे चिटणीस असतात.

तसेच विभागीय कमीशनर, कुलसचिव, युवा अधिकारी, काही महाविद्यालयाचे प्राचार्य, स्कुल ऑफ सोशल वर्कचा प्रतिनिधी, सहाय्यक कार्यक्रम सल्लागार, एक किंवा दोन विद्यार्थी प्रतिनिधी या समितीत असतात.

कार्य :

१. विविध महाविद्यालयांना रा. से. योजनेसाठी युवक यांच्या संख्येची पूर्तता करणे.

२. रा. से. योजनेसाठी विविध कार्यक्रमाची आखणी करणे व योजना योग्य रीतीने राखविणे.

३. राष्ट्रीय सेवा योजना कार्यक्रमाधिकाऱ्यांना व विद्यार्थी प्रतिनिधींना विविध प्रशिक्षण शिबीरासाठी स्कूल ऑफ सोशल वर्कच्या सह्याप्रमाणे पाठविणे.

४. विविध महाविद्यालयीन कार्यक्रमाधिकाऱ्यांची तसेच सल्लागार समितीची जरूर पडल्यास बैठक बोलावून चालू कामासंबंधी व नवीन कामासंबंधी शिफारस करणे.

५. राष्ट्रीय सेवा योजना पथकांना कामासंबंधी जाब विचारणे.

क. महाविद्यालयीन पातळीवर :

या समितीत महाविद्यालयाचे प्राचार्य अध्यक्ष व कार्यक्रमाधिकारी चिटणीस असतात. तसेच समाज कार्याविषयी आवड असलेले काही प्राध्यापक, समाज कार्यकर्ते, सरकारी, अधिकारी, दर २५ विद्यार्थ्यांपैकी रा. से. योजने विद्यार्थी मंजूर संख्या १ याप्रमाणे विद्यार्थी प्रतिनिधी या समितीत असतात.

महाविद्यालयीन पातळीवर विशेष शिबीर कार्यक्रम व नियमीत कार्यक्रम योग्य रीतीने राबविण्याचा ही सल्लागार समिती प्रयत्न करते.

●●●

प्रिये तुझ्यासाठी

ठेवध्यानी जरा आपुल्या
प्रेमाच्या भेटी
अश्रूंची मी फुले केली
प्रिये तुझ्यासाठी

खाचखलगे तुडवित काटे
धावत आलो पाणी
दु:ख लपवुनी हसत राहिलो
प्रिये तुझ्यासाठी

विश्वासाचे शब्द घेवूनी थांबली
स्वप्न गंगेच्या काठी
वाट पाहत आयुष्य घातले
प्रिये तुझ्यासाठी

रेखाटिले चित्र प्रीतीचे
जीवन-सागराच्या लाटी
तुफान वादळात तरूनी आलो
प्रिये तुझ्यासाठी

तोडू नको कधी पडलेल्या ह्या
ऋणानुबंधाच्या गाठी
घडलेच तसे तर सोडी प्राण
प्रिये तुझ्यासाठी

–कळसकर जी. वाय.

कला, द्वितीय.

शोध

माधव या. कनसेटवार
बी. ए. द्वितीय वर्ष

शोध घेणे ही माणसांची स्वाभावीक प्रवृत्ती आहे. माणूस सतत कशाचा नाकशाचा तरी शोध घेत असतो. एखाद्या आज्ञात गोष्टीचा शोध घेणे हे ठिक एखादे तत्व, एखादे वैज्ञानीक, शास्त्रीय ज्ञान शोधने ठिक पण ज्या वैही माणुस सुखाचा शोध घेतो त्यावेळी तो. शोध निरर्थक वाटतो.

प्रत्येकाची एक इच्छा आसते. जीवनात सुख मिळावे मग या सुखासाठी माणुस वाटेल तो त्याग करतो. नाना खटपटी करतो. आयुष्यभर माणूस या सुखाच्या मागे धावतो पण ते मृगजळाप्रमाणे पुढेच धावत आसतो, त्याची व सुखाची भेटच होत नाही. कारण मानवी इच्छा आकांक्षा याना मर्यादा नसते. त्यामुळे ही अवस्था होते. सुखाचे एखादे उध्दीष्ठ ठरवीले ते गाठण्यासाठी प्रयत्न केला, जीवपाड मेहणत केली आणि उध्दीष्ठा पर्यन्त आपण पोहचलो, कि तिथेच न थांबता त्यात समाधान न मानता ज्याच्या पुढील उध्दीष्ठ डोळ्यासमोर धरतो व त्यासाठी पुन्हा प्रयत्न, धडपड करतो.

ही धडपड, प्रयत्न करताना त्रास, दु:ख सहन करावे लागते. म्हणजे सुखाच्या मागे लागुन आयुष्यभर दु:खच पदरी पाडतो. सुखाची व त्याची भेटच होत नाही. सुखाच्या शोधात तो दु:खच मिळवीतो. माणसाने सुखाची व्याख्या, कल्पणा चुकीची केली आहे. भौतीक साधनांची सुबत्ता म्हणजे सुख. ही सुखाची व्याख्या ज्यानी केली त्यांना कधीही सुख मिळणार नाही एखाद्याच्या जवळ भरपुर भोतीक साधने आहेत. ती सांभाळाव्यातच त्याचा वेळ जातो. त्याची चींता त्याला सतावते, खुप आंथरूणे आहेत. ति एकण्यातच रात्र जाते तर झोपणार कधी.

प्रवासाच्या वेळीही आपण आपल्या चार पाच तासाचा प्रवास सुखाचा, शांत जावा म्हणून आठ तास रिझर्वेशनच्या रांगेत उभे राहतो. पदरी दु:खच पडतो. पैसा, साधन संपत्ती, उंची भरजरी कपडे, बंगले, गाडी हि भौतीक सुखे म्हणजे जीवणातला खरा सुख किंवा आनंद न्हवे.

सुखाची कल्पना हि मानसीक आहे. आपल्या मानव्यावर सुख आवलंबुन आहे मग झोपडीत सुध्दा चटनी-भाकर खावुन सुख लाभेल. सुखाची कल्पना ही मानवी कल्पना आहे. या धरती मातेच्या मांडीवर रात्री बंग एकताच ज्याला पटकन झोप लागते तोच जगातला खरा सुखी मानला जातो.

म्हणूनच म्हणतात

पोटापुरती देई देवा
आता लई नाही, लई नाही.

ही विचारसरणी अंगिकारली तर त्याला सर्वत्र सुखाचे अण मिळतील. देणदीन जीवनात आसे सुखाचे क्षण नित्य येत असतात. कुणांचे तरी पत्र येते, त्यातील हृदयाला जावून भिडणारे, प्रेमाचे दोन शब्द वाचुन मन भरून येते. आकाशात विविध रंगाची छटांची उधळून झालेली आसते, पक्षी गगनात उंच उंच भराऱ्या मारतात, बागेत सुंदर फुले उमललेली असतात गायीला बिलगलेले तिचे वासरू दिसते अशी अनेक दृष्ये, प्रसंग, क्षण दररोजच्या जीवनात दिसतात. त्याकडे जर आपण उघड्या डोळ्यानी पाहिले तर हेच सुखाचे क्षण आहेत.

''तुझे आहे तुजपाशी
परी तू जागा चुकलाशी''

परमेश्वर जसा आपल्या जवळ आहे. ही चराचर सृष्टी ही परमेश्वराचेच प्रतीक आहे आसे असताना आपन त्याच्या शोधात विविध तीर्थक्षेत्रे हालअपेष्टा सहन करून जातो.

''कुठे शोधिसी रामेश्वर आणि कुठे शोधिसी काशी''

या काव्यपंक्तीप्रमाणे देव हृदयात आसतो इतरत्र नाही, त्याचा शोध घेण्याची गरज नाही. तद्वतच सुखाचेही आहे सुख आपल्या जवळ आसताना आपनं त्याच्या शोधात आपले सुख, व सर्व आयुष्य वेचीतो.

''सुखासाठी कएसी तळमळ
तरी तू पांडुरंगा आठव एकवेळ
मग तू अवघाची सुखरूप हौसी''

अशी एक आध्यात्मिक, आत्मिक सुखाची कल्पनाही मानसाला सुख देतेच सुखही मणाची कल्पना आहे. मनाची ठेवन आहे. सुखाचा शोध घेवु नका ते आपल्या

जवळच आहे.

म्हणूनच राजकवी भा. रा. तांबे म्हणतात-

''अमृत घट भरले तुझ्याघरी
का वणवण फिरसी बाजारी''

घरात, दारात, शेजारी, आजूबाजूला सर्वत्र सुखच सुख आढळेल त्यासाठी आपण आपली दृष्टी तशी ठेवली पाहीजे. आपले वागणेही सुखकारक होईल. असेच असावे मग सुखाला काय उणे.

आपण आपला स्वार्थ बाजूला ठेवला, आपला अहंकार बाजुला सारला तर या आनमोल आयुष्यात क्षणाक्षणांला सुखाचे कण आपल्याला भरभरून मिळतील आणि आपण सुखमय व्हाल.

एखादा, माणूस जेव्हा सहजच म्हणतो-'आज मौसम बडा सुहाना है '! मौसम नेहमी ऋतुचक्रानुसार तसाच आनंदीत आसतो. पण आज तो माणूस आनंदी आसतो म्हणून त्याला आजचा मौसमही आनंदी वाटतो. म्हणून-

''ठेविता असे वागणे
प्रेममय आवघे जिणे
मग सुखासी काय उणे । ''

ज्याचे वागणे नेहमी प्रेमाचे आपुलकीचे बोलणे, गोड आसेल आणि जीवनाकडे पाहण्याची दृष्टी समाधानी आसेल तर त्याला सर्वत्र सुखच सुख दिसेल.

''ठेविले आनंते तैसेची राहावे
चित्ती असू द्यावे समाधान''

अस्तित्व

तू माझी असणं माझ्या
अस्तित्वाची जाणीव आहे
तू येथे नसशील तर
सगळीच उणिव आहे !

तू सोबत आसतेस तेव्हा
दुसरं कांही सुचत नाही
तू गेल्यावर तुझीच प्रतिमा
माझ्या डोळ्यासमोर राही

तुझ्यासाठी गजरा होणं
हा माझा सुखाचा क्षण आहे
काय सांगू त्या फुलांचं
माझ्यावर किती ऋण आहे.

अंधारलेल्या खोलीमध्ये
उन्हाची एक तिरिप आली
दोघांनाही प्रश्न पडला
इतक्या लवकर सकाळ झाली?

-सोनकांबळे हणमंत मारोती
बी. ए. तृतीय

●●●

ब्रिटिशांचा भारतावरील प्रभाव

वसुंधरा नामावार
एम्. ए. प्रथम वर्ष

ब्रिटिशांचे भारतावरील आगमन हे भारतावर अनेक दृष्टींनी खोलवर परिणाम करणारे ठरले. ब्रिटिशांच्या आगमनाच्या वेळी भारत हा एक अत्यंत असुरक्षित असा देश होता. कोणीही यावे व भारतावर आक्रमण करावे अशी भारताची स्थिती होती. सांस्कृतिक, धार्मिक, आर्थिक, सामाजिक कुप्रथा, जुनाट चालीरिती रूतून बसल्या होत्या. भारतीय समाजाचे मार्गक्रमण अधोगतीकडे अतिशय वेगाने सुरू झाले होते.

ब्रिटीश भारतात येण्यापूर्वी जवळ जवळ प्रत्येक खेडे स्वयंपूर्ण होते. शेती हे लोकांच्या उदरनिर्वाहाचे प्रमुख साधन होते. अनेक आक्रमक भारतावर आले आणि गेले पण खेड्यातील जीवन शांत स्थिर राहिले. भारत हा शेतीप्रधान देश होता व तो तसाच राहिला. शेती जुनाट अवजारांनी, पारंपारिक पध्दतीने होत असल्यामुळे शेतीत कांहीही बदल झाला नाही. एक तर उत्पादन थांबले व सर्वच शेतीवर अवलंबून असल्यामुळे गरिबी खूपच

वाढत गेली. सावकार मजेत राहू लागले व शेतकरी कर्जात सतत बुडत राहिला.

भारतात ब्रिटिशांचे आगमन झाल्यानंतर प्रगतशील विचारांचा सर्वत्र प्रसार होऊन भारतीय लोकांची जीवन दृष्टीच बदलून गेली. भारतातील समृध्द ज्ञान भांडारे आणि उच्च कोटीची प्राचीन संस्कृती यांचे भान भारतीयांना नव्हते. पाश्चात्य विचारवंतानी वेद व उपनिषदे यांचा सखोल अभ्यास केला. पाश्चात्यांनी भारतीयांच्या या मौलिक वारशाचा स्तुती व कौतुक करण्यास सुरूवात केली. या गोष्टींचा भारतांतील लोकांवर फार मोठा परिणाम झाला. ब्रिटिशांपासून प्रेरणा घेऊन समाज प्रबोधनाचे नवे वारे भारतात वाहण्यास सुरूवात झाली. आर्यसमाज, ब्राम्हो समाज, रामकृष्ण मिशन अशा कांही नामवंत संस्था या काळात अस्तित्वात आल्या. राजाराम मोहन रॉय, स्वामी दयानंद तसेच थिऑसॉफीकल सोसायटीची स्थापना करणाऱ्या अँनी बेझंट असे कितीतरी समाज सुधारक पुढे आले. ब्रिटीश आले व प्रगतीशील विचारांचे समाज प्रबोधन या देशांत सुरू झाले.

ब्रिटिशांच्या आगमनाने भारतीय समाज ढवळून निघाला. इंग्रजी शिक्षणाने स्वत:तील दोषांची जाणीव भारतीय समाजास झाली. तरूण आता नव्याने स्वातंत्र्य, हक्क, समता या संकल्पनांचा विचार करू लागले होते. ब्रिटीश शिक्षणामुळे बाहेरील जगात काय चालले आहे. याची माहिती लोकांना होऊ लागली. तसे बदल येथील समाजात सुध्दा झाले पाहिजेत असे लोकांना वाटू लागले. ब्रिटिशांच्या आगमनामुळे फार मोठ्या सामाजिक बदलास येथे सुरूवात झाली होती.

यापूर्वी भारतात अनेक राज्ये होती. भारत हा एकछत्री अंमलाखाली कधीच नव्हता. तो तसा प्रथमच इंग्रजाच्या आगमनाने झाला. ब्रिटिशांनी दोन गोष्टी केल्या एकतर भारतावरील परकी आक्रमणाची भीती त्यांनी नष्ट केली आणि दुसरे भारतात अंतर्गत सुरक्षितता व स्वास्थ याची निर्मिती केली. सम्पूर्ण भारत हा ब्रिटिशांच्या अंमलाखाली इतिहासात प्रथमच आला असे म्हणता येईल. यांतूनच राष्ट्रवादाची निर्मिती झाली व ब्रिटिशांनाच त्याचा त्रास झाला हा ही एक परिणामच म्हणावा लागेल.

भारताच्या इतिहासात यापूर्वी शांतता व सुव्यवस्था इतक्या सातत्याने कधीच नांदली नव्हती. ब्रिटीश आले व भारतात त्यांनी शांतता, सुव्यवस्था निर्माण केली हा ब्रिटिशांचा भारतावरील एक महत्वाचा सुपरिणाम होय.

ब्रिटिशांचा राज्यकारभार चालविण्यासाठी इंग्रजी जाणणारी एक पिढी निर्माण करणे आवश्यक होते. त्यासाठी शिक्षण तज्ञ मेकॉलेच्या विचारानुसार इंग्रजी शिक्षण प्रसाराची मुहूर्तमेढ रोवण्यात आली. शिक्षण संस्था मधून त्यासाठी इंग्रजीचा वापर सुरू झाला. इंग्रजी भाषेस वाघिणीचे दूध ही संज्ञा मिळाली. इंग्रजी शिक्षण घेतलेला एक नवा उच्चभ्रु शिक्षित वर्ग या देशात निर्माण झाला. राजाराम मोहन रॉय सारख्या सुधारकांनी या क्षेत्रांत फार मौलिक कामगिरी बजावली.

भारतीयांवर ब्रिटिशांनी केलेला सर्वात मोठा परिणाम म्हणजे राष्ट्रवादाची निर्मिती होय. ब्रिटीश इथे येण्यापूर्वी लोकांच्या मनांत राष्ट्राबद्दल प्रेम नव्हते असे नाही. परंतु या भावनेचे तसे प्रकटीकरण कधी झाले नाही. इतिहासात अनेक लोकांनी भारतावर आक्रमण केले होते तरी भारत एकसंघ एकजीव म्हणून कधीही उभा राहिला नाही. मात्र ब्रिटीश आले आणि राष्ट्रप्रेम, राष्ट्रीयता या जाणीव लोकांच्या मनात निर्माण होण्यास सुरूवात झाली. लोकांत अस्मिता आणि सार्वभौमत्व याची जाणीव ब्रिटिशांनी इथे निर्माण केली. पुढे स्वातंत्र्य लढ्यातील थोर नेत्यांनी ही भावना तेवत ठेवली. त्यातूनच ब्रिटिशांविरूध्द स्वातंत्र्य लढा सुरू होऊन ब्रिटिशांना येथून काढता पाय घ्यावा लागला.

●●●

२१ व्या शतकातील लोकसंख्येचा स्फोट

अरूणा सुगावे
बी. ए. द्वितीय वर्ष

भारत आज ज्या भयंकर स्थितीला झुजत आहे, त्यातलीच एक भयंकर समस्या आहे वाढती लोकसंख्या. आजचे युग विज्ञानाचे युग मानले जाते. विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाने खुप प्रगती केली आहे. पण ह्या बरोबरच दारिद्रयता, विषमता, भ्रष्टाचार ह्या गोष्टीचेही सगळीकडे साम्राज्य पसरले आहे. पण ह्या सगळ्या पेक्षाही वाढती लोकसंख्या ही फार मोठी समस्या आहे. आणि वेळीच ह्यास आळा जर घातला नाही तर २१ साव्या शतकाच्या नंतरचा काळ मानव जातीस खुप मोठा शत्रू बनून जाईल. ह्या कालचक्रात जुण्याचे स्थान नवी वस्तू घेते आणि लोकसंख्येच्या बाबतीत विचार केला तर असेच दिसून येते की, आजार, उत्पादन वस्तु, प्रदूषण ह्या सर्व गोष्टीत मानवाचे जीवन वरचेवर रूजत चालले आहे. ह्या प्रकारे वाढत्या लोकसंख्येचे वर्णन शास्त्रज्ञाने लोकसंख्या स्फोट अशा नावाने केलेला आहे.

लोकसंख्येत नेहमी बदल आणि वाढ होत राहते आणि ही वाढ भयानक आहे. म्हणूनच मानवी जीवनावर ह्याचा खूप मोठा परिणाम होतो आणि ह्याच लोकसंख्येमुळे खानाऱ्यांची संख्या वाढत आहे किंवा कामगारांची संख्या वाढत आहे, पण काय आहे कुठे ? अन्न आहे कुठे ? म्हणूनच ह्या समस्या वेळो-वेळी देशाच्या प्रगतीच्या आड येतात. ह्यासाठीच भारताला आज ह्या लोकसंख्या स्फोटाला सामोरे जावे लागत आहे.

इ. स. १९८१ च्या जनगणनेनुसार भारताची लोकसंख्या ६८.४ करोड होती. पण १९२१ पासून भारताची लोकसंख्या जोरात वाढू लागली. भारतातील जन्मदर प्रति हजार जवळ-जवळ ३३ आहे आणि मृत्यू १६ आहे. त्यासाठी विचार जर केला तर मृत्यू पेक्षा जन्म दराची संख्या जास्त आहे.

खेडेगावात कांही ठिकाणी आजही बाल विवाह प्रचलीत आहेत. भारतीय लोक लग्नास धार्मिक कर्तव्य मानतात. त्यासाठीच दुसऱ्या देशापेक्षा भारताची लोकसंख्या ज्यास्त आहे. त्यातल्यात्यात भारतात जास्तीत जास्त प्रमाणात लोक निरक्षर आणि सामाजिक बंधना मध्ये बांधल्या गेलेले आहेत. आणि हे लोक असे मानतात की, मुल म्हणजे परमेश्वराचीच देण आहे ह्यास जर आळा घातला तर कांहीतरी विनाश होईल अशी त्यांची एक धारणा आहे. कांही लोक इतके गरीब आणि पीडित आहेत की ते आपल्या कुटूंबाचा आकार लहान ठेवणे आणि कुटूंबाचे राहणीमान उंचावण्या विषयीचा कधी ते विचारही गंभीरपणे करीत नाहीत. अज्ञानता, संतती नियमन पद्धतीच्या ज्ञानाच्या अभावामुळे धार्मिक भावनामुळे ह्या सर्व गोष्टीच लोकसंख्या वाढीस कारणीभूत ठरतात.

औद्योगिक आणि वैज्ञानिक क्रांतीमुळे लोकसंख्या वाढतच गेली. आणि मृत्यूदर कमी-कमी होत गेला. लोकसंख्येच्या बाबतीत भारत आज दुसऱ्या क्रमांकावर तर चीन पहिल्या क्रमांकावर आहे. आज भारताची लोकसंख्या ८०/८५ करोड च्या वर आहे आणि लवकरच ती १२५ करोडवर जाईल, असे वैज्ञानिकांचे मत आहे.

२१ वे शतक जेव्हा उजाडेल तेव्हा देशापुढे कितीतरी समस्या उभ्या राहतील. अन्नाचे उत्पादन कमी होईल, लोक उपाशी राहतील, त्यांना राहायला जागा मिळणार नाही, पर्यावरण दूषित होईल, कामात आणखी भर पडेल पण धन संपत्ती कमी पडेल, लालची आणि गुन्हेगार वृत्तीत वाढ होईल, सामाजिक समस्या वाढतील आणि अशा कितीतरी समस्या आपल्यापुढे उभ्या राहतील ह्यामुळेच मग जनतेत आणि शासनात नेहमीच संघर्ष निर्माण राहील.

जर ह्या वाढत्या लोकसंख्येला आळा घालायचा असेल तर मुलांचे लग्न २१ वर्षानंतर तर मुलीचे लग्न १८ असे निर्धारित केले पाहिजे. ह्यामुळे लोकसंख्येस आळा बसू शकतो. रेडियो, टी. व्ही., शाळा, सिनेमा ह्या द्वारे लोकसंख्या प्रशिक्षण देणे आणि समाजात स्त्रीयांना उचीत स्थान देण्याचे, ऑपरेशन किंवा दुसऱ्या कोणत्यातरी मार्गाचे अवलंबन करण्याचे प्रशिक्षण लोकांना सांगितले पाहिजे. जेनेकरून कशातरी प्रकारे

लोकसंख्येस आळा घालता येईल.

सर्वांना हे समजावून सांगितले पाहिजे की, ह्या लोकसंख्या वाढीमुळे लोकांच्या अवश्यक वस्तू आणि शिक्षणाच्या सोयी कमी होत जातील. त्यासाठीच त्यांना परिवार नियोजनाचे शिक्षण दिले पाहिजे.

येणाऱ्या तरूण युवा पिढीस जर परिवार नियोजनाचे शिक्षण दिल्यास हा लोकसंख्या वाढीचा स्फोट थांबवता येईल असा माझा विश्वास आहे. आणि असे झाले तर ऐकविसाव्या शतकातील लोकसंख्येच्या स्फोटातून देश वाचू शकतो नाही तर मग सगळा कांही अनर्थच.

●●●

एक अविस्मरणीय क्षण

सुरेखा अमृतवार
बी. ए. द्वितीय वर्ष

मी दररोजच्या सारखं पिरीयड करून लेडीजरूम मध्ये आले. कारण माझा पिरीयड ऑफ होता. दररोजच्या प्रमाणे काही सूचना वगैरे लावली का ते पाहू लागेले. तेवढ्यात एक सूचना वाचली. ती सूचना अशी होती वार्षिक अभिव्यक्तीसाठी संपादकाची निवड करायची आहे. तरी त्यासाठी एक निबंध स्पर्धा आयोजित करण्यात आली आहे, तरी इच्छूक विद्यार्थ्यांनी संयोजकाशी संपर्क साधावा. मी सूचना वाचली. कारण मला लिहण्याची थोडी फार आवड होती त्यामुळे मी निबंध स्पर्धेत भाग घेण्याचे ठरविले. अर्ज ही दिला. निबंधाचा विषय होता 'मला साहित्य का आवडते?' मी निश्चय तर केला पण कुणाकडून मार्गदर्शन घ्यावे कळत नव्हते. मी आमच्या इंग्रजीच्या प्राध्यापकांना विचारले असता सर मला म्हणाले, ''तुला कोणत्या भाषेत लिहायचं आहे ?'' मी म्हटलं, 'मराठीत'. सर म्हणाले मी इंग्रजी साहित्या बद्दल सांगू शकतो. जर तुला विचारायचं असल्यास तांबोळी सरांना वगैरे विचारू शकतेस. तांबोळी सर म्हणजे माझे आवडते 'सर' पण माझं दुर्दैव. त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली शिकण्याचं भाग्य मला लाभलेलं नाही, कारण माझा ऐच्छिक विषय होता हिन्दी आणि सर शिकवायचे मराठी. मला फक्त त्यांची दुरूनच ओळख होती. कधी बोलण्याचा प्रसंग देखील आला नव्हता. पण माझी त्यांची ओळख म्हणजे ते एक लेखक आहेत. एक कवी आहेत, आमच्या कॉलेजचे प्राध्यापक आहेत एवढंच. मी मैत्रिणीकडूनच त्यांचं शिकवणं, वागणं, बोलणं याविषयी ऐकत होते. पण प्रत्यक्ष मात्र कधी संधीच लाभली नव्हती. पण त्या दिवशी सरांनी सुचवल्या बरोबर मी तांबोळी सरांना भेटण्याचं ठरविलं. मी माझे पिरीयड करून वरून पायऱ्या उतरून अशी खाली आले तेवढ्यात मला सर दिसले. माझा हा त्यांच्याशी बोलण्याचा पहिलाच प्रसंग होता. मी म्हणाले, 'सर..' सरांनी ऐकलं नसाव. परत एकदा म्हटलं सर.... सरांनी मागे वळून पाहिलं. मी म्हटलं सर मला कांही तुमच्याकडून मार्गदर्शन हवं आहे. सर म्हणाले कशाबद्दल? कशासाठी ? मी सर्व सांगितलं. सरांनी मला सविस्तर माहितीसाठी असं कर तू घरी चार किंवा पाच च्या दरम्यान ये. मी तुला सांगेन असे म्हणून सर त्यांच्या पुढच्या पिरीयडसाठी गेले असावेत. त्याच्य दिवशी घातलेल्या फिक्या गुलाबी शर्टात खरच जणु त्यांचा स्वभावच जाणवत होता. कारण गुलाबी हा रंग प्रेमाचं प्रतिक मानलं जातं आणि त्यांचा स्वभाव हा प्रेमळ तर होताच. पण त्या बोलण्यात किती विनम्रता होती. मला का कुणास ठाऊक त्या दिवशी खुप आनंद वाटला. मी सरांच्या घरी जाण्याचं ठरविलं. मी आणि माझी मैत्रिण दोघी प्रथमच सरांच्या घरी गेलो. सर घरी एकटेच होते. पेपर वाचत बसले होते. तिथं एकदम सरांसारखंच वातावरण सुध्दा खूपच शांत असं मला जाणवत होते. मी दुसऱ्याकडूनच ऐकलं होते की सर, थोडे मूडी आहेत म्हणून मी सरांना विचारले साहित्याबद्दल. सर मला सांगू लागले त्यांनी प्रथम साहित्यं म्हणजे काय ? ह्याचा अर्थ स्पष्ट केला पण सर म्हणाले, ''मी मार्गदर्शन करेन पण तुला सविस्तर लिहावं लागेल'' मी तिथं अशी बसले होते की जणू त्यांचे माझे किती जुने संबंध आहेत. का कुणास ठाऊक त्यांची माझी ही दुसरीच भेट होती. पण मला ते वर्षानुवर्षाचा संबंध

आहे असे भासत होते. त्यांच्या कणाकणातून मला शांतपणाची प्रेमळतेची वात्सल्याची जाणीव होत होती. माझं मन अगदी पुलकित झाले होते. प्रथम क्षणीच माझ्या हृदयात त्यांच्याबद्दल आदराची भावना निर्माण झाली. ते माझे गुरूच नाही तर सर्व काही आहेत असे वाटत होते. मी घरी येवून विचार करू लागले. खरंच मला सरांनी मार्गदर्शन केले का? मी सरांशी बोलले का? छे ऽऽऽऽऽ हे स्वप्न तर नाही ! नाही नाही !हे कसं शक्य आहे, हे सत्यच होतं. मी निबंध लिहून दाखवला. त्यात काही चुका तर नाहीत ना ? म्हणून सरांकडे जाण्याचा मला प्रसंग अजून एकदा आला. मी गेले. सर माझा निबंध वाचुन म्हणाले, ''ठीक आहे इथं लिहलीस छान आहे. अक्षरही छान आहे'' म्हणून माझी चक्क स्तुतीच केली. मी जरा जास्तत फुलून गेले, मला खरंच वाटत नव्हते. खरंच सरांना माझा लेख आवडला का? खरंच माझी खोटी स्तुती तर करत नाहीत ना ? असा प्रश्न पडला. पण सर अजून काही तरी म्हणाले होते, ''इथं लिहलीस पण स्पर्धेत कितपत यश मिळतं ते पाहू'' कारण खरी अग्निपरीक्षा ती होती. आमची स्पर्धा झाली. झाल्यानंतर आता सर मला निदान दोन दिवसानंतर का होईना विचारायचे. माझी त्यांची चांगलीच ओळख झाली. मला सराचं सारखं सारखं विचारणं कोड्यात पडल्यागत वाटत होतं ! सर मला सारखं सारखं का विचारत आहेत हेच कळत नव्हतं. कदाचित सरांना खात्रीच असावी की माझा नंबर येईलच. म्हणून एकदाचा निकाला लागला असं ऐकलं. मी आतुरतेने वाट पाहत होते. मला वाटलंच नाही की माझा नंबर येईल म्हणून. मला कल्पना देखील नव्हती पण जेव्हा सूचना फलकावर माझे नांव पाहिले संपादकाची निवड झाली म्हणून ! मी आश्चर्यचकीत झाले. मला विश्वासच बसेना. मी खूप खूप खुश झाले आणि ही बातमी केव्हा एकदा जाऊन सरांना सांगावे असे मला झालं होतं. त्या दिवशी लवकर पाच काही वाजता वाजता नव्हते. कारण सर नेहमी घरी चार ते पाचच्या दरम्यानच राहत असत. एकदाचे पाच वाजले. मी सरांच्या घरी गेले. खुप आनंदीत होते मी. सर कुणाशी तरी बोलत बसले होते. ते गृहस्थ आणि सर दोघेच होते, मी जाऊन बेल वाजवली. सर म्हणाले, ''ये येना काय झालं'' मी म्हटलं, सर माझी संपादक म्हणून निवड झाली आहे म्हणून मी सरांच्या चरणस्पर्शासाठी खाली जेव्हा वाकले त्यावेळी त्या क्षणी का कुणास ठाऊक ? मी एक वेगळाच जगावेगळा आनंद अनुभवत होते. त्यांनी जेव्हा माझ्या पाठीवरून वात्सल्याचा हात फिरवून आशीर्वाद देत होते त्याक्षणी माझे कण कण त्यांचे ऋणी झाले. त्या क्षणी नकळत, माझ्या डोळ्यातून अश्रू आले. मी त्यांना कसे बसें आवरण्याचा प्रयत्न करत होते. मला त्या क्षणी असे वाटत होते की माझे हे गुरूच आहेत का माझे वडील आहेत. खरेच वडिलांच्या आशीर्वादात हेच प्रेम असावे, हाच स्पर्श असावा ! या सुखापासून वंचित राहणाऱ्या या वेडीला त्या क्षणी त्या सुखाचा आनंद मिळत होता मला. खरच मी तो अविस्मरणीय क्षण कधीच विसरू शकत नाही. मी अश्रुंना खूप आवरण्याचा प्रयत्न केला पण ते शेवटी मी सरांच्या घराबाहेर पडताच माझ्या डोळ्यातून वाहून गेले. मनुष्याच्या फक्त त्या क्षणी डोळ्यात अश्रू येतात जेव्हा तो खूपच दुःखी असेल तर त्याचे दु:ख अंत:करणातून तो लपवूच शकत नाही अश्रुद्वारे बाहेर येतात आणि दुसरे म्हणजे जर ती व्यक्ती खूप आनंदी झाली असेल तर तेही सहन करू शकत नाही ते ही अश्रूंनीच प्रकट करत असतो.

माझे हे आयुष्यातले अविस्मरणीय क्षण, माझ्या हृदयाला स्पर्श करून गेलेले क्षण, कधीच विसरू शकणार नाही.

खरेच काय नाते असेल त्यांचे आणि माझे की, जे पाहिल्या बरोबर माझ्या हृदयात नेहमीचीच आदराची भावना राहून गेली. खरेच आनंद देखील दु:खा प्रमाणेच मूकच असतो.

तो आनंद मी शब्दात प्रकटच करू शकत नाही. ते क्षण माझ्यासाठी शब्दांच्या पलीकडले आहेत.

जीवनात अनेक व्यक्तींशी आपले संबंध जीवनभर असले तरीही आपले त्यांचे संबंध तेवढ्या जिव्हाळ्याचे वाटत नाहीत. पण काही व्यक्ती अशा असतात की त्यांना पाहता क्षणीच त्या आपल्या होऊन जातात. कायमचेच.

माझ्या जीवनातले माझे 'आदर्श', माझी 'प्रेरणा', हेच माझे 'तांबोळी सर'.

●●●

मार्गदर्शक
प्रा. बी. एस्. इंगळे

संपादकीय

अकादमी वर्ष १९९६-९७ में संपादक के रूप में मुझे चुना गया, इसलिए हिन्दी विभाग मार्गदर्शन मंडल कामैं आभारी हूँ। मैंने पुरी लगनसे मेरे विभाग में आयी साहित्यिक सामग्री इकठ्ठा की और मित्रों को लिखने के लिये प्रवृत्त किया, लेकिन बडे खेद के साथ लिखना पडता है की मैं उन सभी साहित्यिक मित्रों को स्थान नहीं दे पाया। साहित्यिक कृती तो तब चुनी जाती जब उसमें यथार्थ और इमानदारी हो। ऐसा बहुत कम पाया गया इसलिए चुनिंदा लेखों और कविताओंको ही स्थान दिया गया है।

जिनको वार्षिकांक में स्थान नहीं मिला वो अपने-आपको टटोलें, परखे और गौर करें, अंतर्मुख होकर विचार करने से आपको-आपनी कमियाँ दिखाई देंगी और मुझ पर भी आक्षेप लेने से पहले आप सोचेंगे। जिन मित्रोंने बडी सूझबूझ से रचनाएँ लिखीं और विभाग की शान बढाई उन मित्रों को धन्यवाद देकर मै अपनी बात यही पर समाप्त करता हूँ।

हिन्दी विभाग संपादक
रामचंद्र भुताळे
बी. ए. अन्त्य.

*

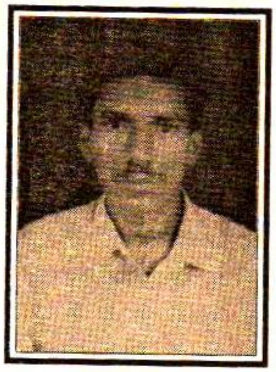

संपादक
मुकुंद रामचंद्र भुताळे
बी. ए. (अन्त्य)

हिंदी-विभाग

विषय सूची

(गद्यविभाग)

- ✲ संपादकीय : मुकुंद रामचंद्र भुताळे : संपादक बी. ए. अन्त्य.
- ✲ राष्ट्रीय सेवा योजना शिबिर : कु. सुरेखा अमृतवार, बी. ए. द्वितीय
- ✲ साहित्य और जीवन : कु. क्रान्ति हरिकिशन राठौर, बी. एस्सी. द्वितीय
- ✲ साहित्य प्रेमी आंबेडकर : भुताळे मुकुंद रामचंद्र, बी. ए. अन्त्य.
- ✲ राजनीति और विद्यार्थी : भगवान नंदू राठोड, बी. ए. अन्त्य.
- ✲ भारतवासी गुलाम क्यों रहे ? : कु. वसुंधरा नामावार, एम.ए. हिन्दी प्रथम वर्ष.

(काव्यविभाग)

- ✲ विदाई : मुकुंद रामचंद्र भुताळे, बी. ए. अन्त्य.
- ✲ मन : राठोड भगवान नंदू, बी. ए. अन्त्य.
- ✲ अर्पण : कु. सुरेखा अमृतवार, बी. ए. द्वितीय.
- ✲ इन्सान : चव्हाण लक्ष्मण चंदर, बी. ए. अन्त्य.
- ✲ जीवन सत्य : दिंडेवाड बी. एस्. बी. ए. द्वितीय.
- ✲ माँ बाप को भुलना नही ! : कु. उषा प्रतापवार, बी. एस्सी. अन्त्य.
- ✲ यादे : प्रशांत झाल्टे, बी. ए. अन्त्य.
- ✲ उजाले की और : उत्तम मरिबा सोनकांबळे, बी. ए. अन्त्य.
- ✲ जरूरी है प्रेम पत्र : प्रविण अनंतराव जोशी, बी. ए. द्वितीय वर्ष.
- ✲ भूकंप : कनशेटवार माधव यादव, बी. ए. द्वितीय.
- ✲ राजनैतिक गान : राठोड जीवन चंदर, बी. एस्सी. अन्त्य.
- ✲ जिंदगी : कु. ज्योती मा. धर्माजी, बी. ए. द्वितीय.
- ✲ मौत : कु. निर्मला जयराज धनगे, बी. एस्सी, अन्त्य.

एक अनुभव राष्ट्रीय सेवा योजना के शिबीर का।

अमृतवार सुरेखा
बी. ए. द्वितीय वर्ष

हमारा पिरियड ऑफ था हम रोज की तरह मैं और मेरी सहेली जब भी पिरियड ऑफ होता है, पेड की छाँव में बैठकर कभि स्टडी करते है तो कभि इधर उधर की बाते करते है। ज्यादातर हम दोनों ही साथ रहते हैं, क्यों की हमें सादगी पसंद है। इसी तरह उस दिन भी हम बैठे थे उतने में दुसरी सहेली ने आकर मुझसे कहा, ''ए अमृतवार तुम गवंडगाव आओगी, क्या?'' मैं हैरानी से बोल पडी क्या ? गवंडगाव। ना बाबा ना क्या रखा है इस देहात में ? उसने कहा, नही रे हम राष्ट्रीय सेवा योजना के तहत हमारा दस दिन का वहाँ पर शिबीर है। मैने कहा, 'मुझे कहीं नहीं आना अगर जानाही होता तो, छुट्टीयों में कहीं दूसरे गाँव को न जाती इस देहात में क्या है ? लेकीन मुझे उसने इस तरह से फोर्स किया की मैं उसे ना न कर सकी वैसेभी मेरी बहुतसी सहेलियाँ भी इस कॅम्प को जारही थी इसीलिए मैं भी तयार हो गयी। इमे सुबह दस बजे निकलना था पर सुबह के गॅरह बज गये फिर भी हम बस स्टॉप पर ही थे वैसे मेरा मुड नहीं था पर जब सहेलियाँ साथ हो तो फीर मुड को कौन पूछता है। मजेही मजे होते है सभि सहेलियाँ अपने अपने बातो में मसरूफ थी मैं भी उनमे शामील थी।

हमारी जीप आगयी सभी लडकियाँ और मॅडम भी बैठ गयी सफर बहोत छोटा था जैसे पंधरह या बीस मिनट फिर भी जिप में जब बैठे तो मानो लग रहा था की, कहीं दूर पिकनिक मनाने जा रहे है। वहाँ हम पहुँचने से पहले ही सब लडके पहुँच चुके थे। उन्हे जो काम सोंपा गया था वो काम भी उस दिन का उनका पूरा हो चुका था। हमारा पहला दिन समझके माफ कर दिया। लेकीन हमारे शिबीर का एक उसूल होता है हर काम ''Time to Time'' हो। जो शिबीर में आता है उसे थोडा ना थोडा करना पडता ही है। हम पहुँचते ही सर ने हमे भी काम बताया था पानी रोकने के लिए बंधारा बांधने का काम सौंपा गया था। लेकीन पूरी नींव लडको ने ही रखी थी हमे सिर्फ उनपर और पत्थर रखकर उसे और ऊँचा करना था। लडकियाँ शुरू हो गयी काम करने के लिए लेकीन सच मैं एक बात कहना चाहूँगी - मैं उन सभी फ्रेन्ड्स की शुक्रगुजार हूँ जिन्होने हमे काम पुरा करने में सहयोग दिया, जब की उनका काम उन्होने पहले ही पूरा कर चुके थे फिर भी हमारे कामोंमें उन्होने हाथ बटाया। लडकियाँ वहाँ पर इस तरह से काम कर रही थी मानो ये काम वो रोज करती है। पूरे जोश के साथ काम कर रही थी। मैं हैरान हो गयी। फिर उसमें मैं भी सामील हो गयी। हमारा पहला दिन खतम हो चुका था। पता ही नही चला की दिन कामों में कब गुजर गया। मैं बहुत खुश थी मुझे जैसे किसी पिकनिकपर आ गयी हूँ ऐसा महसूस हो रहा था। ऐसे ही रोज सुबह दस बजे जाते और श्याम को पांच बजे घर पहुँचते थे। मैं अब रोज जाने लगी सच, जब माहोल बदलते है तो दिल को 'ठंडे ठंडे पानीसे नहाना चाहिए', गाना आये ना आये गाना चाहिए। ऐसी स्थीति हो गयी थी। लडको का क्रिकेट देखकर मुझे तो ऐसा लग रहा था की जैसे कहीं ये आगे चलकर 'सचिन तेंदूलकर' की छुट्टी ना कर दे। सभी एकसे बढकर एक थे। लडकियाँ हो या लडके। लेकीन एक बात थी जो हम खामोखाही लडकोसे बोलनेसे इतराते थे, पर उन्होने जिस अंदाज से हमसे बात की हमे जरा उन्हे समझने में कठिनाई तो हुई पर साथ साथ बेहद खुशी भी हुई। हमारे दिलमें जो किसी कोन में न चाहते हुए भी उनके लिए परेशान थे पर हमारी वो परेशानी दूर हो गयी उनका इस अदा से पेश आना काबिल ए तारीफ था। हमारी सारी गलतफहमियाँ दूर हो गयी। वहाँ हर व्यक्ती के संभाषण में एकही पॉईंट लडकियाँ कॅम्प में ज्यादा से ज्यादा हो तो काम कैसे कितना अच्छा ही हो सकता है। जैसे हम सब लडकीयाँ वहा के केंद्रबिंदू बन गये थे। इससे पहले इतनी लडकियाँ कॅम्प मे कभी शामील नहीं थी। यह पहला वर्ष था। वहाँ आकाशवाणी के लोग भी रेकार्डींग के लिए आये थे।

कितना सुकून मिलता है दिल कैसे खुशी से झूम उठता है। हमारा वहाँ आखरी दिन था यानी समारोपन का दिन। वहाँ हर रोज अलग-अलग व्यक्ति के व्याख्यान थे कभी लोकसंख्या के ऊपर तो कभी कुष्ठरोग तथा कभी राष्ट्रीय सेवा योजना के हमारे सर के खुद के अनुभव ऐसे अलग-अलग टॉपीक पर व्याख्यान थे। तुझे उन सभी व्यक्तीयों से काफी कुच्छ सीखनेको मिला है। वैसे गाँववालों के लीए भी अलग-अलग कार्यक्रम थे। भजन कीर्तन, जन जागरण करने के कार्यक्रम थे। मैंने वहाँ जो सुनहरे पल बिताए वो कभी नहीं भूल सकती। क्योकी मुझे जो अनूभव मिले है और मजे की बात यह है की मुझे वहाँ हर लडकी और लडको में अजिबसी तबदिली नजर आयी। सभी

एक दूसरे से इतने फ़्रेंकली बर्ताव कर रहे थे क्योकी मुझे मालूम न था की हमारे फ्रेन्डस में इतनी खुषियाँ भी होगी। क्योकी वहाँ कोई लडकी गाना गाने में तो कोई शेरो शायरी में तो कोई बोलनेमें अपना प्रभाव दिखा रही थी, जैसे मुझे लग रहा था की सभी से मैं नया-नया परिचय ले रही हूँ। अगर मैं वहां न जाती तो इन सभी गुणों से अनजान रहती और उसमें जो खूशी हासील की वह नही कर पाती। सभी गाना गा रहे थे चाहे उसे गाना आये या ना आये लेकिन कहते है ना, विविध गुणोंकी वहाँ बाढ सी आगयी थी। वहाँ खेल में हमारा जो काम था वो कब पूरा हो गया पता नही चला। यहाँ आने का मेरा मन ही नहीं कर रहा था। क्योंकी वहाँ कोई अभ्यास नही कोई टेन्शन नहीं बस थोडासा काम और आराम। लेकीन आना तो था ही यहाँ आकर फिर शुरू होगी वही जिंदगी। कॉलेज वहीं चेहरे वहीं नजारा वहीं पिरिएड बोर---

सच इन्सान क्या सोचता है और क्या होता है। मैं जाने से पहले उस देहात के बारे में क्या सोची थी और आज क्या कह रही हूँ। क्या मुझे इन दस दिनो में उस देहात से इतना लगाव हो गया था ? अगर मौका मिला तो मैं जरूर जाऊंगी क्योकी ऐसे अवसर जीवन में बारबार नही आते। मेरे बितीए हुए वहाँ के सूनहरे पल कभी भूल नही सकती। क्या कहूँ चलते चलते मुझे उस गाँव से यही कहना पडा।

चलते - चलते मेरे ये गीत याद रखना ...
कभी अलविदा मत करना !
कभी अलविदा.....

मै अपने सभी पाठको से यहीं कहना चाहूँगी की हमने इस राष्ट्रीय सेवा योजना के शिबीर के माध्यम से हमारे बापूजी (गांधी) का जो सपना था वहीं पूरा करने का प्रयास किया है। धन्यवाद !

●●●

साहित्य और जीवन

कु. क्रांती हरिकिशन राठौर
बी. एस्‌सी. द्वितीय वर्ष

हमारी हिन्दी में और अन्यत्र भी इन दिनों साहित्य और जीवन में घनिष्ट संबंध स्थापीत करने के लिये जोरदार मांग बढ रही है। आज परिस्थीती ऐसी प्रवेगपूर्ण है की इस मांग की खुब कद्र की जा रही है और खुब दाद दि जा रही है। स्कूलों और कॉलेजों के विद्यार्थी बडे उमंग के साथ इस विषय के व्याख्यान सुनते और तालीयाँ बजाते है।

साहित्य और जिवन का संबंध देखने के लिए क्षणिक राष्ट्रीय आवश्यकताओं की परिधी से उपर उठने की आवश्यकता है। हम साहित्य के आकाश में क्षितीज के पास के राक्वीम्र कर्ण की ही न देखे, संपूर्ण स्वर्ण मंडल और उसके अपार विस्तार, अगणित रंग-रूप के भी दर्शन करे। साहित्य की शब्दावली में हम क्षणिक यथार्थ को ग्रहण करने में लगकर वास्तविक यथार्थ का तिरस्कार ना करे जो विविध आदर्शो से सुसज्जित है। हम साहित्य और जीवन का संबंध अत्यंत व्यापक अर्थ में माने।

साहित्य के साथ जीवन का संबंध स्थापीत करने का आग्रह युरोप में किया गया। लेकिन साहित्य और जिवन में घनिष्ट-से-घनिष्ट संबंध स्थापीत होने पर भी दोनों में अन्तर रहेगाही। जिवन तो एक प्रवाह है, साहित्य में उसकी प्राणदायिनी और रमणीय बूंदे एकत्र की जाती है साहित्यकला की कुछ ऐसी प्रभावशाली और सुंदर विशेषताएँ है, जो जिवन के स्थूल यथार्थ से मेल नहीं खाती। साहित्य में राम और कृष्ण चिर-सुन्दर अंकित किए जाते है, कला ओं में उनके चित्र भी वैसे ही मिलते है, पर जिवन में तो वे वैसे नही रहे होंगे।

साहित्य की अतिशयोक्ति याँ, इंद्रधनुष्य सी जीवन के स्थूल अकाल्पनिक और रूखो अस्तित्व को मनोरम बना देती है। साहित्य में मनुष्य का जीवन ही नही, जीवन की वे कामनाएँ जो अनंत जीवन में भी पूरी नहीं हो सकती। जीवन यदि मनुष्यता की अभिव्यक्ति है तो पूर्ण होती है साहित्य में उस अभिव्यक्ती की आशा उत्कंठा भी सम्मीलीत है। जीवन यदि संपूर्णता से रहित है तो साहित्य उसके सहित है। तभी तो उसका नाम साहित्य है।तभी तो साहित्य जिवन से अधिक साखान और परिपूर्ण है तथा जिवन का विनायक और मार्ग दृष्टा भी रहता आया है।

●●●

साहित्य प्रेमी डॉ. आंबेडकर

भुताळे मूकुंद रामचंद्रराव
बी. ए. तृतीय वर्ष

डॉ. आंबेडकर का पुस्तक प्रेम विश्व में मशहूर है। अपनी पत्नी को लिखे गये पत्र में उन्होंनें कहा, पुस्तक मुझे अपनी संतान से भी प्यारी है। उनका निजी पुस्तकालय एशिया के सबसे बडे (व्यक्तीगत) पुस्तकालय से बडा था। अपनी पत्नी को लिखे गये एक पत्र में उन्होने अपने साहित्य प्रेम का निम्नलिखीत शब्दों में उल्लेख किया है।

''मुझे जीवनी साहित्य का विशेष रूप में बहुत शौक है। हर स्त्री पुरूष का जीवन सांक्षिप्तसा है। और जिस मार्ग द्वारा उसे चलना पडता है, वह भी बहूत संकीर्ण है इसी कारण प्रत्येक आदमी का अनुभव बहुत सीमित होता है।एक सीमित अनुभव और संकुचित विचार धारा संकीर्णताही प्रदान कर सकता है। किसी एक व्यक्ति के जीवन में उसे ऐसे लोग जरूर मिलते है। जिन्होने भिन्न प्रकार का जीवन व्यतीत किया होता और जिनका अनूभव भी दूसरों से प्रथक होता है, जब तक कोई उनके अनुभवोंसे परिचित नहीं होता वह अपनी जीवन मान्यताओं को विकसित नहीं कर सकता। टालस्टाय मेरा नायक नही है। मैं किसी भी लेखक के लेखन सामग्री से जो चाहिए उसे अपने में आत्मसात कर सकता हूँ। और मैं अपने व्यक्तित्व का स्वंय निर्माण कर सकता हूँ। मै किसी का चाहे वह कितना ही महान क्यों न हो अनुकरण नही करता यह मेरा अपना मौलिक निधित्व है।'

●●●

राजनीती और विद्यार्थी

राठौड भगवान नंदू
बी. ए. तृतीय वर्ष

विद्यार्थी जीवन अन्य सभी जिवन से श्रेष्ठ माना जाता है। इसका मुख्य कारण यह है की, सुनहरे भविष्य की नांव इसी कालमें रखी जाती है। यह हमारे जीवन का स्वर्णमय समय है। जब मनुष्य को जिस सांचेमें ढाला जाए वह वैसाही ढलता है।

इस जीवन में प्राय : सभी विषयों का ज्ञान अनिवार्य होता है।राजनिती भी उन्हीमेसे एक विषय है। जो विद्यार्थी-विद्यार्थी इस नाम की परिभाषा में उतरते है वे जानते है की राजनीती यह विषय सभी विद्यार्थीयोंके लायक है। किंतु आज मजदूर से लेकर कॉलेज के विद्यार्थी तक इसकी ही चर्चा करते नजर आते है। विद्यार्थी समाज बहुत बडा, तथा व्यापक है।विद्यार्थी को किस सीमातक राजनीती में भाग लेना चाहिए यह प्रश्न आज भी वादग्रस्त बना हूआ है। सामान्य ज्ञान के लिए थोडी बहुत राजनीती सभी विषय सभी विद्यार्थीयोंके लायक है। सामान्य ज्ञान के लिए थोडी बहूत राजनिती सभी विद्यार्थी को जाननी चाहीए। विद्यार्थी जीवन अर्जित ज्ञान को व्यवहार में लाने के लिए होता है। अत: सामान्य विद्यार्थियोंके सक्रीय राजनीतीसे दूर ही रहना चाहिए, अन्यत: इसका भविष्यमें जिवनपर बूरा असर पडता है। ज्ञान के समानही विद्यार्थी में अनुशासन जरूरी है, जो राजनिती के कारण नष्ठ हो जाता है।

राजनिती एक ऐसा भूत है की जब वह किसी विद्यार्थी को लग जाता है तो उसे कोई कार्य नहीं करने देता। मेरे विचार से सक्रीय राजनीती में भाग लेने के लिए हमारे नेता ही काफी है। आजका विद्यार्थी भावी नागरिक है। उसपर माता-पिता, भाई-बहन समाज आदी के दायित्व होते है, अत: उसे चाहिए की वह नेता बनने के लालच में इन सभी दायित्व को छोड न दे। विद्यार्थी अपनी शिक्षा के लिए बडे-बडे शहरों में जाते है जहां आये दिन किसी ना किसी पार्टी के नेता आते रहते है। वहां उनके भाषण होते है। यहां परभी देखने में आता है की इन भाषणों का प्रभाव विद्यार्थी यों की अल्पबुद्धी पर होता है। जिसने केवल भाषणोंका रंग गहरा होता है, बल्कि भाऊकता के कारण अनेक विद्यार्थीयोंके भावी जिवन की सूनहरी चादर चमकने के पहले उसमें काला दाग लग जाता है। कुछ

समझदार विद्यार्थी राजनीती को सामान्य विषय के रूप में लेकर इसका अध्ययन करके अपने सर्णीम भविष्य को आमंत्रण देते है, लेकीन कुछ विद्यार्थी इसे जिवन का सर्वस्व समझकर अन्य विषयोंसे विमुख हो जाते है।

अध कच्चे ज्ञान के कारण उसका सम्मान एक विद्यार्थी के रूप में हार जाता है। तथाकथित नेता बनकर वह अन्धकारमय भविष्य में बढता है, तथा वह अनुशासनहीन बन जाता है। वह समाज की परम्परागत अच्छाइयों का रूपांतर बुराईयों में कर भारतीय संस्कृति को छोड विदेशी संस्कृतिसे प्यार करता है तो वह क्या खाक अपने देश का विकास करेगा ? ऐसे विद्यार्थी चौराहे पर खडे होकर राजनीती पर बहस करते हुए अपने पथ से हटते नजर आते है। विद्यार्थी जीवन में राजनीती में भाग लेनेवाला विद्यार्थी कभी सफल राजनितीज्ञ नहीं बन सकता क्योंकी उसमें समुचित ज्ञान का अभाव रहता है। ऐसे लोग बजाए निर्माण के निर्वाण में रूची रखते है। अत: भविष्य के सुनहरे पहलू को चमकाने के लिए विद्यार्थीयोंको चाहीए की वे थोथीली राजनीतीसे दूर रहे।

●●●

भारतवासी–गुलाम क्यों रहे ?

कु. वसुंधरा नामावार
एम. ए. (प्रथम वर्ष)

भारत के लोग हमेशा ही गुलाम रहे है यदि प्राचिन भारत का इतिहास देखा जाय तो यह बात स्पष्ट हो जाएगी। पहले इम प्राचिन भारत के इतिहास को ही लेते है। हमारा देश समुद्र से तथा पहाडो से धिरा था। इस भूमि या भूभाग पर बहुत बडे जंगल थे। इसी कारण पहले हमारा देश मानवरहित था।

जब हमारे देश में मानव जीवन के यथायोग्य अनुकूल वातावरण बना तो इधर उधर से लोगों ने आना जाना शुरू कर दिया। आज से लगभग सात या आठ हजार वर्षे पहले भारत में सबसे पहले द्रविड, आस्ट्रोलायड, आईबिरियन, सुमेरियन, हब्शी, एल्पाइन, आर्मेनायज, मेडेटेनियन आदि अनेक जातीयों के लोग आए थे। इन्होने ही सिंधू घाटी की सभ्यता का विकास किया। इन्ही लोगो को शुद्र, अनार्य, राक्षस वानर आदी कहा गया था। ये जातियाँ लोग भारत में आकर यहीं रहने लगी। इसलिए ये लोग सबसे पहले भारतवासी है।

आज से लगभग ३७०० वर्षे पहले मध्य एशिया की तरफ से आ कर विदेशी आर्य लोगों ने इन पहले आए भारतीय लोंगो पर आक्रमण कर दिया था। इन सबको हराकर आर्य यंही बस गए। इस प्रकार आर्य दूसरे भारतवासी है। इन भारत वासियों पर लंबे अंतराल या समय तक ईरानी, यवन, शक, पल्लव, कुशाब और हून लोग आक्रमण करते है। इन सब के भारत में बसने के बाद राजपूत जाती का विकास हुआ। यह तिसरे भारतवासी, तिसरे भारतवासियों पर विदेशी सलमानो ने अक्रमण कर दिया। इन्हे हराकर अपना गुलाम बना लिया। मुसलमान चौथे भारत वासी बने। इन मुसलमानो को हराकर अंगरेजो ने इन्हें गुलाम बनाया। यह कहना गलत नहीं होगा की भारतवासी या भारतीय लोग हमेशा गुलाम रहे है।

सोचने की बात यह है की हमारा देश हमेशा गुलाम क्यों रहा है ? संक्षेप में इसका उत्तर दिया जाए तो कहा जा सकता है की हमारी गुलामी के पीछे कारण है 'अनेकता' विभिन्नता और विषमता है। यह बात गलत नही है, ऐसा मेरा मत है। भारतवासी हमेशा अपनी अनेकताओं, विभिन्नताओं और विषमताओं के अनुसार आपस में लडते और एक दूसरे को बरबाद करते और करवाते रहे है। उन्होंने कभि एक हो कर दुश्मन का मुकाबला नही किया है।

भारत में विभिन्न प्रकार के लोग आते रहे है और अपने साथ विभिन्नताएँ और विषमताएँ लाते रहे है। इन्ही की सबसे अधिक संख्या होने के कारण ही हमारा देश गुलाम रहा है। हमारे देश में भाषाओं, जातीयों, प्रथाओं, परंपराओं, रूढियों, अंधविश्वासों आदि की विभिन्नताएँ और अनेकताएँ सबसे अधिक है। इन्ही के कारण आज हमारा देश फिर बिखराव, बरबादी, और गुलामी की तरफ जा रहा है।

●●●

इन्सान

इन्सान वो है जो
सुख दु:ख बाँट सके
दूसरों की पिडा समझ सके
अंधों को रस्ता दिखा सके
अपाहिज को अपने कंधो का
सहारा दे सके।
जो अपने घर की
अपने नगर की
अपने गांव की
अपने राष्ट्र की
अपने देश कि रक्षा कर सके।
जो अपनी माता की,
अपने पिता की, अपने भाई की
अपने गुरू की और
अपने भगवान कि आज्ञा का
पालन कर सके
समाज में उँच-नीच का भेद ना करे
वही इन्सान कहलाता है।

-चव्हाण लक्ष्मण चंदर
बी. ए. तृतीय वर्ष

विदाई

आ गया है वक्त अल्विदा कहने का
अपने साथियों, अध्यापको से विदा लेने का
बढता ही जा रहा है बोझ इस दिल का
कर्ज न उतार पायेंगे हमारे निर्माताओंका
किताबो और ख्वाबो में वक्त रहा गुजरता
कभी होते हम पर हावी करते मुझे कभी पराजीत
कदम तो बढाना ही है यादों कि लिए सौगात
शायद कभी बरसोन याद आयेगी कोई बात
दिल में है वहम, के कभी तो होगी मुलाकात
काबिल बने पाकर महान लोगों की नजरे इनायत
खुदा करे उनकी प्रतिभा बढती रहे हर वक्त
वादा रहा करेंगे हम हमेशा यह जतन
के उनका नाम करेंगे हमेशा रौशन।

-भूताळे मुकूंद रामचंद्रराव
बी. ए. तृतीय वर्ष

मन

बहुत दिनोसे छूपाये रखा था,
अपनीही जुबान पर एक बात।
कहनेसे घबरा रहा था,
आज कहता हूँ वह बात।

क्या नाम है तेरा
किसनाम से तुझे आवाज दूँ
बतादे दिवाने को जरा।
दिलबर कहूँ या दिलरूबा तुम्हे,
डर है भगवान का,
मैं तो कहता खूदा तुम्हे।
कलियोंसी मुस्कान फूलों सा चेहरा,
असर जरूर पडेगा तुमपर हमारा।
तुम्हे खोजते खोजते,
कुच्छ खो गया है हमारा।
वो कहां होगा बेचारा,
वह बनेगा तुम्हारा सहारा।
भटक गया है मिलने,
वो दिवाना है तुम्हारा।
वह दूसरा कुछ नहीं,
मन है हमारा।

-राठोड भगवान नंदू
बी. ए. तृतीय वर्ष

यादें

तुम जहाँ भी हो खुश रहो।
हम तो दुनियामें अकेले हैं
हमे तुम फिर याद न करो।
गम होता है जिन यादोंका
उसे कभी न दोहराओ।
जहाँ हो प्रशांत सागर ना हो।
हम चाहेंगे तुम्हारी जिंदगी
जहाँ भी रहे आबाद रहो।
हम तो भूल जायेंगे तुम्हे
पहले तुम हमे भूल जाओ।

-प्रशांत झालेर
बी. ए. तृतीय वर्ष

अर्पण

जीवन दर्पण अर्पण तुमको
देखा न जिसमे मुखडा
अर्पित तनमन जीवन करके
हर जाए मन की पीडा।
आशा के लिए वृक्ष लगाके
तोड निराशा के बंधन सारे
मैं भी दीप्त दिशा हो जाऊँ
छटे विरह के बादल कारे
तेल दीपक और बाती बनाते
हो गया साँझ-सबेरा
मैं भी अग्नि-शिखा बन जाऊँ
पाकर तेरी बाहों का घेरा
अर्पित तनमन जीवन करके
पाऊँ मैं मंगल हीरा!

-अमृतवार सुरेखा
बी. ए. द्वितीय वर्ष

जीवन सत्य

मैं जो तुझसे दूर चला जाऊँ
तुम उदास ना होना
ना ही तुम आँसू बहाना
मेरी याद में तुम दिनरात
ना तडपना।

मुष्किल हो गया है जीना
सबको एक दिन है आना
आज मै जो चला गया
कल तुझको है जाना।

हम जुदाई से क्युँ डरें
मोह-माया के चक्कर मे क्यों पडे
यह मेरा है, वह मेरा है
अरे नादान इन्सान
तेरा यहां कुछ नहीं है।

खाली हाथ आया है
खाली हाथ जाना है
ले जाना है तो साथ
अपने कर्म का फल ले जाना है।

--दिन्डेवाड बि. एस.
बी. ए. द्वितीय वर्ष

राजनैतिक गान

हे मालिक तेरे चमचे हम,
ऐसे हों हमारे करम,
कुर्सी के लिए, सत्ता के लिए
तेरा दामन ना छोडेंगे हम।

जब चुनाओं का हो सामना,
तब सत्ता मुझे थामना,
मैं बुराई करूँ या ठगाई करूँ,
न मुझपर कोई कमिशन बिठाये।

है तेरी रोशनी में जो दम,
तो करदे तुझको सी. एम. से पी. एम.
कुर्सी के लिए, सत्ता के लिए
तेरा दामन ना छोडेगें हम।

अब चुनावों का जोर जम रहा,
तेरा ये चमचा भी घबरा रहा,
हो रहा है केरनवर कुछ न आता नजर,
कुर्सी से दामन छुटा जा रहा।

है तेरी रोशनी में जो दम,
कमसे कम करदे तु फिर से सी. एम.
कुर्सी के लिए, सत्ता के लिए,
तेरा दामन ना छोडेगें हम।

हे मालीक तेरे चमचे हम,
ऐसे हो हमारे करम,
कुर्सी के लिए, सत्ता के लिए
तेरा दामन ना छोडेगें हम।

-राठोड जीवन चंदर
बी. ए. तृतीय वर्ष

माँ बाप को भूलना नहीं

भले ही हर बात भूल जाईये, माँ-बाप को भूलना नहीं,
अनगिनत है उपकार इनके, यह कभी भूलना नहीं,
इन पवित्र व्यक्तियों के दिल, कठोर बनकर तोडना नहो
अपने मुँह का कौर निकाल, तुम्हे खिलाकर बडा किया,
इन अमृत देने वाले के सामने, जहर कभी उगलना नहीं,
ऐसे प्यार करने वालोंसे, प्यार करना कभी भूलना नहीं,
चाहे लाखों कमाते हो, लेकिन माँ-बाप खुश न रहे तो,
लाख नहीं वह खाक है, यह मानना भूलना नही, ।
भीगी जगह में खुद सोकर, सुख में सुलाया तुम्हे,
ऐसी अनमोल ऑखो की, भूल कर कभी भिगोना नहीं,
फुल बिछाये प्यार से, जिन्होने तुम्हारी राहोंपर,
ऐसी चाहना करने वालों की, राहों के काँटे बनना नहीं,
दौलत से हर चीज मिलेगी, लेकीन माँ-बाप मिलते नहीं,
इनके पवित्र चरणों के प्रति, सम्मान कभी भूलना नही ।
संतान से सेवा चाहे तो, संतान बनकर सेवा करे,
जैसी करनी वैसी भरनी, यह न्याय कभी भूलना नही ।

–उषा प्रतापवार
बी. एस्सी तृतीय वर्ष

जरूरी है प्रेम पत्र

जरूरी है प्रेम पत्र लिखना,
जैसे जरूरी है बच्चो का स्कूल जाना ।
फूलोंका खिलना ।
जन सापोंका जंगल हो, नागफणी की खेती हो,
न मंदिरोमें घंटी हो, न मस्जिद मे आजान हो ।
स्मशान में भीड हो, बस्ती मे स्मशान हो,
जन सपने हो न सत्य हो न कविताएँ हो,
न पार्क में बच्चे हो, न चौराहे पर दिशा हो ।
दिवारो के कान हो, आस्तिन में सांप हो,
खलिहानों में बारूद हो, दुर्लभ इल्म-जुल्म की किताब ।
तठा जरूरी है, प्रेम पत्र लिखना,
जैसे जरूरी है प्रेम पत्र लिखना,
फूलोंका खिलना ।

–प्रविन अनंतराव जोशी
बी. ए. द्वितीय वर्ष

उजाले की ओर

जलता था काश्मिर
आपस में था बैर ।

आतंक ही आतंक था,
काश्मिरी के चारो ओर ।

मरते हुए लोगों की,
वार्ता बनती हररोज ।

हर काश्मिर भाई को,
समझ में आई एक बात ।

अपना ही भारत देश,
अपनेही लोग यहाँ ।

सात साल के बाद,
चुनाव हुए है जहाँ ।

वहीं एक कदम है काश्मिर का,
उजाले की ओर वहाँ ।

–सोनकांबळे उत्तम मरिबा
बी. ए. तृतीय वर्ष

मौत

मौत जिंदगी के सारी भागदौड का
आखरी मुक्काम ।
भयानक होते हुए भी इसका स्वरूप
यही कडवा सच है जिंदगी का ।

यहाँ नही होती बदले की भावना
और नही डर जात-पात का ।
पूरी जिंदगी का हिसाब-किताब
होता है यहीं पर ।

कोई नही है मौत जैसा
वक्तशीर और न्यायी ।
दिरवाई पडती है मौत के साम्राज्य में
सच्चाई और न्यायनिष्ठुरता ।

–कु. निर्मला जयराज धनगे
बी. एस्सी. (अन्त्य)

भूकंप

गाफिल हमे बनाकर
भविष्य भाग्य ने धोका दिया
हम नहीं ये बेबस और लाचार
भुकंप ने ग्रांमो को निराधार किया।

बसेरा हमारा उजड गया
जीवन एक दर्द बन गया
आशियोनो ने ही संतानो को
आंचल से अपने दफन कर लिया।

देवालय, सुर्योदय, पडोसी, मित्र,
हमने किये दर्शन और वंदना
देखते ही देखते परिवार डूब गया
फुल दिपक भाग्यका ही बुझ गया।

गाफिल हमे बनाकर
पृथवी कोम मे हाहाकार कर दिया
होना था वह हो गया चूक न सका
भरोसे पर से अब विश्वास उठ गया।

लातूर, उस्मानाबाद में जगत से राशी आयी
कुदरत ने बेरहमीसे मासूमों पर भेजी तबाही
दु:खी ग्रामों, बिछडे परिवारों को प्रेम देने चलो
भारत की ममता शक्ती का सहारा देने चलो।

गाफिल हमे बनाकर
किसने जीवन जुदा किया
चंद्रमा ; ग्रहोंनो पर मानव जा रहा देखो
भुकंप न हो कहीं पर इस पर जग तो पाणो।

जीवन रहे फिरसे बचेगें सुनेगें
मंदिरो की घंटीया प्रार्थना शंख-ध्वनी
भगवान से नही हमारी तक्रार
आपके मानव मदद को नमस्कार... नमस्कार।

-कनशेटवार माधव यादव
बी. ए. द्वितीय वर्ष

जिंदगी

सुनो जिंदगी में यूही रोना नही
हँसते रहो तुम रोना नही
मिल-जुलकर जियो जिंदगी
इस को तुम खोना नही
जिंदगी में.....

हर मोडपर खुश रहो तुम
जिंदगी में कभी रोना नही
जिंदगी से सीखो प्यार करना
इसे तुम खोना नही चाहे
राहों में काँटे हो या फूल
हँसते रहो तुम रोना नही
जिंदगी में.....

जीवन एक नगमा है
हँसते गाते जीना है
नढीया कि तरह बहती जा
बहना ही तेरी जिंदगी है
जिंदगी मे यूँही....

-ज्योती मा. धर्माजी
बी. ए. द्वितीय वर्ष

"Talent alone cannot make a writer. There must be a man behind the book."

Emerson

Editor's Page

It's a matter of great pleasure for us to present it you this issue of Abhivyakti of 1996-97.

Selection of articles and poems received from students was a difficult task, for their response was overwhelming. To overcome the space problem, we were forced to select only a few representative writings. We know this will make most of the student writers unhappy, whose writing could not appear in this issue.

Readers are requested to read the items encourage the young writers, in spite of a few shortcomings, they are likely the come across.

Dhananjay Bhole
Editor

Prof. P.D. Deshmukh
Chief Editor

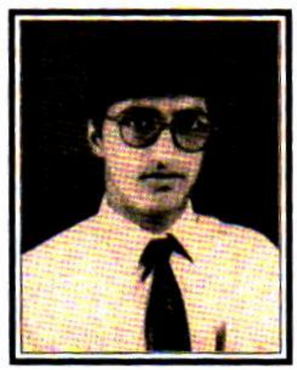

Dhananjay Bhole
Editor

English Section

Contents :

* Swami Vivekananda :
* Hinduisms True Ambassador : Miss Kranti Rathore
* Reaching for the Stars : (Poem) : Pravin Joshi.
* Love : (Poem) : M. S. Zanvar
* Dalit Literature : Hamid Ahmad Deshmukh
* Hello and Thank you : (Poem) : Miss Nirmala Dhange
* Life of William Wordsworth : Miss Rupali Limburkar.
* Ten Ways to Improve Self Image : Dhananjay Bhole
* Promoting Sports in India : Balaji Yerawar.
* Oh, My Dear! : (Poem) - : Naresh Jamdawar.
* A Romantic Letter : : Jeevan Rathore
* Rabindranath Tagore : : Miss Sunita Patil.
* Good Days and Bad Days : : Dhananjay Bhole.

Swami Vivekananda : Hinduism's True Ambassador

Ku. Kranti Rathore
BSc. IInd Year.

Narendra Datta or Swami Vivekananda was born on January, 12, 1863 in Calcutta. There was a strong religious background in his family; in fact his grandfather Durgacharan had renounced the world soon after the birth of his eldest son.

Narendra grew up to be a sweet tempered but restless boy. He received his early education at home. His father was a strict disciplinarian who could not tolerate even the sightest act of disobedience.

From the very beginning Narendra felt drawn towords the mysteries of religion. He had his first spiritual experience at the tender age of 15. The very sight of a sadhu at the door evoked in him an instinctive feeling of friendship with the man. In due course young Narendra began offering whatever he could find at home to any menicant who happened to knock on the door.

To prevent such reckless charity his parents locked him up in a room whenever a sadhu came around. By 1879 Narendra entered Presidency College of Calcutta for higher studies. During this period he came into contact with Sri Ramakrishna, an event that proved to be the turning point in his life. Swami RamaKrishna found in him an ideal student. At the same time Narendra also became associated with the Brahmosamaj an important religious movement of the time, founded by Raja Ram Mohan Roy.

Following the mahasamadhi of Sri Ramakrishan on August 16, 1886, Vivekananda began spreading the message of his guru all over the country. In 1892 Swamiji decided to give back to the nation its lost individuality. He also decided to spread the message of Hinduism in foreign lands.

This opportunity came to him when he visited the United States to attend the International Parliament of Raligions in Chicago. His lecture on September 11, 1893 was widely attended by leading philosophers and religions thinkers. Vivekananda presented Hinduism as a religion which has taught the world both tolerance and universal acceptance. His humble words spoken in the language of the American citizens won the hearts of the audience and turned him into an overnight celebrity.

Vivekananda spent the neat four years travelling in the United States and England spreading the message of vedant. On returning to India he founded the Ramakrishna Mission on May 1, 1897. In 1900 he attended the Congress of the History of Religions in Paris and also visited vienna, constant lonstantinople, Egypt and Athens. Deteriorating health, however, forced

him to return to India the same year.

Swami Vivekananda passed away on January 4, 1902, at the young age of 39. His life's mission was complete. Today his message reaches us through the institutions that he started and also through his published speeches & writings.

●●●

Reaching For The Stars

I wonder if it's in my power
To reach out and touch the stars?
I'm afraid to take a new road, scared to change my usual mode
And yet I want to be different
I want to feel and see different
Can I break life's strong tradition
And chapter out a new edition?
I'm hesitant to change my way.
For fear to what the world might say
But I must perforce break loos and free
If new horizons I must see.
I think I'll take a risk and see
What life has to offer me.
I'll change mystyle and change my mode
I'll be myself and very bold
I'll sight horizons year new
And think and do what's bold and true.
I think I'm sure it's in my power.
To reach out and touch the stars.

Pravin Anant Joshi (Beedkar)
B. A. IInd Year
R. N. 553.

Love

Once opon a time
A handsome honey bee
Fell in love with a butterfly,
He met, I love you Madly !
And I want to
Share your life
Let's fly away to get her
will you be my wife?
"No, no, no !" cried she,
"I am a monarch's daughter"
And you are just a son of a bee.

Zanwar M. S.
12th (E.T.)
R. N. 1433.

Dalit Literature

Ku. Kranti Rathore
BSc. II Year.

Literature is not for some castes or classes but for the masses. It is the mirror of society. But in Marathi literature this seldom occurs. It is the monopoly and some castes and classes. Marathi writers think that literature is for entertainment only and not a means of mass education. Of course, there are writers who have been writing on the subject of slums, but fall short in giving proper justice to the theme. Only ocenity is the main trend in their writing.

The writers in the first young generation including Dr Ambadkar realised the fact that there are endless and fouching subjects to write about in the life of suffering and down-trodden humanity. They tried to give expression to the feetings of those People. But they did not have proper means to bring their sorrows before the reading public. They used to send their poems stories and articles to the well established periodicals. But it was a thing of regret they very rarely published such writing. It was a novel subject and for some fear they either returned the literature to the writer or threw away in to the waste paper basket.

Dalit literature, for the first line in the history of Indian literature, is produced by lowest castes themeselves 'Dalt Poetry often uses obsecenity and the mixture of languages of slums', criticised by Bhave, President of Marathi sahitya Sammelan.' But he neglected the fact that those writers are expressing their agonies and bitter experiences in the language which they feel is the proper language to express themselves sincerely becaues they are in direct touch with all the prablems and suffering of the poor people. Only they can feel sincerely about those agonies and so can sincerely express penetrating deep in to the hearts and those unlucky masses. Other writers can be in direct touch and sp they have to imagine how those people are in difficulties. They can not become one with their feelings. They can not feel what they feel. And therefore, Their writing does not have that much impression upon the reader's mind which Dalit writers can oreat. Dalit writers use obscenity only because they want to bring real picture of the suffering people before the world. Suffering and poverly can not be imagined; one has to see, feet and experience them.

Mahatma Jyotiba Phuley was the first social reformer who heartily 'flet' for the suffering people a century ago. But upper class people attacked him for this reason.

`Dalit' means oppressed or down trodden. It is also a synonym for `untouchable' who are really the most oppressed of any social group in the world. Dalit thinkers say that `Dalit' mears oppressed. Proletariat,

untouchables, economically backward, landless and also small farmers inspite of any caste and religion. Really speaking no man is Dalit and no liferature is `Dalit' literature. Yet these writers think that they are Dalit writers. It is because they have rejected the stories and beliefs and inhuman culture is Hindu mythology and though that man is at the centre of their writing. Dalit literature is not any particular or coste and yet it is Dalit literature because this literature deals with the world-wide problems and suffering mankind. Therefore Dalit literaturs means citerature which is quite different from Hindu calture and mythology. Till today, in Marathi literature, the Protagonists and heroines have come from Hindu culture and mythology. Dalit writers have been trying to write like French and Russian writers touching the universal problems in their writing.

Dalit literature is threatening to shake the old social system. It is anti establishment. To create classless and casteless society is the main goal of this Citerature. Shri Baburao Bagul, a great writer and thinker says, "Our literature is for the complete liberation of man from chature varna and semi feudal caste order. Prof. Gangadhar Pantawne the editor of 'Asmita Darsha' says, "This is not against any individual, but his tendencies." Dalit literature takes inspiration from Black literature in America.

Most of the Dalit writers have turned to poetry to express themselves. They have chosen this form of literature because in poetry they can tell much more in a few words.

●●●

Hallo And Thank-You.

-Parents I have two
But in this room
I belong to you
-In your hands
I fear no harm...
Thanks for keeping me
dry and warm
-For ensuring my
breathing stays clear
Thank you.
-I feel secure with you near
-I show appreciation
For your safe keeping
By very happily
Feeding and sleeping
-As I go through life
beginning to end....
I will always remember you,
My first friend.

Miss : Dhange Nirmala Jairam
B. Sc. III (L.R.)

LIFE Of William Wordsworth

Miss. Rupali Limburkar
B. A. II Year

William Wordsworth was born on the 7th of April, 1770, at Cockermouth, on the Derwent in Cumberland his father, John Wordsworth, was an attorney at Cockermouth and agent to Sir James Lowther, afterwards the first Earl to Lonsdate. His mother Anne Cookson was the only daughter of william Cookson, a well-to-do mercer at Penrith, and of Dorothy crackanthorpe, whose anustors had been londs of the manor of Newbiggin, near penrith. So Wordsworth came of 'gentle' kin. He was the second of five children of his parxents, the others being Richard, Dorothy, John and Christopher.

As a child, Wordsworth was 'of a stiff, moody and violent temper' Therefore, his mother was always worried about him thinking that he 'would be remarkable either for good or for evil.'

In 1778, Wordsworth and his brother Richard were sent to the Grammar school at Hawkshead. There was ro strict discipline therefore, Wordsworth had the opportunity of enjoying a happy life there. He was allowed to read whatever books he liked. Wordswarth himself remarks. "Of my earliest days at school I have little to say, but that they were very happy ones, chiefly because I was left at liberty then, and in the vacations, to read whatever books I liked. For example, I read all Fielding's works, Don Quixote, Gill Blas and any part of swift that, liked - Guilver's Travels, and the Tale of a Tub, being both much to my taste."

In october, 1787, Wordsworth went up as an under graduate to St. John's College. Cambridge. Here he shared himself as an ordinary student who often neglected regular academical course. He disliked the petty restrictions of university life, and felt like 'a fowl of air, illtutored for captivity.' that he did not like the university atmosphere.

In December 1799, Wordsworth came to settle at Dore Cottage, Townsend, Grasmere. This period is the most fruitul period of his cire. He enjoyed the company of devoted friends and sougnt pleasures in the lovely forms of Nature, and above all, he lived in highly inspiring company of his dear sister In October 1802, Wordsworth married Mary Hutchinson who proud to be a devoted wife and companion to Wordsworth. She proved a true helpmate to him, "dearer than life and deligint are dear. Wordsworth's own admiration of her may be judged from his poem, she was a phantom of delight During the period of his stay at Grasmere, Wordsworth composed his great philosophical poem the Recluse, in three parts, of which only the second part was published under the title of the Excursion.

Wordsworth was honoured by all shcolars of English Literature as the 'Bard of Nature.' His poems have a great lyrical quality. He combines

philoso-phical thoughts with simplicity of expression. The language he uses in his poems is the language of a common man, and so, even his serious poems are easily digestable to all. For him Nature is the very source of life and inspiration The imagery he uses is mostly from Nature and the world of human beings around himself. His Lucy poems, 'Tinterm Abbey', 'Ode to the Intimation of immortality' and many other poems have always been remembered by students of English literature. Nature and human beings are always at the centre of his thought, because he believes that Nature and man are inseparable from each other. In most of his poems he gives a call 'go back to Nature'. The underlying theme of his poems is a conflict between his love for Nature and the growing industrialisation in England and else where. He was not averse to industrialisation or the progress made by science. But he was certainly against the slavery of man to man and machines.

●●●

Ten Ways to Improve Self Image

1) Speak well of yourself and others.
2) Look for the positive in all circumstances and situations.
3) Separate your behaviour from yourself. That is, if you make a mistake, it does'nt mean you are a bad person. You learn by your mistakes.
4) Be responsible and don't feel guilty.
5) Treat yourself well physically, mentally and spiritually.
6) Surround your self with good people.
7) Always picture in your mind how you want to be, not how you think you are.
8) Observe yourself with attention and love, and create happy habits. Re write your old patlerns to become what you want to be.
9) Slow down. Give your new patterns a chance. Don't say I haven't got time.
10) Practise and create the habit of taking time to relax, reflect and meditate.

Collected by
BHOLE DHANANJAY LAXUMANRAO
B. A. III Year.

PROMOTING SPORTS IN INDIA

YERAWAR BALAJI
B. Sc. IIIrd Year

Sports are an integral part of our lives. Some people enjoy playing games while others prefer watching games.

There are times when thousands of athletes have been deprived of opportunities that might help them develop as sportsmen. Yet, how many of us have realized the need of sportsmen for better facilities.

Who should we blame if the talent of a child is not allowed to bloom? What are the reasons behind young enthusiastic people failing to become successful sports person?

Parents, school authorities and the government should be beld responsible for not helping a child discover and develop his talent.

A child's primary education begins at home. So, naturally, parents are the first people concerned with his growth. Parents generally believe that sports alone cannot generate money or give job security.

And, this attitude of parents is true to a certain extent in India. Parents tend to forget that these hurdles can be overcome once a child manages to carve a niche for himself. Then, he is bound to receive both name and fame, thus making them proud.

Parents would rather see their young son or daughter sit on a heap of files in an office rather than play for a nation.

Schools are also to be blamed to a large extent since our educational system keeps, childran busy with thick and heavy books. Children hardly get time to develop their sports activities. One hardly finds schools taking interest to help detect the aptitude of children in games and groom them in the field they wish to take.

Finally, we know that, Government fails to provide proper facilities and proper funds, proper base, proper training to upcoming sportsmen. Due to all these reasons India, a country of 900 millian people, could only win a bronze during the Olympics.

School should hire well experinced coaches to coach their students. If students are few, and coaching them proves to be very expensive, then collective coaching should be given to students.

For example, it there are five schools in an area and to students from each school are interested in learning a particular sport, then they should be taught the game collectively. In this manner schools will save an expenses.

Schools should start coaching students when they are five to six years old, so that by the time they leave school they have gained sufficient experience and exposure in the game of their liking. Colleges should help select players to represent the country at the national

and international levels.

Let's think that the government help in this field can play a vital role in promoting sports in India. First and foremost, an autonomous sports body, consisting of highly experienced sportsmen, should be set up. This body should be left free from all political interests.

A political leader should not be appointed as a sports minister. Instead, a person who has been a sportsman and understands the problems and difficulties of sportsmen, should be appointed as sports minister.

Sport person should be given some privileges in education. Separate divisions should be made for them in colleges. Special scholarship and should be given to students if they win trophies for their schools, colleges or state.

This autonomus body should hold training camps and interschool tournaments. The body should help select students, besides giving them specialised coaching, camps and tournaments can be organised with the aid of multinationals. Multinationals will willingly help for a cause. Besides cricket, even other sports-activities should be promoted on a large scale.

It the above-mentioned facilities are given, India will be able to compete successfully with countries which have won dozens of gold medals in Olympics.

●●●

A Romantic Letter

My Dear Mr. Trignometry

With due calculation, I am asking your opinion about the marriage of my youngest son 'Mr. Zero' with your eldest daughter 'Miss Infinity'.
Though my son looks unworthy he loves your daughter very much and they are prepared to die for one another. One proof of this is given below.

$$\frac{\text{Any digit}}{\text{Zero}} = \text{Infinity},$$

$$\frac{\text{Any digit}}{\text{Infinity},} = \text{Zero}.$$

Anticipating your consent for which I shall be ever grateful, I suggest the month of June as suitable month for this ceremony.

Please let me know the date that you all prefer after consulting all your formulaes. Logarithmic Tables, and of course, esteemed sister Mrs. Solid Geometry and Mrs. Co-ordinate Geometry before you inform me about the final date. My regards and master sine, co-sign. and Miss. Tangent, Co-Tangent.

Thanking You,

Yours Sincerely
Mr. Algebra.

Note :- Mrs. Algebra sends her regards to your Family.

Rathod Jeevan Chandarao
B. Sc III Year (P.C.M.)

Rabindranath Tagore

Miss Sunita Y. Patil
B. A. II Year

Rabindranath Tagore was born in 1861. He was a great Indian writer and a versatile genius. He was a poet, playwright, novelist, singer and a good composer of music. He created a new style of music known as "Rabindra sangeet." He was also a dedicated teacher and the founder of "Shantiniketan" and Vishwabharti university which even now brings out his educational ideals and aesthetic and spiritual interests. He was awarded the Nobel prize in 1913 for his "Gitanjali."

Tagore was born in Bengal. The place is known for its pilgrimage center, because the two rivers come in together. These rivers are the symbols of the spirit of life in nature. He was born in the nineteenth century Bengal, a place and a time to which nearly all the main cultural, political and economic features of modern India can be traeed. Tagore moved in social, educational and political ideas. Tagore was born in the family house at Jorosanko. The three movements started at the time of Tagore's birth 1) Religious movement. This was started by Raja Rammohan Roy. 2) Literary movement this was started by. Bankim Chandra Chatterjee, and third was National movement. Tagore's family took an active part in this movement.

When Tagore started his career as a writer, he built his own world of thoughts and the energy of mind to make his basement firm. Tagore was a perpetual innovator, constantly creating new forms and styles in his poetry, making fundamental changes in Bengali vocal music. Tagore had infancy since his love for the beauty of nature, an intimate feeling of the companionship with the trees and clouds and felt them in tune with the musical touch of the season in the air. He had sensitive feelings towards human kindness, all their expressions and naturally he gave them his own expression.

He wanted to study and learn the beauty of many languages and wanted to approach great people like Dante for the translation, but he failed. So Dante remained a closed book to the poet. He also tried to get the wealth of beauty in literature of European languages. In this way Tagore shaped his poetic personality.

Then Tagore Says a poet should borrow his ideals through imitation. He should work hard to achieve it. There should be creativity and originality to find the material of his own. People have got poetry in their minds. It is necessary to give the world their expressions of thoughts and imagination, for all the languages have undergone and are still undergoing changes.

Revolution should come in every man, then only he adjusts himself inthe broad battle field.

Man shouldn't be mechanical, he should be natural. Tagore's Imagination was occupied by the beauty of their forms and the music of their words and their breath, heavily laden with sensual pleausre.

So this is the history of the poet's career. Tagore died in 1941.

●●●

GOOD DAYS AND BAD DAYS

By Bhole Dhananjay Laxumanrao
B. A. III Year

From the point of view of climate, some days are hot where as some other days, in other months, are cold, depending on whethes it is summer or winter. Similarly, some days may be rainy. One has to bear with all these changes. Whether we like these or not, these are a fact as well as a part of life and we have to live with these. At best, what we can do is that we can provide against this weather and have certain kinds of things that can counter the effects of weather and can protect us against the extremes.

Though a day is always of twenty-four hours, except of at Poles, yet all days are not the same. Changes do take place often, else life would be dull and boring. Sometimes an old person, remembering suddenly some happy moments of his childhood days, showing a flash in his eyes and happy curves on his face, says: "Those were the days...."

When a person says that he is on bad days, what he generally means is either that some people are criticising him bitterly without his fault and are accusing him absolutely without any basis or that whatever role he plays and the job he does, turns into a complete failure; it flops. He does his best and yet the success eludes or evades him. He loves some people and has good wishes for them and yet these people get estranged from him or turn into his enemies or rivals. He has't done any bad act and yet his mind is empty of peace and he feels that happiness is totally missing from his heart. Those very people whom he had helped in their dire need have now turned their back on him and show not even a little concern for his wellbeing. There is no one even to encourge him or cheer him up or at least to utter a word of sympathy. On the other hand, they, unashamedly, point to his shortcomings and try to open and scratch his wounds. They do not even understand that he needs at least a word of love and a gesture of usual courtesy or ordinary respect but, on the reverse, they are impolite and discourteous to him and prick him where he already has pain.

And, one is on good days when people easily help him, and appreciate his work and qualities and like or love him. He feels that there is happiness in relationships, he has stamina and good

health and he has not to beg money from any one but is fairly comfortable. He feels that people do not misbehave with him and that he generally meets success in whatever venture he embarks upon.

Thus, there is change of one's days. History is full of examples of even kings becoming beggars or of ordinary men ascending on thrones. But, what we need to remember is that the shift in our fortunes or the change in our days is brought about by the change that took place in the past in the quality of our own actions. The change in days, some say, is due to change in our stars but even stars in the sky change due to actions of souls which also are the stars now on earth. They have a link. The whole nature is influenced by our own actions and, so, we are the makers of our own fortune; we determine our own destiny.

So, basically, bad days are those days when a person has bad thought or does bad actions and good days are, basically those, days, when a person thinks good and does good.

We should also keep in mind, during the days of stress and strain or tests and tribulations, that these odd days also will change because nothing, in his world, stays for ever,. Night is succeeded by day and, so, also good days will follow bad days sooner or later and we should, therefore, have patience. Since our bad days are the consequence of our actions, we cannot, therefore, run away from them but have only to bear with them happily or with a heavy heart even as we choose. We cannot escape them; we can only take measures to keep safe from them or to protect ourseleves from them as one usually does when an enemy pounces on him. We have to adopt a posture, a strategy, a tactic, a line of action, a plan or a strategm to remain as much unaffected as we possibly can. There is no use cursing our stars, or barking at our bad luck, or accusing people for having left us or caused misery to us. On the other hand, we should take lessons from these as experience for self-development or courses for crises management. These will be less memorable if we pass them with flying colours or with honours.

There is also a lesson for all others who are not on bad days. It is that they at least express sympathy with such people who are on bad times. Even if they cannot help in any other way, they should not point to the defects and talk impolitely to such people who are under test. Let us not forget that we all have to face, more or less, such situations in life.

Also, when anyone is on good days, he should not boast of his wisdom or adventures or knowledge and circle of friends. One never knows when one will be hauled up on live coals. One cannot always foresee that bad days are coming. Let us, therefore, not be proud to the point of boasting, bragging or praising the self. One can have jubilation and joy and feel satisfaction that one has done well; let one be confident of one's abilities but all this should not lead to thinking so highly of oneself that one harps on his tune again

and again and sings songs of one's success at all assemblies and on all occasions so much so-that others feel that one is trying to show them as second rate people or less wise, less courageous or less in quality and, thus, this hurts their sense of respect.

So, whether days are good or bad, we should always be good in our actions, our state of mind, our dealing and relations with others, our attitudes and our response to various situations. We can turn even bad days into best days if we take to this course.

●●●

Oh! My Dear.

When I looked into the mirror
I found your image shine...
It was not an error
you're a reflection of mine.

Holding under the cloud's cover
The stat now and then peep,
watching us pant forever
They begin to weep...,

Not until I met you
love's meaning I knew
But when I saw Boy's in a quene
I was too scared to say "I love you"

Oh! my pen; only when he falls apart
you are having a miraculour start".

Jamdadwar Naresh (M)
B. Sc III Year (M.P.C.)

موجود ہے۔ فنی اعتبار سے اسکا درجہ کچھ بھی ہو "اردو کا پہلا ڈرامہ ہونے کی حیثیت سے وہ بڑی اہمیت رکھتا ہے"۔ امانت لکھنوی نے ایک ڈرامہ "اندر سبھا" لکھا۔ جسکو پہلی بار عوام کے اسٹیج پر پیش کیا گیا۔ جو بے حد مقبول ہوا۔ سیٹھ پیسٹن جی فرام جی ایک پارسی تاجر نے اوریجنل تھیٹر کمپنی قائم کی اس کمپنی کیلئے رونق بنارسی اور حسینی میاں نے ڈرامہ لکھے۔ سیٹھ بالی والا پارسی نے وکٹوریہ تھیٹر کمپنی قائم کی جس نے منشی ونائیک پرشاد طالب بنارسی کو ڈرامہ نگاری کیلئے منتخب کیا۔ یہ پہلے ڈرامہ نویس ہیں جنہوں نے اسٹیج پر نثر کا استعمال کیا اور ہندی گانوں کے بجائے اردو گانے رائج کیے۔ ان کا لکھا ہوا ڈرامہ "لیل و نہار" ادبی محاسن سے مالا مال ہے۔ اسکے بعد کاؤس جی نے الفریڈ تھیٹر قائم کیا۔ اس کمپنی کے سب سے پہلے ڈرامہ نویس سید مہدی حسن لکھنوی ہیں جنہوں نے "ہیملٹ"، "دلفروش"، "بھول بھلیاں"، "چلتا پرزہ" جیسے ڈرامہ لکھے۔ اس کے بعد اس کمپنی کیلئے پنڈت نرائن پرشاد نے ڈرامہ لکھے۔ "مہابھارت"، "گورکھ دھندہ" اور "رامائن" اسی کمپنی کے اسٹیج پر دکھائے گئے۔ اس کے بعد آغا محمد حشر کاشمیری نے دنیائے ڈرامہ میں دھوم مچادی۔ جنکو اردو ڈرامے کا شکسپیئر کہا جاتا ہے ان کے تقریباً تیس کے قریب ڈرامے منظر عام پر آچکے ہیں۔

اس دور کے بعد انگریزی تعلیم یافتہ ادیبوں نے ڈرامہ نگاری کیطرف توجہ کی۔ عبدالماجد نے "زود پشیماں" ڈرامہ لکھا۔ پنڈت کیفی نے "راج دلاری" کے نام سے ایک چھوٹا سا ڈرامہ تصنیف کیا۔ حکیم احمد شجاع نے "باپ کا گناہ" اور "بھارت کا لال" "آخری فرعون" نامی ڈرامے لکھے۔ امتیاز علی تاج نے "انار کلی" لکھا۔ ڈاکٹر عابد حسین نے "پردۂ غفلت" صالحہ عابد حسین نے "زندگی کے کھیل" اشتیاق حسین نے "نقشِ آخر" اور ابراہیم جلیس نے "اجالے سے پہلے" نامی ڈرامے لکھے۔ ڈاکٹر نامی نے ۲۲۳ اردو ڈرامہ نگاروں کی ایک فہرست مرتب کی ہے۔ جنکی اسٹیج اور کتابی ڈراموں کی تعداد چار ہزار تک ہے۔ اوپندر ناتھ اشک، حبیب تنویر اور ابراہیم یوسف نے بھی قابلِ قدر ڈرامے لکھے

پروفیسر مجیب، اشتیاق حسین، سعادت حسن منٹو، راجندر سنگھ بیدی، عصمت چغتائی وغیرہ ڈرامہ نگاروں نے اردو ادب کی اس صنف کو آگے بڑھانے کا کام کیا اور اردو زبان ان ڈرامہ نگاروں کے ڈراموں سے مالا مال ہوتی رہی۔ اردو ادب میں یہ صنف اپنی مکمل شناخت کیساتھ زندہ ہے۔ اور اس کا سلسلہ ہنوز جاری ہے۔

۱) تاریخی ناول ۲) گھریلو ناول (۳) طبقاتی ناول (۴) سمندری ناول (۵) دیہاتی ناول (۶) شہری ناول (۷) خاندانی ناول (۸) جاسوسی ناول (۹) سماجی ناول (۱۰) رومانی ناول۔ اکثر ایک قسم کے ناولوں میں مختلف قسموں کی خصوصیات اسطرح ملی جلی ہوتی ہیں کہ اسکو کسی خاص قسم کا ناول نہیں کہا جا سکتا۔۔۔

اردو ڈرامہ

محمد خواجہ منیر الدین (بی اے سال آخر)

ڈرامہ فن و ادب کی قدیم ترین اصناف میں سے ہے۔ ماہرین کا قیاس ہے کہ جب انسان تہذیب و تمدن سے آشنا نہیں تھا اور جنگلوں میں نیم وحشیانہ زندگی بسر کرتا تھا اس زمانے کے وحشی انسان رات کے وقت آگ کے گرد جمع ہوکر ناچتے گاتے تھے۔ وہ اپنی زبان میں اور جسم کی حرکات سے ان جذبات اور تجربات کا اظہار کرتے تھے۔ جنگلوں میں گھومتے پھرتے تھے یا باہم جنوں سے ملتے ہوئے انہیں پیش آتے تھے۔ ان جذبات اور تجربات کا یہ اظہار ڈرامہ کی اولین صورت تھی۔ پھر جیسے جیسے انسان متمدن ہوتا گیا اس کے خیالات اور جذبات میں تنوع، وسعت اور شائستگی پیدا ہوئی۔ اسطرح ڈرامہ کا فن، اس کا مواد اور موضوع بھی بدلا اس فن کے آداب اور اصول بھی مرتب ہوئے۔

ڈرامہ دراصل کتاب کی چیز نہیں ہے۔ بلکہ اسٹیج کی ہے۔ یہ مضمون تحریر نہیں، تماشائی ہے۔ اس کی سب سے بڑی خصوصیت اختصار ہے۔ یہاں مواد کے بے شمار خوشوں کو نچوڑ کر تھوڑی سی مقدار میں عرق نکال لیا جاتا ہے اور اسی کو متعدد مرحلوں پر بار بار گھونٹ کر اسمیں تیزابی کیفیت پیدا کیجاتی ہے۔ یہ ایک دیدہ زیب کشیدہ کاری ہے۔ واقعہ یہ ہیکہ ڈرامہ نگار ایک شکنجے میں کسا ہوا رہتا ہے۔ اسکو ہمیشہ ایک حصار میں بیٹھکر کام کرنا پڑتا ہے کشمکش ہی وہ عمل ہے جس کے سہارے ڈرامہ کی ابتداء اور ارتقاء دونوں عمل میں آتے ہیں اور انتہا وہیں ہوتی ہے۔ جہاں کشمکش ختم ہو جاتی ہے بات یہ ہیکہ ڈرامہ نگار کو کوزے میں ایک دریا بند کرنا پڑتا ہے اسے تفصیل کا موقع بالکل نہیں ملتا۔ ارسطو نے ڈرامہ کو عمل کی نقالی سے تعبیر کیا ہے۔ جو دراصل زندگی کی عکاسی کا نام ہے۔ ڈرامہ خود زندگی نہیں بلکہ زندگی کو پیش کرنے کا ذریعہ ہے۔ اسمیں مختلف اشخاص، کردار اور سیرتوں کو پیش کیا جاتا ہے اسطرح عمل ڈرامہ کی اصلی جان ہے۔ ڈرامہ میں صرف الفاظ ہی ہمارے تخیل پر اثر انداز نہیں ہوتے بلکہ ان کے ساتھ عمل کی قوت بھی کارفرما ہوتی ہے۔ کردار، مکالمے اور عمل کے ذریعہ ان سب کیفیات کو پیش کرنا ہی ڈرامہ کا مقصد ہوتا ہے۔ مثلاً گذارش کرنا ہو تو عاجزی و انکساری کے لہجے میں، حکم دینا ہو تو حکمانہ انداز میں، ڈرانا اور دھمکانا ہو تو ڈراؤنی اور غصے کے تاثرات اور خطیبانہ انداز گفتگو و لہجہ میں عملی طور پر اداکاری کے ذریعہ ظاہر کرنا ڈرامہ کہلاتا ہے۔

انیسویں صدی کے نصف آخر کے آغاز میں پارسی اردو تھیٹر کا یہاں آغاز ہوا پروفیسر مسعود حسین رضوی اپنی تحقیقاتی کتاب "لکھنؤ کا شاہی اسٹیج" میں لکھتے ہیں۔ واجد علی شاہ کے زمانے تک اردو میں ڈرامہ کا وجود نہ تھا انہوں نے رادھا کنھیا کی داستان محبت پر مبنی ایک چھوٹا سا ناٹک لکھا جو ہماری خوش قسمتی سے اب تک

"صبح زندگی"، "شام زندگی"، "حیات صالحہ" وغیرہ۔ ان کے ناولوں کا موضوع عورت ہے۔ پریم چند نے شہری زندگی کے علاوہ دیہاتی زندگی کو خصوصی طور سے اپنے ناولوں کا موضوع بنایا۔ معاشرت کیساتھ سیاسی اور اقتصادی زندگی کو بھی نمایاں کرکے دکھایا۔ زبان سلیس اور صاف کردار جیتے جاگتے ہوتے ہیں۔ پریم چند کے زمانہ میں ہی ترقی پسند تحریک کا آغاز ہوچکا تھا اس تحریک کے زیر اثر جو ناول لکھے گئے ان میں سجاد ظہیر کا "لندن کی ایک رات" ہے۔ پریم چند نے اردو ناول نگاری کو حقیقت نگاری سے آشنا کیا۔ انہوں نے "بازار حسن"، "نرملا"، "گوشۂ عافیت"، "چوگان ہستی"، "میدان عمل"، "گئو دان" جیسے مشہور ناول لکھے۔ قاضی عبدالغفار نے "لیلیٰ کے خطوط"، عصمت چغتائی نے "ٹیڑھی لکیر"، قرۃ العین حیدر نے "آگ کا دریا"، کرشن چندر نے "شکست" اور عزیز احمد نے "گریز" نامی ناول لکھے۔

عصمت چغتائی نے اپنے ناولوں میں متوسط مسلمان گھرانوں کے لڑکے لڑکیوں کے جنسی مسائل کو بیان کیا۔ کرشن چندر نے زیادہ خوش و خروش سے اشتراکی خیالات کا پرچار کیا۔ فیاض علی تمتیم اور انور نے دو ناول لکھے۔ جو رومانی ناول کہلاتے ہیں۔ جن میں ہندوستانی زندگی کہیں کہیں برائے نام نظر آتی ہے۔ نیاز فتح پوری نے "شہاب کی سرگزشت" اور "شاعر کا انجام" لکھے۔ یہ بھی رومانی ناول ہیں۔ عظیم بیگ چغتائی نے ظریفانہ رنگ میں ناول لکھے۔ شوکت تھانوی نے بھی ظرافت کے رنگ میں ناول لکھے۔ ان کے ناول "خانم جان"، اور "دل پھینک" ہیں۔ قرۃ العین حیدر نے مغربی ادب کے گہرے مطالعہ کے بعد "آگ کا دریا"، "میرے بھی صنم خانے"، "آخر شب کے ہمسفر"، "چاندنی"، "گردش رنگ چمن" وغیرہ اردو ناول کے نقطۂ نظر سے یہ دور زرخیز کہلاتا ہے۔ ظفر عمر خاں نے جاسوسی ناولوں کی ابتداء کی "نیلی چھتری"، "بہرام کی گرفتاری" لکھے۔ ان کی تقلید میں بہت سے لوگوں نے جاسوسی ناول لکھ ڈالے۔ اس دور میں عبداللہ حسینی کا "اداس نسلیں" اور "باگھ"، شوکت صدیقی کا "خدا کی بستی"، خدیجہ مستور کا "آنگن"، حیات اللہ انصاری کا "لہو کے پھول"، راجندر سنگھ بیدی کا "ایک چادر میلی سی"، بلونت سنگھ کا "معمولی لڑکی"، قاضی عبدالستار کا "شب گزیدہ"، مہندر ناتھ کا "ارمانوں کا سنج"، جیلانی بانو کا "ایوان غزل"، انور سجاد کا "خوشیوں کا باغ"، انتظار حسین کا "بستی"، تسلیم اختر کا "ضبط کی دیوار" جیسے معرکۃ آراء ناول وجود میں آئے اردو ادب میں ناول" ترقی کرتی گئی اور ہنوز یہ سلسلہ جاری ہے۔

ناول کا قصہ ایک مکمل تجربہ ہے اسمیں غیر ضروری باتیں نہیں ہوتی۔ ناول میں زندگی کا تجربہ نہیں بلکہ زندگی کی نئی سرے سے تخلیق ملتی ہے۔ ناول میں کردار بالکل ہمارے سامنے آتے ہیں۔ ہم ان کی باتیں سنتے ہیں ان کے مقاصد کا اندازہ لگا سکتے ہیں۔ اور ہمیں ان سے دلچسپی ہوتی ہے ان کی بابت ہم وہی رائے قائم کرسکتے ہیں جو ناول نگار نے ظاہر کی ہو۔ ہم ان کو دوستوں سے زیادہ دلچسپ پاتے ہیں۔ ناول کے کرداروں میں استواری ہوتی ہے جو زندہ لوگوں میں نہیں ملتی۔ ناول کو مختلف اقسام پر بھی تقسیم کیا جاسکتا ہے۔ یہ اقسام باعتبار مادہ یا ہیئت ہوتے ہیں۔ مگر یہ سمجھنا چاہئیے کہ ایک قسم کا ناول دوسرے قسم کے ناول سے مختلف ہوتا ہے۔ جو حسب ذیل ہے۔

اردو ناول

شیخ عتیق احمد (بی اے سالِ آخر)

ڈاکٹر سنبل نگار کے مطابق "ناول وہ نثری قصہ ہے۔ جسمیں ہماری زندگی کی تصویر ہو بہو پیش کی گئی ہو، ناول ایک ایسا آئینہ خانہ ہے جسمیں زندگی کے سارے روپ دیکھے جا سکتے ہیں۔

لفظ "ناول" اطالوی زبان کے لفظ "ناویلا" سے نکلا ہے۔ جس کے معنی ہیں نیا۔ اس سے اندازہ ہوتا ہے کہ انسان پرانے انداز کے فرضی قصّوں سے اُکتا گیا تھا۔ جب اس نے وہ قصہ سنا جس میں حقیقی زندگی کا عکس نظر آتا ہے تھا تو اُسے "نیا" کے نام سے یاد کیا۔

امریکہ کے مقبول ناول نگار میرین کرافورڈ نے ناول کو جیبی ناٹک کہا ہے کیونکہ ناول میں وہ تمام باتیں پائی جاتی ہیں جو ڈرامہ میں ہوتی ہیں میریڈیتھ نے لکھا ہے کہ انسان کی اندرونی اور بیرونی سچی زندگی کے خلاصہ کو ناول کہتے ہیں۔ مولوی نذیر احمد کے مطابق جس روز سے آدمی پیدا ہوتا ہے اسوقت سے مرتے تک اس کو جو جو باتیں پیش آتی ہیں۔ اور جس طرح اسکی حالت بدلا کرتی ہے اُس کا بیان ہی ناول ہے۔

فن کے لحاظ نظر سے جن چیزوں کا ناول میں پایا جانا ضروری ہے وہ درج ذیل ہیں۔

(۱) قصّہ (۲) پلاٹ (۳) کردار نگاری (۴) مکالمہ نگاری (۵) منظر کشی (۶) نقطۂ نظر (۷) زمان و مکاں

۱۸۵۷ء سے قبل ناول کوئی داستان کی شکل میں تھی لیکن غدر کے بعد حالات نے پلٹا کھایا اور اس بات کی ضرورت پیدا ہوئی کہ مزاج ذہن اور معاشرت کو بدلتے ہوئے حالات کے موافق بنایا جائے اس انقلاب و تبدیلی کا ایک نشان ناول نگاری تھی۔ جسکی ابتداء مولوی نذیر احمد نے ۱۸۶۹ء میں "مراۃ العروس" لکھ کر کی۔ یہ اردو کا پہلا ناول ہے اس کے بعد بنات النعش، توبۃ النصوح وغیرہ ناول لکھے۔ دلی کے متوسط طبقہ کے مسلمان خاندانوں کی زندگی ان کے ناولوں کا موضوع ہے۔ نذیر احمد کے بعد رتن ناتھ سرشار نے فسانۂ آزاد، جام سرشار، سیر کہسار اور کامنی وغیرہ لکھے۔ ان ناولوں کا موضوع لکھنؤ اور اسکی معاشرت ہے۔ ان دونوں کے بعد مولانا عبدالحلیم شرر اور محمد علی طیّب کا زمانہ آتا ہے۔ یہ تاریخی ناول کا دور ہے جسمیں اسلام کی عظمت و شوکت کے قصّے دہرائے گئے شرر نے "ملک العزیز ورجینا" اور "فردوس بریں" "فلورا فلورانڈا" نامی ناول لکھے۔ ان کے بعد سجاد حسین ایڈیٹر اودھ پنچ نے حاجی بغلول، کایا پلٹ اور احمق الدین نامی ناول لکھے محمد ہادی رسوا کا نام اردو ناول کی تاریخ میں اب زندہ سے لکھا جائیگا کہ انہوں نے "امراؤ جان ادا" جیسا زندہ جاوید ناول اردو ادب کو دیا۔ ذات شریف اور شریف زادہ ان کے تقریباً کم رتبہ ناول ہیں۔ لکھنؤ کی زندگی ان کا موضوع تھے۔ راشد الخیری نے بھی ناول لکھے۔

غزل

شیخ حسینہ تحسین
(گیارہویں آرٹس)

جو وفا کی راہ میں خود کو مٹا سکتا نہیں
وہ محبّت کی کبھی معراج پا سکتا نہیں

جس کا سَر جھکتا رہا ہے بارگاہِ ناز میں
غیر کی چوکھٹ پہ وہ سَر جُھکا سکتا نہیں

زندہ تھی اور زندہ ہے، زندہ رہے گی یہ زباں
نام اردو کا کبھی کوئی مِٹا سکتا نہیں

تیرے ہاتھوں میں محبّت کی نہیں تیغ و سناں
تو زمانے کے دِلوں پر فتح پا سکتا نہیں

ضَو فشاں ہم نے کیا ہے اپنی پلکوں پر انہیں
کوئی طوفاں ان چراغوں کو بُجھا سکتا نہیں

عزم پختہ خیال خام جسکی ہو متاع
آدمی ایسا کسی کے کام آ سکتا نہیں

جوہرِ علم و بصیرت ہو نہ جب تک تیرے پاس
اہلِ عِلم کے حقائق پر تو چھا سکتا نہیں!

مَیں نے مانا وہ سمندر ہے مگر کِس کام کا
اِک قطرہ بھی کسی کو جو پلا سکتا نہیں!

میرے اخلاص و وفا کا کاٹنے والے گلا
دِل مِیرا تیری جفا کو بھی بُھلا سکتا نہیں

کام جو تدبیر و حکمت سے نہیں لیتا وہی
تیرگی تحسین مقدّر کی مِٹا سکتا نہیں۔

پھول مالا

لئیقہ انجم
(بارہویں سائنس)

روشِ خام پہ مردوں کی نہ جانا ہرگز
داغ تعلیم میں اپنی نہ لگانا ہرگز!

رنگ ہو حسن میں مگر بوئے وفا کچھ بھی نہیں
ایسے پھولوں سے نہ گھر اپنا سجانا ہرگز

نقل یورپ کی مناسب ہی مگر یاد رہے
خاک میں غیرتِ قومی نہ مِلانا ہرگز!

تم کو قُدرت نے جو بخشا ہے حیا کا زیور
مول اس کا نہیں قارون کا خزانہ ہرگز

اپنے پھولوں کی قدر قوم کے مردوں کو نہیں
یہ ہیں معصوم اِنہیں بھول نہ جانا ہرگز

ان کی تعلیم کا مکتب ہے تمہارا پہلو
پاس مردوں کے نہیں اِن کا ٹھکانہ ہرگز

کاغذی پھول ولایت کے دکھا کر ان کو
دیس کے باغ سے نفرت نہ دِلانا ہرگز

پرورش قوم کی دامن میں تمہارے ہو گی
یاد اُس فرض کی دِل سے نہ بھلانا ہرگز

دِل تمہارا ہے وفاؤں کی پرستش کیلئے
اُس محبّت کے شِوالے کو نہ ڈھانا ہرگز!.....

اقوالِ زرّیں

(محمد انیس الدین : گیارہویں سائنس)

تین چیزیں سمجھ کے اٹھاؤ :- قدم، قلم، قسم

تحریر وہ آواز ہے جو سنائی دینے کے بجائے دکھائی دیتی ہے۔ تلوار کا زخم جسم پر ہوتا ہے اور بری گفتار کا روح پر۔ تمہارے جسم میں ہمالیہ سے بھی اونچا پہاڑ ہے "استقلال"۔ دشمن کو احسان سے مارو نقصان سے نہیں۔ دشمن کی برائیوں کو نہ دیکھ کر اس کی خوبیوں کو دیکھو۔ خیرات کا ہر کام بہشت کے راستے کا ایک قدم ہے۔

جواہر پارے

مجاہد احمد
(بی ایس سی سال آخر)

زندگی خوشگوار بن سکتی ہے اگر۔۔۔۔۔۔

منصوبہ بنائیں۔	فراست کیساتھ
کھائیں	اعتدال کیساتھ
بیٹھیں	آہستگی کیساتھ
نہائیں	پابندی کیساتھ
ورزش کریں	باقاعدگی کیساتھ
کام کریں	خوش اسلوبی کیساتھ
عطا کریں	فیاضی کیساتھ
جئیں	حوصلہ کیساتھ
چلیں	وقار کیساتھ
خرچ کریں	سمجھداری کیساتھ
پڑھیں	انتخاب کیساتھ
بولیں	اختصار کیساتھ
غور کریں	گہرائی کیساتھ
مقابلہ کریں	حرارت کے ساتھ
خدمت کریں	لگن کیساتھ
عبادت کریں	محبت کیساتھ

عورت

پروین سلطانہ
(بی اے سال آخر)

- عورت وفا کی پتلی ہے۔
- عورت گھر کا چراغ ہے۔
- عورت ایک قیمتی موتی ہے۔
- عورت جس گھر میں نہیں اس گھر میں اندھیرا ہے۔
- عورت ماں، بہن، بیٹی اور بیوی ہے۔
- عورت ایک نازک شیشہ کی مانند ہے۔
- عورت ہے تو سب کچھ ہے۔
- عورت خدا کی طرف سے ایک تحفہ ہے۔
- عورت رات کا تارہ، صبح کا نور اور شبنم کا قطرہ ہے۔
- عورت وہ مضمون ہے جس پر جتنا لکھا جائے کم ہے۔
- عورت ایک آسمانی نور ہے جس سے پوری کائنات روشن ہے۔
- عورت خوشبو، نغمہ، رقص اور روشنی کا مجموعہ ہے۔

غیبت ایک طرح کی چوری

شیخ اسماعیل (بارہویں آرٹس)

غیبت کے معنی ہیں کسی مسلمان بھائی کی پیٹھ پیچھے اسکی برائی کا ذکر کرنا کہ اگر وہ سن لے تو ناخوش اور رنجیدہ ہو۔ جیسے کسی کو بے وقوف اور بے عقل کہدینا یا کسی کی آنکھ، ناک، کان وغیرہ میں کوئی عیب ہو تو ظاہر کر دینا یا کسی کے حسب نسب اور خاندان کے عیوب بیان کرنا۔ یا اس کے لباس مکان یا ایسی ہی اور چیز کو برا کہدینا یہ سب باتیں غیبت میں داخل ہیں۔ بلاوجہ کسی بھائی کا دل دکھانا اچھے لوگوں کا کام نہیں۔ غیبت کا نقصان یہ ہیکہ اس سے آپس میں دشمنی پیدا ہوتی ہے اور بیٹھے بٹھائے مفت میں زندگی بے مزہ ہو جاتی ہے۔

غیبت کرنے والے کو سب بری نظر سے دیکھتے ہیں اور اس سے خوف بھی کھاتے ہیں کیونکہ وہ یہ جانتے ہیں کہ جیسے اس شخص نے دوسروں کی برائی ہمارے سامنے کی ہے اسی طرح ہمارے عیب بھی اوروں سے بیان کریگا۔ کوئی بھی انسان عیب سے خالی نہیں۔ کسی میں کوئی عیب ہے تو کسی میں کوئی، بے عیب ذات خداوند قدوس کی ہے۔ اپنے عیوب پر نظر نہ کرنا بلکہ دوسروں کے عیوب پر نظر رکھنا یہ بڑی بے انصافی اور ظلم کی بات ہے۔ غیبت کرنے والے کا دل بودا اور کمزور ہوتا ہے اور اسکو کسی کے سامنے حق بات کرنے کی ہمت نہیں رہتی۔ غیبت ایک طرح کی چوری ہے۔ چور کو حقارت کی نظر دیکھا جاتا ہے اسی طرح غیبت کرنے والے کو بھی حقارت کی نظر سے دیکھا جاتا ہے۔ غیبت کرنے والے کو کبھی بھی اطمینان نصیب نہیں ہوتا۔

عقلمندوں کا کہنا ہیکہ ایسے شخص سے دوستی مت کرو جو کسی کے عیب بیان کرنے کا عادی ہو۔ عیب دو طرح کے ہوتے ہیں ایک وہ جو آدمی کے بس میں نہیں۔ جیسے اندھا، لنگڑا، اپاہج، گونگا بہرہ وغیرہ ہونا ان عیوب کو ظاہر کرنے میں ان کو ناخوش کرنے کے سوا خدا کیساتھ بڑی گستاخی کرنا ہے اگر وہ چاہتا تو تمہیں بھی معذور بنادیتا کیونکہ وہ بڑی قدرت والا ہے جو عیب چاہے تم میں پیدا کردے۔ ایسے لوگوں سے عبرت لیکر ان پر رحم کرنا چاہیئے اور اپنی تندرستی و خوش حالی پر خدا کا شکر ادا کرنا چاہیئے۔ دوسرے وہ عیب ہیں جو اپنے اختیار میں ہیں جیسے کسی کی برائی بیان کرنا۔ جھوٹ بولنا، ظلم کرنا رشوت لینا، جوّا کھیلنا وغیرہ ان کو بھی کسی کو ذلیل کرنے کی نیت سے ظاہر کرنا ہرگز مناسب نہیں

ہر مذہب میں غیبت کی برائی بیان کی گئی ہے اور اسے بڑی تاکید کیساتھ منع بھی کیا ہے۔ غیبت صرف زبان ہی سے نہیں ہوتی بلکہ آنکھ اور ہاتھ کے اشارے سے جو عیب ظاہر کیا جائے وہ بھی غیبت میں داخل ہے خدا اس سے ہمکو محفوظ رکھے۔ (آمین) ✓

کبھی بھول کر کسی سے نہ کرو سلوک ایسا
کہ جو کوئی تم سے کرتا تمہیں ناگوار ہوتا۔

اُردو

محمد ندیم پرویز (بی ایس سی سال آخر)

ہمالیہ پر لکھا ہے حرّیت کا نام اُردو نے
کیا ہے جنگِ آزادی میں ایسا کام اُردو نے

اخوت کا پلا کر میکشوں کو جام اُردو نے
کیا ہے جذبۂ اخلاص و الفت عام اُردو نے

لئے ہیں سینکڑوں اپنے ہی سر الزام اُردو نے
لکھا ہے اپنے چہرے پر وفا کا نام اُردو نے

تعاون قوم کو دے کر پئے آزادیِ کامل
کیا ایوانِ باطل میں بپا کہرام اُردو نے

جلا کر معنیِ حبِّ وطن کے دل میں قندیلیں
کیے پیدا وطن میں سینکڑوں خدّام اُردو نے

اُبھارا قوم کے سینوں میں جذباتِ محبت کو
دیا امن و اماں کا قوم کو پیغام اُردو نے

ہلا یا تھا فلک کو انقلاب انگیز نعروں سے
کیا تھا جنگِ آزادی میں یہ بھی کام اُردو نے

مرادِ سعیِ آزادی نے جس سے تقویت پائی
بچھائے تھے وفاداری کے ایسے دام اُردو نے

ادب میں جسکی سرشاری نہ ہوگی کم قیامت تک
پلاتے ہیں سرور و کیف کے وہ جام اُردو نے

وہ اٹھارہ سو ستّاون نے جسکی ابتداء کی تھی
دکھایا ہے اسی آغاز کا انجام اُردو نے

محبت کے شگوفے زار میں پھولوں کی خوشبو سے
دیا ہے اتحاد و امن کا پیغام اُردو نے

وفا کے منکروں کے درمیاں شمعِ وفا رکھ کر
خوشی سے سہہ لیا دل پر ہر اک الزام اُردو نے

یہی ہے وہ کہ جس کی کل دلوں پر حکمرانی تھی
یہاں دیکھے ہیں کیسے کیسے صبح و شام اُردو نے

ونائیک راؤ کٹھاڑے صاحب نے شعبۂ اُردو کی لائبریری کیلئے -/Rs. 4000 کا بجٹ منظور کر کے اُردو کے نصابی کتب کے علاوہ مختلف قسم کے ادبی کتابوں میں اضافہ کیا۔ جن کا میں تہہ دل سے شکریہ ادا کرتا ہوں۔

آخر میں تمام طلباء و طالبات شعبۂ اُردو کی جانب سے عالیجناب خواجہ احمد الدین صاحب صدر شعبۂ اُردو، پروفیسر شیخ زبیر احمد صاحب، محمد تقی الدین صاحب جونیئر لیکچرر، شیخ محمد صاحب رجسٹرار، بیتپے وار صاحب لائبریرین کے علاوہ مجلس عاملہ اتے وی ایجوکیشن سوسائٹی دیگلور کالج دیگلور کا شکر گذار ہوں کہ ان حضرات کی رہنمائی و تعاون کی وجہ سے ہم اپنے کاموں کو بحسن و خوبی انجام دے سکے۔ صفحات کی کمی کی وجہ سے میگزین میں اکثر مضامین شائع نہ ہو سکے جس کا مجھے بے حد افسوس ہے اور میں امید کرتا ہوں کہ ہمارے دوست کوئی خیال نہ کریں گے۔

قسمت کے کھیل

سیدی فردوس سلطانہ (بی اے سال دوم)

۱۔ شیکسپیئر جو لکڑہارے کا بیٹا تھا۔ بعد میں ڈرامہ نویس اور شاعر بنا۔
۲۔ ہٹلر جو ایک اخبار فروش تھا۔ لیکن بعد میں جرمنی کا ڈکٹیٹر بن گیا۔
۳۔ قطب الدین ایبک جو ایک غلام تھا بعد میں بادشاہ بنا۔
۴۔ کیتھرائن جو فوج میں خادمہ تھی بعد میں ملکہ بنی
۵۔ جوزفائین جو ایک تمباکو فروش کی بیٹی تھی بعد میں فرانس کی ملکہ بنی۔
۶۔ اسٹالین جو ایک موچی کا بیٹا تھا بعد میں روس کا صدر بنا۔
۷۔ مصطفیٰ کمال پاشاہ جو ایک مدرس کا بیٹا تھا بعد میں ترکی کا صدر بنا۔
۸۔ جنرل گرانٹ جو ایک چمڑا رنگنے والے کا بیٹا تھا بعد میں امریکہ کا صدر بنا۔
۹۔ آئزن ہاور جو ایک کسان کا بیٹا تھا۔ بعد میں صدر بنا۔
۱۰۔ موسولینی جو لوہار کا بیٹا تھا بعد میں اٹلی کا ڈکٹیٹر بنا۔

احوالِ واقعی

محمد خواجہ منیر الدین (بی اے سالِ آخر)

اُٹھ کہ اب بزمِ جہاں کا اور ہی انداز ہے
مشرق و مغرب میں تیرے دَور کا آغاز ہے

ہر سال کیطرح کالج میگزین "اعلیٰ و یکتی" حصّہ اُردو پیش کرنے کی سعادت حاصل کر رہا ہوں اور اُمّید کر رہا ہوں کہ قارئین کرام اسے شرفِ قبولیت بخشیں گے۔

سالِ حال ہمارے کالج میں اُردو طلباء و طالبات کی اچھی خاصی تعداد زیرِ تعلیم ہے۔ جن میں سے اکثر طلبہ و طالبات نے کالج کے مختلف پروگراموں میں حصّہ لیکر انعامات و اسنادات حاصل کرتے شعبہ کے وقار کو برقرار رکھا جسکی تفصیلات حسبِ ذیل ہیں۔

خوش خطی مقابلہ :	۱۔ راشیدہ بیگم	بی اے سالِ اوّل	درجہ اوّل
" " :	۲۔ عبدالمحسن	" " " "	درجہ دوّم
تقریری مقابلہ :	۱۔ شیخ عتیق احمد	بی اے سالِ آخر	درجہ اوّل
" " :	۲۔ محمد خواجہ منیر الدین	" "	درجہ دوّم
مضمون نویسی :	۱۔ سیّدہ شاہین فرزانہ	بی اے سالِ اوّل	درجہ اوّل
" "	۲۔ راشیدہ بیگم	" "	درجہ دوّم
قصّہ خوانی :	۱۔ محمد خواجہ منیر الدین	بی اے سالِ آخر	درجہ اوّل
" "	۲۔ شیخ عتیق احمد	" "	درجہ دوّم
غزل خوانی :	۱۔ محمد عبدالکریم	گیارہویں آرٹس	درجہ اوّل
" " :	۲۔ محمد خواجہ منیر الدین	بی اے سالِ آخر	درجہ دوّم
بحث و مباحثہ :	۱۔ محمد خواجہ منیر الدین	بی اے سالِ آخر	درجہ اوّل
" " :	۲۔ شیخ عتیق احمد	" "	درجہ دوّم
یومِ اساتذہ :	۱۔ شیخ عتیق احمد	" "	درجہ دوّم

اسکے علاوہ اُردو کے طلباء نے ڈراموں کے مقابلے میں حصّہ لیا جس میں قابلِ قدر نام خواجہ منیر الدین کا ہے۔
سالِ گذشتہ کیطرح پرنسپل دیگلور کالج دیگلور "عالیجناب"

فہرست

نشان سلسلہ	عنوان	مضمون نگار و شاعر	جماعت	صفحہ نمبر
۱	احوال واقعی	محمد خواجہ منیر الدین	بی اے سال آخر	
۲	قسمت کے کھیل	سیدہ فردوس سلطانہ	بی اے سال دوم	
۳	اردو (نظم)	محمد ندیم پرویز	بی ایس سی سال آخر	
۴	غیبت ایک طرح کی چوری	شیخ اسماعیل	بارہویں آرٹس	
۵	اقوالِ زریں	محمد انیس الدین	گیارہویں سائنس	
۶	جواہر پارے	مجاہد احمد	بی ایس سی سال آخر	
۷	عورت	پروین سلطانہ	بی اے سال آخر	
۸	غزل	شیخ حسینہ	گیارہویں آرٹس	
۹	پھول مالا	لیئقہ انجم	بارہویں سائنس	
۱۰	اردو ناول	شیخ عتیق احمد	بی اے سال آخر	
۱۱	اردو ڈرامہ	محمد خواجہ منیر الدین	بی اے سال آخر	

اے وی ایجوکیشن سوسائٹی دیگلور کالج دیگلور

طلباء وطالبات کا سالانہ علمی وادبی ترجمان

ابھی ویکتی

حصہ اردو بابتہ ۹۷-۱۹۹۶ء

زیر سرپرستی

پرنسپل ونائیک راؤ کیھاڑے صاحب

(ایم ایس سی)

زیر نگرانی : صدر شعبۂ اردو

پروفیسر خواجہ احمد الدین صاحب ایم اے بی ایڈ

— ایڈیٹر انچارج —

پروفیسر پرشوتم دیشمکھ صاحب ایم اے

مدیر: محمد خواجہ منیر الدین

देगलूर महाविद्यालय, देगलूर

स्थानिक व्यवस्थापन समिती (वरिष्ठ महाविद्यालय)

१.	श्री पोशट्टी उनग्रतवार	अध्यक्ष
२.	श्री डॉ. कर्मवीर उनग्रतवार	सदस्य
३.	श्री गंगाधर जोशी	सदस्य
४.	श्री सुभाष देशपांडे	सदस्य
५.	श्री देवेन्द्र मोतेवार	सदस्य
६.	श्री प्रकाश पाटील बेमरेकर	सदस्य
७.	श्री राजकुमार सेठ महाजन	सदस्य
८.	श्री गोविंद प्रसाद झंवर	सदस्य
९.	श्री प्राचार्य	सचिव
१०.	श्री एस.जी. पुल्ले	प्राध्यापक प्रतिनिधी
११.	श्री व्ही. जी. जोशी	प्राध्यापक प्रतिनिधी
१२.	श्री साखरे पी. व्ही.	कर्मचारी प्रतिनिधी

१.	श्री पोशट्टी उनग्रतवार	अध्यक्ष
२.	श्री राम राजाराम महाजन	सदस्य
३.	श्री जयराम भूमय्या चिद्रावार	सदस्य
४.	श्री अध्यक्ष मार्केट कमिटी	सदस्य
५.	श्री प्राचार्य	सचिव
६.	श्री पंदीलवार यू. के.	शिक्षक प्रतिनिधी
७.	श्री चौडेकर व्ही. जी.	कर्मचारी प्रतिनिधी

***

Printed At : Mudra Offset, Nanded Phone. 22109